

בוך לבונה

להגאון

רבי בנימין זאב כהן זצוק"ל

•

בנימין זאב יטרף

על

טושו"ע יורה-דעה

•

חכם בחכמתו

הערות על

ספר "חכמת אדם"

ספר

בזך לבונה

חלק

בנימין זאב יטרף

כלי שרת מלא וגדוש לבונה זכה

על

טור ושולחן-ערוך יורה-דעה

ונושאי כליהם

ובסופו מצורף קונטרס

חכם בחכמתו

הערות, הגהות ותוספת פסקים על ספר

חכמת-אדם

שהגיש כהנא רבא וגאון התורה

רבי בנימין זאב כהן זצוק"ל

רב בק"ק באדן ע"י וינה ("וינער באדען")

יו"ל לראשונה מכת"י המחבר

על ידי

הראל כהן

מצאצאי המחבר

מפעל מורשת יהדות הונגריה

מכון ירושלים

ירושלים ה'תשס"ז

הספר יצא לאור בסיוע
משרד המדע – מינהל התרבות
האגף למכוני מחקר תורניים

עורך ראשי
הרב הראל כהן

ראש מערכת
הרב שלמה רקובסקי

משתתפים בהכנת כתבי-היד לדפוס
הרב הלל גפן
הרב דוד אבודרהם
הרב עופר יעקב

מהדורה שניה ה'תשס"ח

©

כל הזכויות שמורות ל"מכון ירושלים"
ירושלים עיר העתיקה, רח' גלעד 14, ת.ד. 100
נדפס בישראל, דפוס המכון
מיסודם של השותפים העוסקים במלאכת המתכת
Printed in Israel

צילום ולוחות "פרנק" ירושלים

לע"נ

זקנינו

ר' אברהם אלט הי"ד
ב"ר שלום ז"ל
מרת בלומה הי"ד
ב"ר אליקים ערנסט ז"ל
חתן הגאון המחבר זצ"ל
מהעיירות טיניע ואויפשט, הונגריה
נעקדו על קידוש ד'
במחנה אושוויץ כ' בתמוז ה'תש"ד

הורינו

מר אליקים ב"ר אברהם אלט ז"ל
נפ' י"ד בסיון ה'תשמ"ז
מרת שרה צליה ע"ה
בת הרמן שטוקמן ז"ל
נפ' כ"ז במרחשון ה'תשמ"ט

אחינו

מר בנימין בן אליקים אלט ז"ל
נפ' כ"ז בניסן ה'תשנ"ה

נדבת

יוסף וחנה אלט נ"י
וילדיהם בנימין ואלכסנדרה שיח'
לונדון

לע"נ

זקנינו

ר' אליהו כהן הי"ד
בן הרב שמואל כהן זצ"ל
בן הגאון המחבר זצ"ל
מזירצבורג-חיפה
נלב"ע ט"ז באדר ה'תש"ח

לע"נ

זקנינו

ר' משה אליהו ב"ר צבי יהודה הכהן ז"ל
נפ' ל' בשבט ה'תרצ"ט
ורעייתו מרת צירל ע"ה
בת הגאון המחבר זצ"ל
נפ' כ"ג בתמוז ה'תש"ט

הורינו

ר' אליקים כהן ז"ל
ב"ר משה אליהו כהן ז"ל
חתן הגאון המחבר זצ"ל
נפ' כ"ב באייר ה'תשט"ו

מרת אסתר ע"ה

בת ר' אלימלך ליב פרידלנדר ז"ל
נפ' ט"ו באלול ה'תש"ם
מהעיירה וייצן, הונגריה

נדבת

משה אליהו ולאה כהן

דטרויט

רבנו המחבר
הגאון רבי **בנימין זאב כהן** זצ"ל
אב"ד באדן-ע"י-וינה
ה'תקצ"ה-ה'תרע"ג

לע"נ

הרב יעקב צבי כהן זצ"ל
בן הרב שמחה כהן זצ"ל
בן זקנו המחבר

נפ' ה' בכסלו ה'תשמ"ט

ובתו הבכירה
המחנכת הדגולה
מרת יהודית מררי ע"ה

נפ' כ"ד בתמוז ה'תשס"ד

אשר עסקו בהדפסתם ושימורם
של כתביהיד של זקנו המחבר

מכתב ברכה

להוצאת ספר תורת זאב מהדורה ראשונה

וייצן ה'תרצ"ט

מאת הה"ג ר' דוד יהודה זילבערשטיין זצוק"ל הי"ד

ראב"ד וייצן

...! והנה חתנו כבנו הרבני הצדיק תמים במעשיו מו"ה משה אלי הכהן ז"ל התחיל במצוה רבה ועשה מטעמים וקיים מצות חותנו הגאון הצדיק ז"ע להדפיס אדרא אשר השאיר אחריו כהנה ואשר אתו בכתובים מהמון חידושי תורה שלו, כי זה רק מעט מן המעט, בשם "תורת זאב", אולם לדאבונינו לא זכה לגמור בחיים ובניו הנחמדים המופלגים בתורה וביראה נ"י ובראשם אמם הצדקת מרת צירל תחיל בתו של המחבר הגאון הצדיק ז"ל גמרו את המצוה רבה הלז ולא חסו על ממונם לעשות שם וזכר עולם שתהינה שפתותיו דובבות בעלמא דקשוט, ואקוה שכל מי שלומד בספרו של המחבר הגאון הצדיק ז"ל שיהא לעילוי נשמתו ולעילוי נשמת חתנו מו"ה משה אלי הכהן ז"ל ויזכו עוד להוציא לאור שאר המון חידושי תורה הן בשמעתתא הן באגדתא להגדיל תורה ולהאדירה, וזכות המצוה הלז יעמוד להם שיזכו לכל הברכות האמורות בתורה אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, כן יהי רצון.

פה וואיטצען ביום ד' לסדר עקב תש"ע א.

דוד יהודה זילבערשטיין²

אב"ד דקה"י וואיטצען

מכתב ברכה

להוצאת ספר בז"ך לבונה תורת זאב מהדורה שניה

חיפה ה'תשכ"ט

מאת הה"ג ר' שמואל עהרענפעלד זצוק"ל³

ר"מ דישיבה ומתיבתא חתן-סופר

בניו-יארק

ב"ה

נדרשתי לאשר בקשוני ידידי הרב החריף ובקי משנתו זך ונקי מו"ה אשר זעליג נ"י שטיינמעץ מנכבדי הקהלה דפה, ובידו חדושי סוגיות הש"ס מכבוד חו"ז הגאון שמו הטוב נודע בשערים כש"ת כמו"ה בנימין זאב וואלף הכהן זצ"ל הראב"ד במקהלות עם ה' בעיר באדען סמוך לוויען, עיינתי בהם כפי מיסת הפנאי ומצאתי בהם סברות והערות חדושים יקרים מפז ומפנינים, ורבים יהנו לאורם. והנה זה כמה שיצאו לאור חדושי תורה מהמחבר הגאון זצ"ל בשם "בזך לבונה" נקובים, דברים נחמדים אשר שפתי כהן ישמרו דעת מפיקים נוגה יצאו מלב טהור ה"ה המחבר הגאון ז"ל, בדרשותיו הלהיב לב השומעים לתורה וליראת שמים זכה וזיכה את הרבים במוסריו היוצאים מלב טהור, ובפרט השפיעו הרבה בענין חינוך בנים ברוח ישראל סבא. כזה יראו איך פריצדיק עץ-חיים ה"ה בניו ז"ל, כולם מופלגים בתורה ויראת שמים לוחמי מלחמת ה' בכל מקומות מושבותם הרימו קרן התורה והיראה, מהם מתלמידי ישיבתנו ישיבת חתן-סופר בק"ק מט"ד יע"א תלמידים חביבים לאאמוה"ג שר התורה מרן בעמח"ס מענה"ד שמחה זצוק"ל זי"ע.

ועתה קם ונתעורר נכד המחבר ה"ה הרבני מו"ה יעקב צבי כהן נ"י באה"ק להוציא לאור חדושי תורה על סוגיות הש"ס בשם תורת-זאב מכונים מקדוש זקנו זצ"ל. הנה הגה"ק המחבר ז"ל שאב מבאר תורת חיים של רב והקדוש מאוה"ג מרן בעל הכתב-סופר זצוק"ל והיה לתלמיד חביב לו זכותם יגן בעדו שיזכה לברך על המוגמר שיפוצו מעינות חכמות זקינו זצ"ל ורבים יהנו לאורו בעזהשי"ת.

ובעה"ח פה ברוקלין יע"א לכבוד התורה ולומדיה

ד' לסדר וארא אל האבות תש"ל.

שמואל עהרענפעלד

בלאמ"ו הג' מהו' שמחה בונם זצוק"ל זי"ע

מלפנים אב"ד דק"ק מאטערסדארף יע"א

כעת ר"מ דישיבה ומתיבתא חתן-סופר בניו-יארק יע"א

1 כך נדפס (גם במהדורה קמא של תורת זאב, וייצן ה'ת"ש), ולא נמצאת ההתחלה.

2 ממלא מקום אביו בעל ה"מעשי למלך" כרבה של וייצן וראש הישיבה הגדולה והחשובה שם. מח"ס יד-דוד עה"ת, וייצן ה'תרס"ה. ניריורק ה'תשמ"ד. בראשית חודש ניסן ה'תש"ד נלקח למחנה קישטארצ'ה ומשם הובל לאושוויץ שם נעק"ה. הי"ד. משפחת זילברשטיין היתה מחותנת עם משפחת זקנו הבז"ך. אבי אמו של רדיל"ז הוא הגאון הצדיק הרב משה צבי שטרן רבה של האלישטאבע אשר היה אחיה של מרת רבקה אם ר' אליקים ערנסט חתן זקנו הבז"ך.

3 נפ' ה'תש"ם.

הנהגה הנכונה חוקקת - והנה פקדונות שנת בתי ספר אינן אלא חשבונות המיוחסים לאלו המורים והנהגה הנכונה חוקקת - והנה פקדונות שנת בתי ספר אינן אלא חשבונות המיוחסים לאלו המורים

אין זה ענין אחר - והנה פקדונות שנת בתי ספר אינן אלא חשבונות המיוחסים לאלו המורים והנהגה הנכונה חוקקת - והנה פקדונות שנת בתי ספר אינן אלא חשבונות המיוחסים לאלו המורים

הנהגה הנכונה חוקקת - והנה פקדונות שנת בתי ספר אינן אלא חשבונות המיוחסים לאלו המורים

הנהגה הנכונה חוקקת - והנה פקדונות שנת בתי ספר אינן אלא חשבונות המיוחסים לאלו המורים והנהגה הנכונה חוקקת - והנה פקדונות שנת בתי ספר אינן אלא חשבונות המיוחסים לאלו המורים

ש"ק

פתח דבר

ברגשי שמחה של מצוה ותודה לשוכן מרום אשר הפליא חסדו עלינו וזיכנו לדובב שפתי ישנים, מגישים אנו אל מזבח עולם התורה את החיבור הגדול והמופלא **"בזך לבונה"** **"בנימין זאב יטרף"** על טור שלחן ערוך יורה דעה הלכות איסור והיתר, מהגאון הצדיק **רבי בנימין זאב כהן זצ"ל** (תקצ"ה – תרע"ג), רבה של באדן ומגדולי וחשובי רבני הונגריה, אשר הוכר בדורו – דור דעה כסמל וכמופת של גאונות בתורה ושל קדושה נשגבה החופפת על כל מעשיו והליכותיו.

"יש להוכיח חוטאים... יכול להוכיח רק מי שאין לו הנאה עצמית מן התורה, שלא יהיה בו גאווה, או כל חסרון ומום רוחני אחר" (מתוך כתביו).

מסכת חייו ותולדותיו של הגאון המחבר זצ"ל שזורים ורקומים המה על הקו העדין והדק המפריד בין ענוה והתבטלות לבין תקיפות ללא חת וללא פשרה. מחד היה ענוותן ושפל ברך אשר התבטל באופן מוחלט לכל יהודי באשר הוא, ובפרט לגדולי ישראל לדורותיהם, כפי המתבטא רבות בכתביו. אך מאידך נודע כאחד מגדולי לוחמי מלחמות ה', אשר נאבק במסירות נפש עצומה ועמד בפרץ בנחישות ובאיתנות כנגד כל המחדשים והמתקנים השונים, אשר ניסו לשלוח יד בתורת ה', להכניס רוחות חדשות וזרות אשר לא שיערום אבותינו, ולחבל בכל היקר והקדוש לעם ישראל.

"כי יובל היא קדש תהיה לכם" (ויקרא כה, ב)

ספר זה הינו הכרך החמישים הרואה אור במסגרת "מפעל מורשת יהדות הונגריה" שע"י "מכון ירושלים". מפעל קדוש זה הוקם ע"י גדולי ומאורי ישראל יוצאי חבל הונגריה זצוק"ל ויבלחטו"א, בכדי להקים מצבת זכרון מחד וגלעד חי מאידך, לאותה מורשת מופלאה של גאוני ומצוקי ארץ, אשר נגדעה באיבה בידי הצוררים ימ"ש בשנות הזעם, קהילותיה חרבו, ישיבותיה שממו וכל מחמדיה טובעו. בעמדנו עתה על מפתנו של הספר החמישים – כאשר עשרות ספרים נוספים נמצאים בשלבי תכנון ועריכה שונים – יכולים אנו להכריז קבל עולם, כי כשם שהגוילים נשרפו אך אותיותיהם פרחו באוויר, אף יהודי הונגריה נעקדו ונטבחו הי"ד אולם נשמתם ומורשתם העצומה חיה וקיימת לעד.

ברכה והוקרה מיוחדת לעורך הספר ידידי הרב **הראל כהן** שליט"א נו"נ למחבר זצ"ל, אשר בכשרון רב ובתבונה מרובה עסק במלאכת עריכת הספר, ולא חסך מאומה בכדי להוציא מתחת ידו יצירה הדורה ומושלמת. כן זיכנו עורך הספר בפרקי מבוא מרתקים ומאלפים, על תולדותיו והליכותיו של הגאון המחבר זצ"ל.

שלמי תודה ויקר לכל העוזרים והמסייעים בעבודת הקודש, ובייחוד לידידי הרב **דוד ישעיהו שוורץ** שליט"א נו"נ המחבר זצ"ל, אשר ליווה את המלאכה וסייע רבות למען יצא הספר בתכלית השלמות.

יום טוב הוא ללומדי התורה והוגיה, יום בו נגלו זרועות עוזו ונפלו ארצה מאורותיו הבהירים של הגאון הגדול והצדיק האמיתי רבי בנימין זאב כהן זצ"ל, ומעתה יתבדרון שמעתתיה בבי מדרשא, וחידושי תורתו ובירוריו ההלכתיים יאירו הדרך דרכה של תורה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ויתרבו מי הדעת להגדיל תורה ולהאדירה, ולטהר לבם של ישראל לאביהם שבשמים.

ברכה ויקר לאיש דגול ונעלה רב פעלים וצדקות, נין המחבר מר **יוסף אלט** נ"י ורעייתו חנה תחי', אשר מימנו את הוצאת הספר של זקנם המחבר זצ"ל. זכות רבנו המחבר הגדול תעמוד להם להתברך בכל מילי דמיטב.

הרב יוסף בוקסבוים

מכון ירושלים
וי"ר המערכת

ספר זה

אשר נסתיימה עריכתו

עת נטו צללי ערב ורואה אור עם חשיכה

מוקדש לשמו אשר לזכרו תאוות כל נפש

של מנהלנו האהוב והנערץ, איש החזון והמעש

יחיד בדורנו בדיבוב שפתי ישנים גדולי עולם ובהפצת תורתם ומורשתם

הרב הגאון

רבי יוסף בוקסבוים זצ"ל

מייסד וראש מכון-ירושלים

נלב"ע ביום י' באדר ה'תשס"ז

תנצב"ה

הקדמת נין המחבר עורך הספר

ששים ושמיחים הנגנו ומלאי הודיה לאלקי ישראל נותן התורה על שזכינו להגיש לפני מלכי – רבנן ספר זה שלפנינו הכולל חידושים מכת"ק זקננו הגאון רבי בנימין זאב כהן זצ"ל אב"ד וינער-באדן (באדן-ע"י-וינה) על הלכות איסור והיתר שבטור ובשולחן-ערוך יורה-דעה ונושאי-כליהם.

זקננו נולד בשנת ה'תקצ"ה בעיירה ראודניץ הסמוכה לפראג לאביו ר' שמואל כהן. משחר נערותו למד בישיבות הונגריה אצל גאוניה וגדוליה: אצל בעל ה"כתב סופר" בישיבה הרמה בפרשבורג; אצל הגאון בעל "מחנה חיים" ביעמרינג; ביארמאטה אצל הגאון בעל ה"גורן דוד"; בפאפא אצל הגאון האב"ד שם ר' שמואל זומר; ולבסוף בסרדהאל אצל הגאון בעל "יהודה יעלה".

כיהן ברבנות בעיירת המרחץ הסמוכה לוינה הבירה משנת ה'תרל"ח ועד לפטירתו בשנת ה'תרע"ג, ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

שני חיבורים מזקננו כבר נדפסו, חידושי על הש"ס ("תורת זאב" – "בז"ך לבונה") וביאוריו לפרשיות התורה ("בז"ך לבונה" על התורה).

והנה עתה זוכים אנו להדפיס ספרו זה מתוך כתב-יד-קודשו שבקונטרס עבה בן מאה וחמש עשרה שנה. בקונטרס חידושים לסימנים פא-קיא, שם ישנו דילוג בחזרה לסי' א ועד סי' כ ואח"כ שוב נמצאים חידושים מסי' קיא-קיק. בראשיתו של הקונטרס העבה כותב רבנו: "חנני ד' בזה ה' בנימין זאב וואלף חונה פה באדען אצל ע"מ [עיר מלוכה] וויען יע"א", ומיד אחר-כך: עיין בחבורי ראשון על שולחן-ערוך יורה-דעה דף קפג שהוא הדף האחרון בחבורי שם. וכתבתי שם חדושי שחנני ד' בהם על הטור יורה-דעה סימן פא ואחד משלים את חבירו בעה"י, יהיו לרצון אמרי פי, אמון". חיבור זה – לא ידענו מקום המצאו!

מסתבר לומר כי החיבור החסר לנו מכת"ק של רבנו עסק בעיקרו בסימנים כא"פ, שהרי הוא מספר לנו שחיבור זה הינו המשך לחיבור קודם.

ואמנם כך משתמע מדברי זקננו בצוואתו שנכתבה בשנת ה'תרמ"ה בבאדן טרם שהושלם הקונטרס העבה ממנו נדפס ספר זה שלפנינו:

"רב חסד ואמת עשה ד' אתי, חנני דעה בינה והשכל וכתבתי חידושי תורה איזה קונטרסים. יש לי שני קונטרסים, כרך קטן מימי חרפי, וכרך אחד גדול ממה שחנני ד' חידושי תורה ותשובות, ויש כתוב בהם גם-כן חידושי תורה מרבתי גאונים ז"ל נוחי נפש, וכרך אחד ערוך על כמה וכמה סוגיות מש"ס, וכרך אחד ערוך חידושי תורה על מסכת חולין, ושני קונטרסים גדולים על שולחן-ערוך יורה-דעה **מסימן כ למעלה**, ומסימן א עד סימן כ יהיה קצת בין מכתבי חידושי תורה וקצת נאבד ממנו".

גודלו של החיבור הראשון החסר לנו זהה כמעט בגודלו לקונטרס הנוכחי שבידינו, שכן הפנקס הראשון היה כאמור בן קפג דפים (כלומר 366 עמודים). חיבור זה שלפנינו הוא בן קפז דפים (374 עמודים).

כל חידושי של רבנו שבחיבור זה עוסקים בהלכות "איסור והיתר". המעט שנדפס בכרך זה שלפנינו כאן בדיני נדה ומקוואות הוא מדברי רבנו בפנקסים אחרים. במקומות שכאלה ציינו בסוף הדברים כי נלקחו מחיבור אחר של רבנו, גם כשהדברים עוסקים בסימנים מהלכות איסור והיתר שספר זה עוסק בהם ממילא.

סדר הסימנים הדפסנו כאן על-פי סדרם בשולחן-ערוך אך הסעיפים שבכל סימן הבאנו בסדר שכתבם רבנו. מיספרנו את הסעיפים על-מנת להועיל לעיון. בכמה מקומות מברר רבנו תיקוני גרסאות בספרי הטור והשו"ע שלפניו, ואף במקום שכבר תוקנו הגרסאות במהדורות החדשות של הטור והשו"ע מהד' מכוון ירושלים, לא השמטנו דברי המחבר, כי אמרנו, אדרבה, לכבודו הוא, כי עמל, יגע ושקד הרבה להתחקות אחר הגרסה הנכונה, והערנו בהערה כי הטעות תוקנה בדפוסים החדשים.

לעיתים מפנה זקננו לכת"ק שלו עצמו בדף אחר בקונטרסו. אף שכמובן ספרור העמודים שבכת"ק שונה, גם זאת לא השמטנו, כדי לשמור על הדברים כפי שיצאו מקולמוסו.

רבנו מזכיר הרבה את חידושיו למסכת חולין, ולעיתים הדברים אכן מוכרים מספרו "תורת זאב" ולעיתים מוכרחים אנו להסיק שגם פנקס נוסף של חידושים על הש"ס חסר בידנו.

רבנו היה כותב גם על גיליונות ספריו, בעיקר השו"ע, וכפי שמציין כמה פעמים בחיבורינו, ש"לפני שלושים שנה" כתב על גליון השו"ע שלו. מכיון שהחיבור שלפנינו נכתב בשנת ה'תרנ"א (זאת אנו יודעים לפי אזכורה בספר של ברית-מילה לנכדו [צבי יהודה כהן ב' בטבת ה'תרנ"א]) וסביבתה, מתברר שרישומים אלו על הגליון נכתבו בשנת ה'תרכ"א, סמוך לאחר נישואיו, שנת לידת בתו הבכירה לאה (ערנסט). בשנה זו כנראה עוד התגורר, ולמד בישיבה, בסרדהאל.

רבנו פותח בדרך-כלל בדברי הטור ב"י-שו"ע וממשיך עם נושאי כליהם, אחר-כך מביא משו"תים שהינם בדרך-כלל של רבותיו או של רבני הדור שקדם לו כדוגמת הנודע-ביהודה והחת"ס-סופר וכן מן הספרים "בית יצחק" ו"חכמת אדם" שהם כבר ספרי הלכה. הערות על ספר "חכמת אדם" שנעתקו על ידי נכדו של רבנו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל מהכרך של זקננו בו כתב הערות רבות, אנו מדפיסים כאן יחד עם חידושי יו"ד, בסוף הספר. שם גם הבאנו רשימה של הספרים בהם עיין זקננו המחבר ודן בדבריהם בספר זה, מקשה ומתרגן, ופעמים רבות משאיר דבריהם כקשים בעיניו.

במספר מקומות שמזכיר רבנו ספרים שאינם מצויים היום, ציינו בהערה שם מחברם, מקום ושנת הוצאה. בדרך-כלל כתב-יד-קודשו של רבנו רהוט באופן יוצא דופן, מבלי שום מחיקה, כפי שיבחין המעיין בצילום כתב-היד שנדפס כאן בספרנו. במספר מקומות מועט ביותר ציינו למילה שאינה ברורה.

סימון סוגריים מרובעים מציין למקור מאת העורך ולעיתים רחוקות לציון השלמת תיבה שנשמטה בשטף הכתיבה שהמחשבה מהירה הימנה ואנו השבנוה למקומה על-פי הסברא.

*

דרכו של זקננו בבירור מקח דברי רבותינו הקדושים נעשית בהיקף גדול אך רצופה ביטוי ענווה עצומה. מדבריו אנו לומדים על דרכו בקודש ועל דרך לימודו. כמה פעמים מכנה את הראשונים והאחרונים הפוסקים שדן בדבריהם "חבל נביאים".

והרי רק מקצת מדבריו שליקטנו:

"והנה דעת קדושים היא, ובודאי דעתו רחבה מדעתי, כי מי אני זבוב מות ובאוש כנגד מלאך אלקים קדוש יאמר לו. אבל מכל-מקום תורה היא וללמוד אני צריך. ומחוייב אני לטרוח הרבה להבין דעת קדושים" (סי' צט, יד).

"ואבוא אני הקטן והדל היום ואבקש מחילה אלף אלפי פעמים מהאדון הרב ז"ל בעל פרי-מגדים, כי דברי הפרי-תואר נכונים עד מאוד" (סי' ד, כא).

"והנה אנן מה נענין אבתריה אדונינו קדוש עליון אשר כמעט כל רז לא אניס ליה זצ"ל. ואני מלא עוונות משוקע בטנוף סרוח, מה אענה ומה אדבר. אפילו שרותיה דמר לא נודע לי. מכל-מקום תורה היא וללמוד אני צריך. ארהב בנפשי לדון לפניו על הקרקע ולישב קצת דברי האיסור-והיתר שלא תשאר סתירה ממש בדבריו" (סי' צד, לה).

"והנה מה אני ומה חיי הבל וריק צעיר זבובים קצוץ כנפים שקוע בכלא ומעוך בכלוב נגד שרי צבאות ישראל אלו, אבל תורה היא וללמוד אני צריך, והרשתי עצמי אחר קידה והשתחויה לדון על הקרקע להעמיד דברי הרמ"א כאן אף-על-פי שאינו צריך לדידי כי רוח אלוה בקרב, ובאתי להחיות רק דעתי הקלושה בזה" (סי' קי, כח).

"ועכשיו אחרי מחילת כבודו הרם ירשנו כבוד קדושתו לדון לפניו על גבי קרקע" (סי' ה, כב).

"ואני זעירא דתלמידיא, באתי טמון תחת שולי מדיו ומצפצף אני ח"ו לעשות גדולי ישראל מארי דכולי תלמודאי קדושי עליון ח"ו להחזיקם בטועים" (סי' יג, יג).

"והנה דל אני בשכלי חסר תבונה ומה אני נגד שר התורה המחבר הנ"ל, ולא באתי אלא לדון לפניו על הקרקע כי ודאי תורת משה אמת, ויש לסמוך עליו בהוראה" (סי' קי, צז).

"ושארי ליה מאריה, כי באמת אורייתא הוא דרתחיה ליה מאחר שהוא אחד מיוחד מגדולי נביאים אחרונים. ואני אני עני בדעת תולעת ולא איש, ואינני ראוי להיות עפר תחת רגלי הקדוש הנ"ל ז"ל, באתי לדון לפניו על הקרקע, ואברר בעה"י כי כל דברי ראשונים הם אמת ויציב וכל דבריהם קיימים" (סי' יח, יז).

"ועכשיו אחרי מחילת כבודו הרם ירשנו כבוד קדושתו לדון לפניו על גבי קרקע" (סי' ה, כב).

"ואני ננס קטן" (סי' פז, מז).

"ואם כי אני אפילו כיתוש קטן אינני כנגד הפיל הגדול, ומי אני לבוא אחרי המלך, אבל תורה היא וללמוד אני צריך. לכן אענה גם אני חלקי" (סי' פז, לה).

"והנה הדבר יצא מפי רבנו הקדוש מי פוער פיו כנגדו. אבל להלכה נראה לי הפעוט לדון לפניו על הקרקע" (סי' צ, ח).

מאידך לא נמנע מלהיות בעמדה ממנה תוקף אחרים אבל עושה זאת בנעימות ובענווה בלשון "יש לדקדק בדבריו" וכו'. או:

"ואני בעניי לדרכי אלך" (סי' ה, ט).

"ולענ"ד דהרב הפריז כאן על המדה לומר באופן זה" (סי' א, זז).

רבנו משתף אותנו בתחושותיו בלומדו את דברי הראשונים ובשמחתו המיוחדת, ולומדים אנו מדבריו על חיוניות לימודו:

"וכמה צערות נצטערתי לידע ולהבין דבריו הקדושים, ולמה ועל מה יצא בקשת ובחרב ובחנית ללחום נגד ראש המדברים בכל מקום, הוא אדונינו הרשב"א ז"ל, ולא מצא אלא חץ חרב וחנית שבורים ומטולאים" (סי' צח, לו).

"וחדאי נפשי כי תהילה לאל יתברך כוונתי לתירוצו של אדונינו הקדוש בטו"ז כאן" (סי' ה, יב).

"וחדאי נפשי, כי כוונתי אני בדברי לעיל על הב"ח" (סי' יח, כד).

"ושמחתי מאוד וברכתי את ד'" (סי' צב, כ).

אגב דבריו של רבנו בלמדו סניגוריא על אנשי ירושלים כנגד הפרייחדש שתמה עליהם איך אוכלים מפת הערבים ושותים הקפה שלהם, בלי שהם מסננים את המים הירושלמיים המתולעים, אנו מגלים את יחסו המיוחד שהיה לו לאנשי ירושלים:

"ולעניות דעתי אצילי ירושלים, ח"ו לטעות בדבר איסור כזה המטמא את כל הגוף" (סי' פח, כח).

ברוחו הטהורה מגן על גדולי עולם שגדולים אחרים חלקו עליהם, ולפני כי יבקש ליישב דבריהם, הוא אומר:

על רש"י: "ואין בזה שום סתירה לשיטת רש"י, וח"ו לומר עליו על אורן של ישראל אשר באורו נלך, שלא היה לו ברור דעת עצמו בהאי שמעתא, ואם יש לשאול עליו הנה שערי תירוצים לא ננעלו" (סי' פב, ה).

"וחס לן להעלות על רבן של ישראל כן ולדבר תוהו על למודו" (שם).

"וקשה בעיני מאוד לדחוק דברי מאור עינינו אשר האיר עיני כל ישראל בפירושו ורוח אלקים דבר בו רש"י ז"ל, לדחוק דבריו בדיוקים או באיזה קושיא ולכתוב שדבריו לא נתחוורו כלל, ושרי ליה מריה להגאון בפריחדש שהפריז כאן על המדה" (סי' קח, כט).

על הרמ"א: "ולעניות דעתי, ח"ו לשוויה האי גאון מאור ישראל מורינו הרמ"א ז"ל בטועה, וכל קדושים חבל נביאים המתנבאים כמוהו. ואפשר שמן השמים הניחו לי עני בדעת להתגדר בו, ואענה חלקי" (סי' צח, כו).

"ואני יתוש קטן, נבהלתי שכתב על מאורן של ישראל הרב בתורת־חטאת שטעה ח"ו בדינא... וח"ו לתפוס בטעות אדונינו הגאון וקדוש ז"ל, כי משה אמת ותורתו אמת" (סי' קיג, כא).

על הב"ח: "ואני הפעוט מאוד תמהתי על הפה הקדוש של אדונינו בטו"ז שנקיט נפשיה דחמוה ז"ל בטעות ח"ו. ועוד, ידוע הוא דחמוהי הוא הב"ח היה חסיד עליון, והאיך נחית לנפשיה להתיר במקום שגדולי עולם ורוב הפוסקים אסרו והוא ז"ל יתיר בלי דייק היטב, זה ודאי דבר שאי־אפשר, ואדרבה, בחלישות תבונתי לא אוכל להבין שהטו"ז מדחה בקש דברי חמיו ז"ל, כי לכל דברי הטו"ז כאן אין להם יסוד מוסד ויש לפרוך עליהם. ...ודברי הב"ח כראי מוצק אין בהם שום חוסר, ודוק מאוד, כך נראה לעניות דעתי" (סי' רצג, א).

על הט"ז: "ושלא להשוות ח"ו דברי רבנו הגדול בטו"ז טועה, נראה לעניות דעתי שהוא ז"ל ייסד דבריו על מכון קודש וצדק" (סי' ב, י).

על הש"ך: "ורעדה אחזתני כאשר ראיתי שכתב שמרן הקדוש הש"ך שגג בפירוש פשטא דגמרא, ח"ו לאמור כן על מאורן של ישראל אשר באורו נראה לנו אור" (סי' ו, ד).

"ולעניות דעתי יצא זה כאן ממחיצתו והחמיר נגד שפתי־דעת" (סי' צה, לב).

אך גם מעיר על דברי הש"ך עצמו כשזה חולק בחריפות על בעל הלבוש:

"ואני בער ולא אדע למה רבנו ז"ל בש"ך מהביל מכל מכל דברי העטרת־זהב בזה. והנה בזה וודאי הפריז בש"ך על המדה שכתב שמכחיש את התורה, דזה לא נאמר בתורה כלל" (סי' פג, טז).

וכן מגן מפני הש"ך על הב"ח:

"ולעניות דעתי נראה דברי הב"ח כנים וברורים, ורבנו בש"ך הפריז כאן על המדה במחילת כבודו הרם" (סי' י, ו).

וכשהש"ך חולק על הרמ"א כותב זקננו:

"ולי הפעוט נראה ח"ו לומר על מרן של ישראל שטעה" (סי' פג, כא).

קושי בהבנת דברי הגדולים הוא תולה בעצמו:

"ואני בעניי חסר תבונה בכוונת דברי הפרי־מגדים אלה. ...וחזיתי דמנעני ד' פה מלהבין לעת עתה, וצע"ג" (סי' צא, כ).

"ואין בי תבונה בעוונותי הרבים להבין דבריו הקדושים אף-על-פי שהרבה טרחתי" (סי' צד, י).

"והנה בעוונותי הרבים שכלי עכור ולא אוכל להבין היטב מה שכתב כאן" (סי' קה, מג).

"וכבר מילתי אמורה שלא הגעתי לכלל תלמוד להבין דברי מורה" (סי' קי, לח).

"ומה אעשה ועוונותי גרמו שלא הבינתי דבריו כאן" (סי' קי, סד).

"ואני לא הבנתי דבריו כאן ואיני יודע למצוא ידי ורגלי בהם..." (סי' ד, ט).

אך כשדן בדברי רבותיו וחש בקושי בדבריהם הוא מרגיש צורך להתנצל באופן מיוחד:

על דברי רבו הכת"ס: "ולי מקטני תלמידיו לא נהיר לעניות דעתי ראייתו כלל" (סי' פד, מו). "ואני

הדיוט שבתלמידיו לא הבנתי" (סי' פג, לג). "ואני עני ודך, איני ידוע לברר דבריו" (סי' פו, יז).

*

סח לי ר' שמחה פלזנבורג נכדו של הרב שמחה כהן בן זקנו, בשם דודו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל כי פעם שאל את סבו, מדוע הוא טורח לחבר כל-כך הרבה ספרים. ויען הסבא הצדיק: יבוא היום ויתעורר אחד מנכדי שיוציא לאור הספרים. ובאמת כן הוא.

בתחילה עמלו בניה של בת המחבר מרת צירל כהן בוויצן, כאמור להלן במבוא תולדות המחבר. אחר-כך התעורר לכך נכדו הריצ"כ הנ"ל שמלבד שזכה להוציא לאור שניים מספריו, דלה דלה פרטים רבים אודות זקנו ושימר את כתביו. והנה עתה, בסיועם ובעידודם של ש"ב נכד לנכדת המחבר מר יוסף אלט נ"י ורעייתו חנה תי, זוכים אנו להוציא לאור את ספרו של זקנו על טור ושולחן-ערוך יורה-דעה.

*

יהי ספר זה לע"נ זקני ר' אליהו כהן הי"ד, נכד זקנו המחבר, שלא זכיתי להכירו. סבנו ר' אליהו (אדי) כהן הי"ד נולד בו' בתמוז ה'תרע"א בוירצבורג שבגרמניה להרב שמואל כהן זצ"ל תלמיד ה"שבט-סופר" ובנו הצעיר של זקנו המחבר. סבא למד בשיבת הרב יעקב יהודה הלוי הופמן זצ"ל (אשר כאבי סבנו, היה תלמיד בעל ה"שבט סופר") בפרנקפורט שבגרמניה. בשנת ה'תרצ"ד זכה לעלות ארצה ולהינצל מן התופת. בארץ-ישראל נהנה מיגיע כפיו והמשיך לעסוק בתורה כבבית אביו. היה משתעשע עם אחייניו בדברי תורה. חלק מספריו אשר בהם הגה שמורים בידי המשפחה. לאחר נישואיו של סבנו עם סבתנו מלי שתי, היה שותף בצרת הציבור בארץ-ישראל ובמלחמתו על זכות קיומם של ישראל על ארצם עד כי קידש ד' במותו והוא רק בן ל"ו שנים בט"ז באדר ה'תש"ח. הוא לא זכה לראות את ישועות ד' שבאו לישראל בעזרת ד' מיד צר כעבור כמה חודשים בלבד. יהי רצון שזכות מסירות נפשו תעמוד לזרעו ולזרעו זרעו עד עולם, לאחי הבכור אליהו ולאחותי שירה, לביתם ולזרעם עד עולם. כן תעמוד זכותו לרעייתו יעל מנשים באוהל תבורך ולבנותינו אילת, מבשרת בת-שבע, צפיה מרים, מורשה יוכבד, ונחלה.

*

מפעל זה של הוצאת הספר חידושי בז"ך-לבונה על טור ושולחן-ערוך יורה-דעה בא לידי גמר בזכותם של ש"ב, צאצאי המחבר מר **יוסף וחנה אלט** הי"ו מלונדון. ברגש ובאהבה תרמו מהונם כדי להדפיס מכתבי-הקודש של זקנם הגדול רבנו בנימין זאב כהן זצ"ל. היתה זו יוזמתם ואנו בטוחים שזכות זו תעמוד להם לדורות עולם. יוסף וחנה מלווים את הוצאת הכתבים ואת העיסוק בתולדות חייו ומשנתו של זקנו הבז"ך לאורך כל הדרך, מעודדים ותומכים. יהי רצון שייטיב ד' עמם על כל הטובה אשר הם עושים ויברך את ילדיהם היקרים בנימין אלט ואלכסנדרה אלט כי יירשו מהוריהם את האהבה לעם ישראל ולדרכו.

אנו מבקשים להודות לר' **משה אליהו ולאה כהן** הי"ו מוקרי התורה ונושאייה, ניני הגאון המחבר אף הם, שתומכים במפעל הוצאת כתבי זקנו. תעמוד להם זכות זקנם ויזכו לגדל בני-ביתם בדרך אבותם.

אנו מבקשים להודות למשפחות מרת יהודית מררי ע"ה ויבלטו"א ר' שמחה כהן, ר' חנוך כהן ור' גדליה כהן, שמסרו לידינו את כתבי זקננו הקדושים על-מנת לערכם. ההודיה היא בשם כל צאצאי המחבר על כך שנשמרו הכתבים בקפדנות מרבית בידי זקנם הרב שמחה זצ"ל, בידי אביהם ר' יעקב צבי כהן זצ"ל שהיה הוא שהביאם לארץ-ישראל, ואחר-כך בידיהם. זכות זקניהם ואביהם יעמדו להם לרוות נחת מצאצאיהם שימשיכו דרכם דרך ישראל סבא.

כן מודים אנו למשפ' הרב הלל גפן, למשפ' הרב דוד אבודרהם ולהרב עופר יעקב אשר היו שותפים בהכנות של הספר הזה. בעיקר עסק בפענוח כתבי-היד ידידי הרב שלמה רקובסקי שהגיה את הספר כמה פעמים מול כתב-היד וערך את הערות זקננו לספר חכמת-אדם, המובאות בסוף הספר. זכות העיסוק בכתבי מרן המחבר תעמוד לו ולביתו, לזרעו ולזרע זרעו עד עולם. מקרב לב אנו מודים לר' יהושע ורטהיימר שזיכה את צאצאי המחבר דוברי האנגלית בתרגום היפה שעשה לתולדות המחבר וכן לפרקי הסיכום באנגלית שמובאים בסוף חלק מכרכי ספר זה המחולקים לצאצאי המחבר דוברי האנגלית. את הפרקים הללו חיבר הרב שלמה רקובסקי בטוב טעם ודעת מתוך דברי זקננו המחבר בהם כתב את עקרונות ההלכה בסימני הספר השונים ואת עיקר חידושיו של זקננו בהם.

זכתה ארצנו במפעל הענק והנפלא "**מכון ירושלים**" שנוסד ומנוהל בידי היקר באנשים בנש"ק **הרב יוסף בוקסבוים שליט"א**. יזכהו בורא עולם להמשיך להרבות תורה ולהפיצה עוד רבות בשנים מתוך בריות גופא ונהורא מעליא. זכות גדולה היא למשפחתנו שספרו של זקננו יוצא לאור במסגרת "מפעל מורשת יהדות הונגריה" שבמכון זה אשר זכה להאיר את העולם בספריהם הקדושים של גדולי רבותינו ראשונים ואחרונים. את הדפסת ספר זה מלווה בנו **הרב משה בוקסבוים שליט"א** שממשיך בדרכי אביו הגדול ועמו יחדיו מקימים עולה של תורה. ברכה מרובה לאחראים על סידור הספר לדפוס, ש"ב הרב ישראל אשר וייספיש נ"י ומר יוני גמליאל נ"י. תודה מיוחדת מכירים אנו לנין המחבר ש"ב הר"ר דוד ישעיהו שוורץ הי"ו שעיצב את כריכת הספר המהודרת.

התודה והברכה להורי ומורי ר' אברהם שמואל וחייה כהן יחי' אשר גידלו את ילדיהם על ברכי מורשת זקננו והעבירו אלינו את המורשת הרוחנית אשר ירשו מאבותיהם. זכות גדולה היא לנו להביא ספר זה אל חדר הורותינו. יהי רצון שיתברכו בכל מילי דמיטב לאורך ימים ושנים יחד עם הוריהם – סבינו היקרים, צבי ומלי שיפמן ואסתר יהודית פוגרביצקי.

מתפללים אנו כי יבואו ימים טובים לישראל ונזכה לראות בקרוב ביאת גואל צדק, אמן.

עיה"ק בית-אל ת"ו

בפרוס עלינו לטובה שנת ה'תשס"ז

הראל

בן ר' אברהם שמואל שי'

בן ר' אליהו הי"ד

בן הרב שמואל זצ"ל

בן הגאון הרב בנימין זאב כהן זצ"ל

מחבר הספרים בז"ך-לבונה

דברים אחדים

עונג רב הוא לי לסייע בהופעתו של ספר חשוב זה על חייו, רעיונותיו וחייושיו בענייני איסור והיתר, של זקננו הגדול הגאון הרב **בנימין זאב כהן זצ"ל**.

ספר זה מוקדש באהבה לכל צאצאיו ולמשפחתי. אני מבקש להזכיר במיוחד את דודתי מרת **לאה אלטמן** – (**שוורץ**) שת', אחותו הצעירה של אבי **אליקים אלט** ז"ל, לה הנני רוכש כבוד גדול מאד והערצה לכל אשר עשתה בהקמת משפחתנו בארץ-ישראל ובשומרה על קדושת אורחותיה. דודתנו גידלה משפחה עניפה ונפלאה של ילדים, נכדים ונינים ובהיותה ניצולת מחנה אושוויץ משמשת היא לכולנו דוגמא לאופן שבו ניתן בע"ה להתגבר על אסון אישי, להקים משפחה ולשאת בגאון רעיונות בעלי ערך נצחי רב.

כן מוקדש הספר לרעייתי **חנה** למשפחת **לוריא**, הפועלת רבות למען כלל-ישראל בכלל ובארץ-ישראל בפרט והתומכת בדרכנו; **לבנימין ואלכסנדרה** ילדינו היקרים. הוצאת הספר הזה מעמיקה את תודעתם אודות מקור מחצבתם ומוסיפה להדרכתם על-ידינו, הוריהם, את דרכם בהווה ולעתיד לבוא.

אחרון חביב הוא ש"ב היקר ר' **הראל**, רעייתו **יעל** ומשפחתם, להם חייבים הכרת תודה הגדולה ביותר: משפחתי, אני וכל צאצאי הסבא בז"ך-לבונה. עבודתו המאומצת וחזונו הביאו ספר זה לידי מציאות.

אבקש להזכיר את אחי המנוח **בנימין אלט** ודודי המנוח **בנימין זאב אלט**. ספר זה מדגיש את חשיבות זכר שם אבותיהם ויהא גם לעילוי נשמותיהם. יהי ספר זה גם לעילוי נשמות הורי **אליקים ושרה אלט** ע"ה וכן לעילוי נשמות הקדושים סבי וסבתי נכדי המחבר זצ"ל ר' **אברהם ובלומה אלט**, תושבי **טיניע** ואח"כ **אויפשט (הונגריה)**, אשר נעקדו על קידוש השם במחנה אושוויץ בשנת ה'תש"ד, השם יקום דמם.

זקננו הבז"ך היה איש צדיק ותם, בעל שכל הגיוני וחרף השולט היטב בלשון הקודש. הוא עבד קשה, באופן מסודר, מדוקדק וקפדני. ביאוריו בענייני איסור והיתר נחשפים כעת והושלמו לדפוס. ביאוריו מתארים מה חובתנו ונעשנה ויתכן שאף חשוב מכך, גם טרח לברר טעמי הדברים.

הוא מסר שיעורים מוסריים והלכתיים בביתו בבאדן-ע"י וינה אף לרבנים שבאו לנפוש שם ובעיר וינה עצמה. הוא הבליט את חשיבותה של האמת ואת העמידה האיתנה של האדם על ערכיו, אם כי נשא כבוד לכל אדם, גם לרחוקים. היתה לו דעה ברורה איך על איש ישראל להתנהג עם כלל העולם. הוא הדגיש את העובדה שיהודי אחראי בהתנהגותו לא רק על מעמדו שלו אלא גם על איך התנהגות כזו עשויה להשפיע על השקפת אומות העולם על כלל ישראל. הוא האמין שאמנם תלמוד גדול ממעשה, אבל האמין שחשוב יותר, שתלמוד שאף מוביל אחרים לעשייה חיובית, הוא התלמוד הרצוי יותר וכן פירש את גמרא-אומר דברי רבותינו "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה".

זקננו הבז"ך היה מאמין גדול בחשיבותו של שימור צביון המשפחה היהודית והעריך את ייחוסה. עונג של ממש אנו שואבים מעצם פרסומו של ספר זה המאשר ומאשש את השקפותיו היסודיות האלה שלו בכך שאנו צאצאיו מביאים את דבריו אל כלל המשפחה והציבור כולו.

זקננו הרב בז"ך ציפה שעבודתו תצא לאור. ספר זה תורם למימוש ציפיותיו. לכולנו זכות מיוחדת להיותנו צאצאיו וחלק ממשפחתו הגדלה והולכת, ב"ה.

אלו דברי נכד נכדתו

יוסף אלט

בן אליקים אלט ז"ל

בן אברהם ובלומה אלט הי"ד

בת אליקים ולאה ערנסט ז"ל

בתו הבכירה של רבנו בנימין זאב כהן זצ"ל

מח"ס בזך-לבונה

לונדון, אלול ה'תשס"ו

תולדות זקננו

הגאון

רבי בנימין זאב הכהן זצ"ל

אב"ד באדן – ע"י-וינה

ראודניץ י"ז בתמוז ה'תקצ"ה – באדן ל' באד"ר ה'תרע"ג

נכתבו לשם הדפסה בספרו

"בנימין זאב יטרף" על טור ושו"ע יו"ד

על-ידי נינו

הראל כהן

בית-אל, ה'תשס"ז

פרקי התולדות

- א. תולדות – מכלל דאיכא אבות
- ב. הולדת זקננו ובית הוריו
- ג. במעלליו יתנכר נער
- ד. רוידניץ
- ה. בעולם הישיבות
- ו. נישואיו
- ז. רב בישראל
- ח. תמורות בחיי היהודים בהונגריה ובסלובקיה
- ט. דרכו בקודש ביחס לרחוקים
- י. באדן
- יא. הליכותיו
- יב. פטירת זקנתנו הצדקת הרבנית ע"ה
- יג. פטירת זקננו זצוק"ל
- יד. צאצאיו
- טו. נכדי המחבר
- טז. אחי המחבר
- יז. אחי הרבנית
- יח. יד ושם לצאצאי המחבר אשר נהרגו על קידוש ה'
- יט. חיבוריו של זקננו
- כ. סיום
- נספח אגרת המחבר בהיותו בן כ"ב שנים אל הגאון הרב שמעון דייטש זצ"ל בירושלים, מח"ס אמרי שפר.

תולדות זקננו רבנו בנימין זאב הכהן זצ"ל

א. תולדות – מכלל דאיכא אבות

על גדת נהר האלבה, בבית מס' 26 בעיירה רוידיניץ (Roudnice nad Labem; Roudnici nad Labem¹) אשר בצפון בוהמיה (צ'כיה²), נולד רבנו בנימין זאב (וולף) כהן זצוק"ל בצום י"ז בתמוז ה'תקצ"ה, להוריו הצדיקים ר' שמואל ומרת אסתר כהן³.

מוצא המשפחה במאה שנים טרם הולדתו ידוע לנו והוא עיירות שונות בצפון מערב בוהמיה⁴. ב"ה עלה בידינו להתחקות אחר מוצאם עד דורו של הגאון המפורסם בעל ה"נודע ביהודה" (ה'תע"ד – ה'תקנ"ג) רבה של פראג הבירה הסמוכה.

סביו וסבתו של זקננו הרבז"ך, הורי אביו, אף הם מתושבי רוידיניץ היו, הממוקמת 40 קילומטרים מצפון לפראג, ואין ידוע לנו דבר אודותיהם ועל מוצאם מלבד שמם, שנת לידתם (לערך), ותאריך פטירתם אשר היה לפני הולדת נכדם הרבז"ך⁵.

הסבא ר' שמחה כהן נולד בשנת ה'תקי"ט ונפ' ברוידיניץ בשנת ה'תקפ"ג⁶. הסבתא רחל' לבית שטיינר נולדה בשנת ה'תקכ"ד ונפטרה ברוידיניץ בשנת ה'תקע"ח⁸. הם נישאו בעיירה רוידיניץ⁹, – אז כמאה משפחות יהודיות מתגוררות בתחומה – בשנת ה'תק"ן¹⁰, שם גם התגוררו ונפטרו.

באותם ימים כיהן כרבה של פראג הבירה הסמוכה גדול הפוסקים בדורו, הגאון ר' יחזקאל הלוי לנדאו בעל ה"נודע ביהודה" יליד אפטא (פולין). שבעה ילדים היו להם לר' שמחה ורחל כהן: רבקה, אבנר, אסתר, מאיר, שרה, שמואל וישראל¹¹. ר' שמחה אלמן היה בעת נישואיו, ואין ידוע לנו אם היה לו זרע של קיימא מזיווג ראשון, כמו גם מי היתה אשת נעוריו.

זקננו אבי הרבז"ך, הבן השישי ר' שמואל, נולד בבית הוריו ברוידיניץ בשנת ה'תקס"ב¹². 9 שנים אחר פטירת בעל ה"נודע ביהודה".

1. רואודניצה-נדילבס. בגרמנית: Raudnitz an der Elbe.

2. צ'כיה מכילה שתי ממלכות קדומות: מורביה ("מערה") ובוהמיה ("ביהם"; "פיהם"). ברנו היא בירת מורביה. פראג היא בירת בוהמיה.
3. בית זה נמצא בחלק של הגיטו היהודי שנהרס ואינו קיים עוד היום.
4. נוסף על הפרטים שעברו במסורת בן מאביו, נעזרנו רבות ב"ספרי משפחה" הנמצאים בארכיוני המדינה בצ'כיה אשר בפראג ובארכיון המחוז (Zitenice), שם רשומים כל המשפחות היהודיות שנרשמו לפי "חוק המשפחה" שהתיר רק לבן הבכור בכל משפחה להינשא (ראה להלן). נעזרנו גם בספרי קהילה יהודיים שם רשומות גם הבנות, תאריכי לידה, ברית מילה נישואין שמות עדי הנישואין ותאריך פטירה (ומס' הבית המדוייק בו התרחשו אירועים אלו).
5. אף תאריך רישום נישואיהם ברשויות יש בידינו אך זה נעשה תמיד מאוחר ליום החתונה האמיתי, לפעמים כמה שנים אחר-כך ועל-כן אינו תורם לנו מידע מדוייק.
6. אור לט' בטבת. בספר הפטירות של קהילת רוידיניץ נרשם שנפטר בן 64 כתוצאה מ"התקשות הכבד".
7. מסיבה בלתי ידועה רשומה סבתא זו בפנקס הקהילה ברוידיניץ של הלידות, בשם שרה מלבד בלידת ילדיה ה-4 מתוך ה-7. זו כמובן נראית טעות שהרי אחת מבנותיה נקראת שרה. מאידך בספר הפטירות של קהילת רוידיניץ כתוב שבבית המשפחה (בית מס' 39) נפטרה שרה כהן כבת 50 בא' אדר ה'תקע"ח כתוצאה משבץ מוחי. גם בספרי קהילה האחרים נקראת שרה ושוב בשם שרה. לא נתחווור לנו פתרון בעיה זו עד הלום. בספר קהילה נוסף של רוידיניץ נקראת אף בשם לועזי: Zezilie.
8. בדר"ח אדר.
9. בבית מס' 39, הסמוך ביותר לבית-הכנסת. בית זה עדיין קיים היום וצילומו נמצא ברשותנו.
10. כ"א במרחשוון.
11. אשר נולדו בין השנים ה'תק"ן-ה'תקס"ד.
12. י"ג במרחשוון.

הוא נישא¹³ למרת אסתר (טרזה) לבית פיק¹⁴. לאחר פטירת ההורים גרו הזוג שמואל ואסתר כהן בבית הורי ר' שמואל.

מוצאה של אם זקננו מרת אסתר בת ר' רפאל וגיטל¹⁵ פיק, מהכפר ברודץ (Brodce/Brodetz) צפונית מזרחית לפראג, שם היה אביה סוחר בקר. אנו מוצאים את משפחת פיק בכמה מקומות סביב העיר Mlada Boleslav. אביו של הסבא ר' רפאל פיק מופיע ברשימות בשם ר' שמואל רובין ואחר-כך היה נקרא ר' וולף פיק. הוא נולד בבזנו (Bezno).¹⁶ היה "רוכל וסוחר". אחר-כך התגורר בברודץ – Brodetz, שם נולד בנו רפאל פיק. בהיות רפאל בן 13 (בשנת ה'תקנ"ג) אנו מוצאים את המשפחה מתגוררת בבית מס' 15 בעיירה לוסטניץ (Luschtenitz = Luštěnice)¹⁷. מסתבר שהסבא והסבתא ר' רפאל וגיטל פיק התגוררו מסביב שנת ה'תר"ב, בפטקוב (Petkovy/Petkow)¹⁸.

מוצאה של הסבתא גיטל (לבית ברודץ) היה בעיר ייצ'ין (Jitschin/Jičín) אף היא צפונית מזרחית לפראג. הוריה היו מרקוס¹⁹ ואנה פרוץ. מרקוס פרוץ נפטר טרם שנישאו ילדיו ובעלות האלמנה היתה חנות מכולת. אנה פרוץ היתה לבית הלר. סביר להניח שהיתה נינת רבה של פראג רבנו יום-טוב לפמן העלר בעל ה"תוספות-יום-טוב" (ה'של"ט-ה'תי"ד), אם כי לא נזכר בשום מקום בכתבי זקננו הבז"ך כי מיוחסת משפחתו אל בעל ה"תוספות-יום-טוב".

ב. הולדת זקננו ובית הוריו

היהודים אשר גרו בשטחי בוהמיה, באותה עת היו נתונים עדיין למגבלות מימי הביניים שנכפו על היהודים מיד לאחר מלחמת שלושים השנים כדי להגביל את תנאי מחייתם ואת מספרם; הם נאלצו לשלם "מס מיוחד", אולצו לגור בגטאות, ונישואיהם היו תחת פיקוח חוק המשפחה (Familiantengesetz), חוק שנחקק בשנת ה'תפ"ט והוסר רק כעבור 120 שנה, אשר נועד לרסן את ריבוי הילודה היהודי. "חוק המשפחה" התיר רק לבן הבכור בכל משפחה להינשא. ברשימות האזרחיות בצ'כיה נמצא כי 8,600 משפחות יהודיות חיו בבוהמיה והגויים ניסו למנוע את התרבותן. אמנם, גם האחים הצעירים נישאו בחשאי כדת משה וישראל, ולא ידוע על סנקציות שנגקטו כלפיהם מלבד אי-הכרת מוסדות השלטון בנישואיהם והגדרת ילדיהם כ"בלתי חוקיים".

אף שבשנת ה'תקמ"א, הוציא הקיסר צוים המעמידים את היהודים כ"כמעט שווים" לנוצרים, אך האמנציפציה ליהודים עלתה מדרגה רק במהפכת "אביב העמים" של שנת ה'תר"ח²⁰. הגזירה השנואה של ההגבלות על הנישואין אשר מנעה מכולם לבד מהאח הבכור מלבוא בברית הנישואין על-פי חוק, בוטלה כעת, בהיות זקננו הבז"ך בר-מצוה.

הסבא ר' שמואל כהן אבי הבז"ך היה סוחר שלא היתה בבעלותו חנות ועל-כן היה למעשה רוכל אשר נע ונד בין העיירות להביא טרף לביתו. הוא מכר סחורה לעקרות בית. נינו הרב אברהם דוב כהן מגייטסהד זצ"ל (בן הרב שמחה כהן זצ"ל בן הבז"ך) סיפר כי היה ברשותו סוס ועגלה (מפי בנו הרב שמחה כהן).

13. בשנת ה'תקצ"ד לערך.

14. נולדה ה'תק"ע לערך. נפטרה ו' באלול בין השנים ה'תר"ל – תרל"ז. בשנת ה'תרכ"ט נולדה בת זקננו הבז"ך מרת צירל ולו היה זה לאחר פטירת אחת מאמהות זקננו וזקנתנו היתה נקראת באחד משמותן. הסיפור המובא להלן אודות אליהו הנביא שבא לנחם אבלים בכפר דיוסעג בשבעה על האם, מובן שהיה זה לפני שנת ה'תרל"ח היא שנת המעבר לעיירה באדן, ומה עוד שבכ"ה בכסלו ה'תרל"ח נולדה אסתר בת הבז"ך הקרויה על שמה.

15. ברשימות רוידיניץ נקראת קתרינה ושמה העברי לא נמסר. אמנם, אחות הבז"ך גיטל לוינגר נקראת אף היא קתרינה ברשימות ואף היתה נקראת בפי המשפחה קטי, ומכיון שסביר להניח שנקראה על שם סבתה, הרי ששם הסבתא היה גיטל. ועתה מצאתי ברשימות ימי זכרון שהיו בידי נכדו שו של הבז"ך לבונה הרב יעקב צבי כהן זצ"ל, כי שם אם הבז"ך "אסתר בת גיטל" ונפ' ו' באלול.

16. ה'תק"י לערך. במפקד משנת ה'תקנ"ג כתוב כי וולף פיק נולד, כאמור, בבזנו, ושבתא היתה שנה מתגורר עם ילדיו רפאל, משה, פיליפ ואסתר בלוסטניץ (Lustenice). כל העיירות הללו: בזנו, ברודץ, לוסטניץ ופטקוב, כולן סמוכות מאד זו לזו, דרומית-מערבית לעיר מלדה-בולסקלב (Mlada Boleslav) צפונית מזרחית לפראג הבירה. כנראה שנדדו מכפר לכפר מסיבות שונות שראוי לבררן. יש להניח שנפטר לפני שנת ה'תקצ"ה, אז נולד נינו ר' בנימין זאב וולף שנקרא על שמו, הוא זקננו הבז"ך.

17. אמנם רפאל שוב התגורר ב-Brodetz, שכן שם נולדה בתו אסתר אם זקננו הבז"ך.

18. שכן בספרי קהילת רוידיניץ מוזכרים הם משנה זו ואילך כתושבי בית מס' 11 בפטקוב. הסבא ר' רפאל פיק נולד לערך ה'תק"מ ובלא ספק נפטר לפני ה'תר"ב שאז נולד נכדו הנקרא על שמו ר' רפאל כהן אחי זקננו הבז"ך. הסבתא גיטל פיק נפטרה לפני ה'תר"י שנת הולדת נכדתה גיטל לוינגר (אחות זקננו הבז"ך).

19. כך נקרא בספרי משפחה מבוהמיה ושמו העברי לא נמסר. אמנם ניתן היה להניח ששמו מאיר, שכן נינו ר' מאיר כהן אחי זקננו הבז"ך אף הוא מרקוס נקרא. אלא שאחד מבניו של מרקוס ברוך שמו יוסף מאיר ברוך, ואם-כן שמו העברי נעלם מאתנו. אך יום פטירתו נזכר: א' בניסן ה'תק"ן בעוד ילדיו לא נשואים. אלמנתו אנה ושמות ילדיה מופיעים ברשימות ממחוז Bydžov שבבוהמיה משנת ה'תקנ"ג.

20. מהפכות המוניטיות ואלימות של הקבוצות האתניות השונות ברחבי אירופה שנלחמו בקיסרות השולטת בהם. המהפכה דוכאה לבסוף אך הותירה את רישומה על הכל והביאה לפריצת דרך במושגי חירות המיעוטים.

ברית המילה של הבז"ך התקיימה בבית המשפחה בעתו ובזמנו בכ"ד בתמוז ה'תקצ"ה, כאשר צוין בספר קהילת רוידיניץ.

אבי הבז"ך ר' שמואל כהן איש חולני היה וכך מספר זקננו הבז"ך בפירושו על התורה:

"אני הצעיר, הנה אני נין אהרן ממשפחת כהונה, בן ר' שמואל הכהן, איש ירא ד' מנעוריו ע"ה, הדר בארץ בעהמען וזכה לגדל כל בניו לתורת ויראת ד'. והיה מעונה ומדוכא, ועד שלא הגיע לחצי שנותיו חתכו הרופאים הגדולים בעיר פראג, בבית החולאים שם, את רגלו האחת עד ירכו, אחר ששכב בחוליו את רגלו יותר משנה תמימה. וכל תפלתו לא היתה אז אלא שירחם ד' עליו בזכות בניו הקטנים והוא יגדלם לתורה ולתעודה. וד' שמע תפלתו ונתן לו רחמים וחיים עד שהגיע לשבעים שנה²¹, וכל בניו למודי ד' יראים ושלמים, והוא נפטר בשיבה טובה.

ואני מבניו, הראשון מהם, וגם אני הלכתי בעקבותיו וגדלתי בעה"י את בני לתורה ולתעודה וכלם תל"י יראים ושלמים, לומדים תורת ד' לשמה, זרע ברך ד', כלם אהובים כולם ברורים, צדיקים גומלי חסדים יצ"ו. בזכות אבי ע"ה ובזכות בני הצדיקים, הרהבתי לגשת הנה ולדבר דברי כאשר יורני מן השמים, ברתת בזיעה ובמורא" (מתוך פירושו לפרשת לך-לך).

בתחילתה של דרשה ליום-הכיפורים שהעלה על הכתב בגרמנית, באותיות עבריות כדרכו, אשר כנראה נשא בדיוקסג בשנת ה'תרל"א הוא מזכיר בדברים נרגשים את אביו שנפטר באותה שנה ומספר על צרותיו (מתורגם לעברית בתרגום חופשי על-ידי נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל):

"הוא היה אדם כשר, וכל הבוכה ומתאבל על אדם כשר מוחלין לו כל עוונותיו. כל חייו היו שרשרת צרות. כשהייתי בן חמש²², ראיתי איך שהביאו את אבי לניתוח. בכיתי, כי ראיתי איך שנשאוהו בסדין על-ידי ארבעה אנשים דרך המדרגות, וכשראה אותי החביא את פניו ובכה. הוא קרא לי ואמר בשמו את ידיו על ראשי: אל תבכה בני. בזכותך ובזכות אמך יחיני ד'. גם הרופאים אמרו שהיה נס שקם לתחיה. מכאן והלאה היו חייו רק לשמים. תמיד אמר: חבל שאני עם-הארץ, אבל בני, אסור שיגדלו כעם-הארץ, אם ד' יתן לי חיים.

עיניים הגדולים וייסורים סבל באהבה. האם היתה צריכה לפרנס אותנו. היוקר האמיר וחמישה ילדים היינו. לארוחת הצהריים היו תפוחי אדמה אחדים ספורים, לא לחם או מה שהוא אחר. בערב הביאה אמי מזון מהכפר שלא הספיק לארוחות הערב והבוקר. כך היה יום יום. היא הלכה בבוקר לכפר וחזרה בערב, אני ידעתי שאין בבית מה לאכול, ואני הבכור העמדת פני מי שאין לו תיאבון, אבל אחרי שאחרים אכלו הורגש אצלי הרעב ואז הגיש לי אבי תפוחי-אדמה קרים".

יש להניח שהתקופה המדוברת היא טרם שנת ה'תר"ו, שכן עד אז היו חמישה ילדים בבית. אכן בשנת ה'תר"ז כבר למד הבז"ך בפראג, עד היותו מופלא סמוך לאיש.

בהיות זקננו בן 35 שנים והוא אב לשני בנים ושתי בנות, נפטר אביו ר' שמואל כהן, "כתוצאה משבץ" (ככתוב ברישומי הקהילה). היה זה בבוקר י' בשבט ה'תר"ל ברוידיניץ²³ בה נטמן למחרת, והוא בן מעט יותר מ-68 שנים. לא עלה בידינו למצוא את ציונו בבית-העלמין חרף ניסיונות לא מבוטלים של חוקרים.

מכיון שעניים היו הוריו, לא הותירו לו דבר בירושה מלבד סידור ישן נושן בו התפללה אמו והיה מתפלל בו בכל ראש-חודש, והיה שווה לו יותר מאוצרות. נכדו ריצ"כ העיד כי בגאווה הראה לו הסבא את הסידור וסיפר לו זאת.

ג. במעליו יתנכר נער

ההגבלות על יהודי צ'כיה בוטלו בהדרגה בימי ילדותו של זקננו הבז"ך. בהיותו בן שש בוטל איסור בעלות יהודת על הקרקע. בהיותו בן 11 בוטלו המיסים המיוחדים שהוטלו על היהודים ובשנת ב'ר-המצוה שלו ניתן עיקרון שוויון הזכויות ליהודים. מאידך, כיובל שנים לפני הולדת זקננו, חויבו היהודים בצ'כיה לייסד בתי-ספר חילוניים, לשרת בצבא ולהשתמש בשפה הגרמנית בכתיבת חוזים. רק בשנת ה'תרכ"א, שנים רבות אחר עוזבו של זקננו את פראג, נכנסה

21. לפי התאריכים שבידינו המובאים לעיל, חסרו לו לר' שמואל כהן ע"ה, שנה ושלושה רבעים להשלים לשבעים שנה.

22. בשנת ה'ת"ר.

23. בבית מס' 21.

רשמית האוכלוסייה היהודית בפראג ברישום מניין תושביה. הגטו היהודי הוכרז כשכונה מס' 5 של העיר, ולכבוד ביקורו של הקיסר קיבלה שם "יוספוב" – עיר יוסף.

אם עד עתה היה חוק המשפחה, שכאמור מנע מן הבנים הצעירים במשפחה היהודית להינשא, את הסיבה העיקרית לעזיבת היהודים את צ'כיה, הרי שעכשיו דוקא האמנציפציה ליהודים גרמה לכך. יהודי צ'כיה נמנו עד אותה עת בחלקם הגדול עם השכבות העניות ביותר באוכלוסייה. האמנציפציה העלתה את אט את רמת המחיה הכלכלית של היהודים ורבים מהם עקרו, החל משנת ה'ת"ר, אל הערים הגדולות שם יכלו למצוא מגוון מקורות פרנסה שלא היו כמובן בעיירות הספר הרדומות בהן אולצו להתגורר עד כה. "קשה ישיבת כרכים", אין העיר הסואנת דומה כלל לכפר השקט אשר מימיו הולכים לאט. לשאפתניים במיוחד אף הביאה האמנציפציה הזדמנות לעזיבה רבתי למערב אירופה ואפילו לאמריקה. העזיבה הגדולה ומיעוט ההגירה של יהודים אל תוך צ'כיה הכריזו על דעיכתה של הקהילה היהודית הצ'כית.

זאת ועוד, בימי ילדותו של זקננו נחלשה מאד היהדות בבוהמיה בשל השתלטות המתחדשים-הרפורמים על מוסדות החינוך, בתי-הכנסת ועוד. תופעה זו החלה מעת שניתן חופש יחסי ליהודים. הדבר הקשה מאד על ר' שמואל כהן בחינוך ילדיו.

וכך כותב צעיר חתני זקננו הבז"ך, הרב שלמה פרידמן זצ"ל, אשר לבסוף היה לממלא מקומו בכס הרבנות, בהקדמתו לספרו של זקננו על הש"ס:

"והנה בימי עלומיו, כבר גדלו וצמחו המתחדשים (הרעפארמער) המשחיתים המחבלים בכרם ישראל בארץ בעהמען, וגם בעיר מולדתו יושב אז על כסא הרבנות אחד מתלמידי אחר²⁴. והנה גם במעללי התנכר הנער, כי לא רצה בשום אופן להתערב עם שונים, להתחבר עם ילדי השותים ממים רעים המאררים האלה, ורק אל בית ה' חפצו ונפשו חשקה בתורה, והיה מצטער מאוד שהוא יושב בארץ ציה בלי מים.

אבל אביו הצדיק לא היה בידו לשלוח את בנו הבכור הנבחר למדינה אחרת אל מקום תורה, כי היה עני שבעניים ומטופל בבנים ולא היה לו לכלכל את בני ביתו אף בפת חריבה.

ברם זכור אותו האיש לטוב, איש אחד מיוחד היה בעיר רודניץ גדול מאוד בתורה וביראת שמים, וה' ברח אותו גם בנכסים ושמו מוה"ר פייש שיף זצ"ל²⁵, וישא עיניו וירא את הנער בוכה בתפילתו נוכח ה' ויחמול עליו ויביאהו אל ביתו ומצא אותו כלי מוכשר לקבל טהרות הקודש ולמד עמו עד שהיה בר חכים לישב בשיבות ונתן לו חליפות שמלות וגם צרור כספו נתן בידו ושלח אותו אל הישיבה הגדולה בק"ק פרעסבורג תחת דגל פאר הדור הגאון בעל כתב-סופר זצוק"ל.

והיה מרבה עוד תורה ויראת שמים בשיבות אחרות אצל גאוני הדור הרב הגאון הגדול ר' דוד דייטש זצוק"ל אב"ד דק"ק ב' [באלאשא]-יארמאט והרב הגאון הגדול ר' שמואל זאממער זצוק"ל והרב הגאון הגדול ר' חיים סופר זצוק"ל בעל מחבר ספר תשובות "מחנה-חיים", ולבסוף למד אצל הגאון הקדוש ר' יהודה אסאד זצוק"ל בעל מחבר תשובת מהר"י אסאד ["יהודה-יעלה"] בק"ק סערדאהעל, וכל רבותיו היו מחבבים אותו כבנו, וגם תמונת רבו הגאון מהר"י אסאד היתה בבית-מדרשו בעיר באדען ככתוב 'והיו עיניך רואות את מוריך'".

נכדו של זקננו, הרב אברהם דוב מגייטסהד זצ"ל סיפר בשם אביו ר' שמחה, שבהיות זקננו ילד נראה הוא מתהלך ברחוב בבכי כשלפתע נעצרה מרכבתו של הנדיב שיף הנ"ל. כאמור שאלהו הנדיב מדוע יושב לו נער ויבכה ברחובה של עיר. בהשיב הנער כי בוכה הוא על שאין כסף להוריו למסור בידיו כדי שיוכל ללמוד תורה בישיבה, מיד הרגיעו: אל תבכה בני, אני אממן את לימודיך ותוכל לנסוע ללמוד בישיבה (מפי בנו הרב שמחה כהן). ואמנם בביוגרפיה קצרה וממצה שכתב על סבו והשאייר אחריו בכתובים, מספר נכד הבז"ך הרב יעקב צבי כהן זצ"ל, כי מדי חודש בחודשו שלח לו ר' פייש ליב שיף סכום כסף.

*

באורח פלא נשתמר בידי המשפחה מכתב מקורי בן מאה וחמישים שנה אשר כתב הבז"ך ירושלימה אל תלמיד הגאון

24. ע' להלן.

25. על אזכורו של בן למשפחת שיף ברוידיניץ שמענו בתולדותיו של תלמיד ה"ח"ס-סופר: הרב יששכר דוב בער אילאווי (ה'תקע"ד-ה'תרל"א) אשר היה רבן של קהילות רבות באמריקה. מח"ס מלחמות-אלקים, ברלין ה'תרע"ד. חותנו היה רבי וואלף שיף מרויניץ.

רבנו משה סופר זצ"ל בעל ה"חת"ם-סופר" הגאון ר' שמעון דייטש זצ"ל. מכתב זה כתב הבז"ך בהיותו תלמיד בישיבה בסרדהאל בדיוק שנה לפני נישואיו, והוא בן 22 שנה.

במכתב זה מבקש הבז"ך להצטרף אל הרב שמעון דייטש ולעלות לארץ הקודש כהמשך לעליית תלמידי החת"ם-סופר. לשם כך הוא מספר כי אף הוא נולד ברויניץ כמו הרב שמעון דייטש עצמו (ע' עליו עוד להלן) ואת שמות רבותיו והישיבות בהן למד. באגרת זו הוא אף מספר על השתלטות הריפורמים על העיירה. בהמשך נביא מאגרת זו וכולה מובאת לאחור המבוא.

ד. רוידיניץ

מכיון שלפחות משנת ה'תק"ן, שנת נישואי הורי אבי הבז"ך, התגוררו ברויניץ אבות אבותינו, מצאנו לנכון לספר מעט על עיירה זו. לשם כך נעזרנו בכמה ספרים על יהדות צ'כיה ובוהמיה בפרט ומן הערך "רוידיניץ" מתוך הספר העומד לצאת לאור – "פנקס קהילות בוהמיה ומורביה", מאת מר שלמה שמידט העתקנו רשומות רבות. על הרשות להשתמש בעבודתו הגדולה אנו מודים לו.

עיירה, או עיר, יפהפייה היא רוידיניץ, סמוכה לטרזן, מצפון לפראג הבירה. יהודים התיישבו בה כבר בשנת ה'ר לערך.

במקורות אחרים נזכרים יהודים ברוידיניץ לראשונה רק בשנת ה'ש"א, כאשר פרצו שם פרעות נגד היהודים בעקבות פרסום צו גירושם מהעיירה בידי המלך פרדיננד (Ferdinand) הראשון. רוידיניץ היתה באותה התקופה אחת הקהילות היהודיות החשובות בבוהמיה, שהיו ידועות בכינוי קרב"ן – קולין, רואודניצה, בומסלא, נחוד (Kolin, Roudnice, Bumsle,) Nachod). במקורות אחרים לא נכללת נחוד וראשייהתיבות מופיעים: בק"ר.

בשנת ה'ש"ל נרשמו בה 23 משפחות יהודיות. בשנת ה'שנ"ה, בעת ששימש המהר"ל כרבה של עיר הבירה הסמוכה פראג, הורשו היהודים לרכוש בה גיטו בן 16 בתים, אם כי נאלצו לעוזבם בשנת ה'שע"ד כפי דרישת הנוצרים. הורשו להחזיק בית עלמין משנת ה'שנ"ה שעל קיומו ידוע לנו רק עד שנת ה'שע"ג. אחדות ממצבותיו הועברו לבית-העלמין שנחנך במקומו, והאחרות שימשו בעשרות השנים הבאות אבני בניין. בתי הגטו הוחרמו ונהרסו כדי לפנות מקום למנזר קפוציני שנבנה שם.

היהודים הקימו לעצמם רובע חדש, מעבר לביצורים שהקיפו את העיירה, ובו 12 בתים שנרכשו מתושביה הנוצריים של העיירה. בשנת ה'שע"ט הם בנו בית-כנסת במקום שעמד בגטו הישן. הבניין שופץ והורחב בשנת ה'תל"ה. 350 מקומות ישיבה היו בו. בהיות זקננו הבז"ך-לבונה נער, נהרס בית-הכנסת, כדי לפנות מקום למסילת ברזל.

בית-העלמין החדש של הקהילה, שנחנך כפי הנראה כבר בשנת סגירת קודמו, הורחב מספר פעמים ושימש מקום קבורה עד שנת ה'תר"ן לערך, ומכאן שמקום מנוחתם של הורי הבז"ך והוריהם שנפטרו ברוידיניץ בטווח שישים השנים ה'תקע"ח-ה'תרל"ז לערך, הוא בבית עלמין זה. בית העלמין השלישי הוקם רק בשנת ה'תרנ"ו. היום נראים שני בתי קברות מחוץ לעיר, סמוך לתחנת הדלק בצד הכביש המוביל לבודני (Budyne). דוקא בית העלמין החדש נהרס כמעט כליל על-ידי הנאצים ימ"ש.

בין הגיטו והעיר הנוצרית הפריד שער גדול בנוי אבן. בשנת ה'שצ"א, בעת מלחמת שלושים השנים (ה'שע"ח-ה'ת"ח) בין מדינות אירופה, נאלצו היהודים להתמודד עם צבא הסקסונים הכובש, אז שרפו חייליו של מלך סקסוניה את הגיטו, על 28 בתיו. יהודי העיירה נמלטו ורובם מצאו מקלט זמני בפראג. קודם לכן הצליחו להציל את העיירה מהרס כללי על-ידי תשלום סכום כסף גדול ככופר לסקסונים.

רוב יהודי העיירה עסקו אז במסחר בתבואות וביין, בגידול בקר, במלאכה וברוכלות. אף רופא אחד היה, שני זגגים ושני חייטים. על אף שהמלחמה פגעה בהם קשה יותר מאשר בשאר תושבי העיירה, ואף התרוששו בעקבותיה לגמרי, המשיכו שכניהם הנוצרים לראות בהם מתחרים והתלוננו עליהם בלי הרף בפני השלטונות. הקהילה הלכה ופחתה במניינה ובשמירת החיים היהודיים באופן שיטתי עד לחורבנה המוחלט בשואה האיומה²⁶.

26. בשנת ה'ת"א, בשלהי ימי בעל התוספות-יום-טוב, רבה של עיר הבירה הסמוכה פראג, נמנו 218 יהודים הגרים ב-23 בתים ברוידיניץ. במגיפת הדבר של שנת ה'תע"ג נספו כשליש מיהודי רוידיניץ. במפה מצוירת של העיירה משנת ה'תע"ד נראים כשבעים וחמישה מבנים (כולל מוסדות הציבור). לפי הרשומות 101 משפחות יהודיות התגוררו אז ברוידיניץ. רבים נטבחו במהומות שאירעו בעקבות גירוש היהודים מפראג בשנת ה'תק"ד. בשנת ה'תקמ"ה 45 בתי יהודים היו ברוידיניץ. עוד שתי מפות צבעוניות משנת ה'תפ"ז ומשנת ה'ת"ר בהיות הילד בנימין זאב כהן בן 5, איתרנו, ובהן כבר נראים בתים רבים יותר בכיוון צפון מערב. באותה שנה היו 63 בתי יהודים בעיר. בשנת ה'תרס"ב נמנו 448 יהודים עקב

עד שנת ה'תרל"ב היתה רוידיניץ מושב הרבנות המחוזית²⁷. בשנת ה'תרס"ג היוו 450 יהודי העיירה 5% מכלל האוכלוסייה.

אכן היתה בעבר רוידיניץ מושב ומעון לגדולים מרבני הונגריה. הנה הרב ר' יוסף דייטש (נולד בניקלשבורג שבמורביה), מח"ס דברי יוסף היה אב"ד רוידיניץ ותלמיד-חבר לבעל הנודע-ביהודה אשר כיהן פאר באותה עת כרבה של פראג. ר' יוסף הוזמן פעם על-ידי שלטונות הממלכה להגן על טענות כלפי היהודים. הוא נפטר 8 שנים לפני הולדתו של הבז"ך. הוא כיהן ברבנות רוידיניץ והמחוז 48 שנים (ה'תקל"ח-ה'תקפ"ה). מנ"כ של ר' יוסף ורעייתו מרת ייטל, ברוידיניץ. נכדו הוא הרב ר' שמעון דייטש. כאמור, הרב ר' שמעון דייטש מתלמידי החת"ס-סופר בפרשבורג היה וממנהיגי הבולטים ביותר של עליית תלמידי החת"ס-סופר המפורסמת לארץ-ישראל.

אחיו הגדול של ר' שמעון הוא ר' אהרון דוד דייטש אף הוא תלמיד החת"ס-סופר (משנת ה'תק"ץ), בעל שו"ת גורן-דוד. ע' עליו עוד להלן כרבו של זקננו הבז"ך.

ר' שמעון אזה למושב לו בירושלים עיה"ק עוד משחר ילדותו ועלה בהשפעת רבו לארץ בשנת ה'תקצ"ח (או ה'תר"ב)²⁸.

באגרת האמורה שכתב זקננו לרב שמעון דייטש, הוא כותב על רוידיניץ:

"העיר הנ"ל אשר מקדם כידוע, היתה עיר ואם בישראל, זוללה כבודה בעו"ה ונהפכה ביד מגואל, חנם לקוחה לצמיחות ואין גואל".

שבעים ושמונה שנות חייו של זקננו מקבילות הן לתקופה מוגדרת מאד – ראשית המאה השביעית לאלף השישי ועד ערב מלחמת העולם הראשונה. תקופה זו היא תקופת מתן האמנסיפציה ליהודים אך גם תקופת צמיחתה והתפתחותה של תנועת ה"השכלה" והרפורמית באירופה, בה הגיעה החילונית בעולם היהודי לראשונה באופן ממוסד ובמספרים משמעותיים.

מתברר שמשבר עמוק אירע בקהילה היהודית בראודניץ בילדותו של הבז"ך, אשר הביא בסופו של דבר לקריסה רוחנית מוחלטת של הקהילה. באותה אגרת משנת ה'תרי"ז מספר הבז"ך על אי-קיומו של מוסד תורני כלשהו לילדים, עד שאחיו הילד אברהם דוב כהן –

"למד עד עת כזאת בפראג בבית-מדרשיהם של כומרים, ומכל תורת משה ודת יהודי לא ידע, כי רק שביום-כיפור צריכין להתענות".

כמובן הכוונה למשבר הרוחני הנורא שפקד את כל מרכזי אירופה באותם ימים בהשתלטות הניאולוגים על מוסדות היהודים והקהילות. ברוידיניץ השתלטה על כס הרבנות דמות עוינת לה²⁹.

נזכיר כאן את דברי חתן הבז"ך הרב שלמה פרידמן זצ"ל בהקדמה לספרו של זקננו תורת-זאב, אשר הובאו לעיל ש-

"גם בעיר מולדתו ישב אז על כסא הרבנות אחד מתלמידי אחר"³⁰.

ההגירה המאסיבית מערבה במרוצת המאה שנים מאז האמנסיפציה מנתה הקהילה כרבע מזה ערב השואה אז גורשה להשמדה בשנת ה'תש"ב. אין כל ספק שהתמורות במספר התושבים עד פרוץ השואה קשורות לצד ההגירה השלילית גם תופעת ההתבוללות.
27. שמות כמה רבני העיירה במרוצת הדורות: רבה הראשון של רוידיניץ היה הרב נחמיה (?) אשר נפטר בשנת ה'שצ"ז. הוא כיהן ברבנות ראוודניץ למעלה מעשרים וחמש שנים. ר' ברנרד לויט (Bernard Lewit), משנת ה'תי"ב. אחריו כיהנו כרבני העיירה, בין השאר: הרב אברהם ב"ר שאול ברודא (נולד ה'ת"י, מגדולי זמנו, בשנת ה'תנ"ב רב ברוידיניץ, נפ' ה'תע"ז. מח"ס אשלי-אברהם, תולדות-אברהם), הרב יעקב ודלס (Wedeles) משנת ה'תס"ד, הרב משה שפירא (ה'תק"ך), הרב שמעון ייטלס (Jeiteles, נפ' ה'תקכ"ב), הרב אהרן נוישטדל (Neustadl), הרב מתתיהו נויגרשל (נפ' ה'תקל"ח).

28. נשא (בזיווג ג') את בתו של ר' נחום שאדיקר (לעוי) מצדיקי ירושלים אשר עלה מפולין בשנת ה'תר"ד עם שני אחיו והיו ממנהיגי הרוחניים של ירושלים עשרות שנים. מחתניו של ר' שמעון דייטש: הרב ר' משה ולנשטיין לימים אב"ד בירושלים בבית-דינו של ר' שמואל סלאנט (נפ' בן 81 בכ"ג באדר ה'תרפ"ב), ר' יוסף בנימין שמעונוביץ', כזקננו הבז"ך היה אף הוא תלמיד הכתב-סופר ולימים עלה לירושלים והיה שם לראש וזקן השוחטים (ע' עליו בספר ליקוטי-הראיה למו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל, חלק א עמ' 161-159, חלק ב עמ' 139-137). כרבו החת"ס-סופר היה ר' שמעון דייטש מוהל מומחה. היה ממייסדי כולל הונגריה ("כולל אונגארן") בירושלים בשנת ה'תרכ"ג שהיה אחד הכוללים העשירים בירושלים. נפ' ט' בשבט ה'תרל"ח ומנ"כ בהר הזיתים. תמונה של ר' שמעון דייטש בצעירותו אפשר למצוא בכמה מספרי תולדות רבני הונגריה. עוד עליו ראה בהקדמה לספרו "אמרי שפר" על מסכת ברכות.

29. דמות זו השפיעה לשלילה רבות על המצב. שמו אברהם (אלברט) כהן (נולד ב-Tachov ה'תקע"א) כיהן במשרת רבנות רוידיניץ שלושים שנה עד למוותו (ה'תרל"ב). הוא הנהיג את ההוראה בשפה הצ'כית בבתי-הספר היהודיים במדינה משנת ה'תקצ"ז בהיות זקננו הבז"ך כבן שנתיים, ובשנת ה'תרי"ב פירסם לוחות סטטיסטיים על הקהילות היהודיות בבוהמיה.

30. מתברר ש"תלמיד אחר" זה הוא אלברט כהן. אחר הוא אהרון חורין, מנהיג ומייסדה של תנועת הריפורמה בהונגריה. הוא התחיל כ"ר' אהרון

ואמנם בשנת ה'תרי"ג, בהיות זקננו הבז"ך בן 18 שנים, הוקם ברוידיניץ בית תפילות ניאולוגי, על מקומו של בית-הכנסת העתיק. טקסי ה"תפילה" כללו מקהלה ולווו בנגינת עוגב³¹. בשנת ה'תרנ"ג כותב זקננו לבנו (מתורגם מגרמנית):

"גיסי [בעל אחותו ראזי, ר' יעקב] בוכבינדער מרוידיניץ רועד מזעם על חטא שלא נשמע ולא נראה. הכניסו את גופתו של פאלאק בעל בית-חרושת לעורות, שנפטר, לבית-הכנסת. ככה החליט הרב. הוא הורה לכסות את כל בית-הכנסת בחד שחור. הפשע זה בלתי נתפס בדעת, כי זה חוקות גוי. כל הקהילה התנגדה והתלוננו נגד הרב אצל הרב הראשי בפראג. עכשיו הם מבקשים גם לשמוע את דעתי ומדת כעסי. אני כותב להם שבקהילה בה יש העומדת תחת מרות רוחנית של גורמים מחדשים – ידועה מראש התוצאה, ולכן אין לנו רשות לדון בנושא זה".

כיום עדיין קיים הרחוב האחד הצר והארוך ובו בתי היהודים³². אמנם היום בית-הכנסת השוכן ממש במרכז אורכה של העיירה על גדות נהר האלבה, הרוס ובקושי ניכר. בשנת ה'תש"י נבנה הבנין מחדש וכך בעצם נמחק כמעט כליל זכר בית-הכנסת הישן. רק בחלק קטן מהמבנה אפשר עוד לראות משהו מן החזות המקורית. בשנת ה'תשנ"ח הושב המבנה שהיה נטוש שבע שנים לידי הקהילה היהודית האזורית. מאז עומד המבנה נטוש עד היום ואף נמכר על-ידי הקהילה היהודית הנ"ל עבור כמה עשרות אלפי דולרים. אין יהודים היום ברוידיניץ.

ה. בעולם הישיבות

כותב זקננו הבז"ך באגרת הנ"ל לרב שמעון דייטש:

"רוידיניץ היא עיר מולדתי, ובה שנים עשר שנה גדלתי. בזכרי ימי עלומי נכלמתי. העיר הנ"ל אשר מקדם כידוע, היתה עיר ואם בישראל, זוללה כבודה בעוונותינו הרבים ונהפכה ביד מגואל, חנם לקוחה לצמיתות ואין גואל, שם ימי עלומי כלו בהבל".

כאמור, מסיבה זו, שלא היו מוסדות תורה בעיירה וכן מחמת עוני בית ההורים, רק בגיל 12, בזכות איש צדיק ונדיב, נשלח ללמוד תורה בישיבות הונגריה.

לאור התקופה בה חי זקננו, שאלת מציאת המקום המתאים ליהודי לגור בו בכלל לצד קושי העקירה מבית אבא בפרט אינם נותנים לו מנוח. הוא מודע לקושי לצאת מבית אבא, ואת דברי אברהם אבינו על אלקיו אשר "לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי" הוא מפרש בכתביו שהאנשים באור כשדים טובים היו אחד לשני, אנשי מוסר וחסד היו רק שעבדו עבודה-זרה, ועל-כן רק ד' בציוויו אלי הוציא אותי, שכן בהחלטה אנושית עצמית אינו רוצה לעזוב סביבה חמה.

כמו זקננו, כן היה גורל האח הצעיר יותר, אברהם דוב, אשר רק בגיל 17 נשלח לישיבות, כמסופר באגרת הנ"ל:

"כי אחי הנ"ל [אברהם דוב כהן] כאשר התחיל רוח ד' לפעמו בראשונה, היה אז [בשנת ה'תרט"ו בן] שבע עשרה שנה, למד עד עת כזאת בפראג בבית-מדרשיהם של כומרים³³; ומכל תורת משה ודת יהודי לא ידע, כי רק שביום-כיפור צריכין להתענות".

במכתבו לרב שמעון דייטש מזכיר זקננו הבז"ך שלמד אצל הרב ר' רפאל שולהוף מחכמי העיר פראג³⁴. הרב רפאל זה היה גם רבם של האחים הגאונים הרב אהרון דוד דייטש בעל ה"גורן דוד" ואחיו הרב שמעון הנ"ל אשר אף מזכירו פעם אחת בספרו "אמרי-שפר" על מסכת ברכות, וכותב עליו: 'אלוף נעורי'³⁵. נראה שלמד אצלו בפראג בצעירותו, ושהיה רבם של צעירי הצאן בפראג. על-כן מסתבר שהיו אלו השנים ה'תר"ז-ח שלמד אצלו הבז"ך בפראג.

חורין" רבה של ארד ואף חיבר ספרים הלכתיים, עד שחצה את גבולות ההלכה בשנת תקנ"ז כשהחל מתפלמס נגדה בכתב ובע"פ, הכל בשימוש ההלכה עצמה כדי למסמסה. החת"ס-סופר ושאר רבני הדור תקפוהו בחריפות. הנהיג שינויים בשמירת השבת, בנוסח התפילה, בנגינה בשבת בבית-הכנסת, בישיבה בו בגילוי ראש ועוד.

31. אחר-כך אנו מוצאים מכהנים בקהילת ראודניץ בתפקיד ה"ראבינר": מוריץ קלוץ (Klotz), בין השנים ה'תרמ"ט-ה'תרנ"ג, יוליוס רייך (ה'תרנ"ד-ה'תרס"ה).

32. מתחת לארמון לובקוביץ' המפורסם.

33. הכוונה לגימנסיה של המינים בפראג. אחרי שנת ה'תר"ח התקבלו בה גם תלמידים יהודיים שהיו משוחררים משיעורי הדת-הקתולית ובמקום זה למדו שיעורי יהדות אצל רב. יתכן שעוני הקהילות ואי-השליטה האורתודוכסית בהן יצרו מצב בו עניים לא יכלו לשלוח את ילדיהם לחינוך יהודי בערי מולדתם, ואולי אף נכפה עליהם לימוד לרכישת השכלה כללית.

34. היה קרובו של הגאון ר' אליעזר פלעקעלעס מפראג בעל ה"תשובה-מאהבה". בשו"ת זה, נושא ונותן עימו כעשר פעמים. מוזכר גם בשו"ת חת"ס-סופר.

35. ראה שם עמ' 10 הע' 27; שם הוא מציין שהתכתב עימו מפראג לירושלים.

כשנה לאחר בריהמצוה, כבר היה לבן תורה הראוי לבוא בשערי ישיבה גדולה. המקום היחיד בו אפשר היה ללמוד היה בישיבות הונגריה בהן יד ההשכלה לא הגיעה. ואכן בהיותו בן 15–14, בשנים ה'תר"ט–י, למד אצל הגאון הרב אברהם שמואל בנימין סופר זצ"ל בעל ה"כתב-סופר" בישיבה הגדולה, "הישיבה הרמה", בפרשבורג היא ברטיסלאבה בירת סלובקיה. ה"כתב-סופר" מזה תשע שנים היה לממלא מקום אביו הגדול ראש וראשון לרבני הונגריה מרן החת"ס-סופר, מאז נפטר. בבוא תלמידו החדש לישיבה היה ה"כתב-סופר" רק בן 33 שנים. הכתב-סופר אשר הוסמך על-ידי אביו למלא את מקומו בהנהגת הקהילה ובראשות הישיבה הרבה את ספסלי הישיבה.

שינויים מרחיקי לכת עברה יהדות אירופה בכלל והונגריה בפרט בימי נערותו של זקננו, הלא המה ימי הדור שאחרי החת"ס-סופר. כשנתיים לאחר שנולד זקננו הבז"ך, התמנה פרידננד הראשון לקיסר הממלכה החדשה שקמה: אוסטרו-הונגריה, על שטחה של הממלכה האוסטרית בת 63 השנים אשר כללה את שטחי מורביה, בוהמיה, הונגריה, גליציה ועוד, וכמובן אוסטריה. אלא ששנתיים אלו בפרט, בהן למד הבז"ך בפרשבורג היו שנות מתיחות, שכן המהפכה הכלל-אירופאית (הנודעת כמבשרת "אביב העמים") שדחקה למודרניזציה וחופש, התרחשה בדיוק אז. בשנים ה'תר"ח–ה'תר"ט, כאמור עת למד הבז"ך בישיבה הרמה בפרשבורג אצל רבו בעל הכתב-סופר, פרצו קרבות רחוב של אזרחים ברחבי אירופה אשר ביקשו חירות משלטון הממלכה האוסטרית, אך דוכאו באכזריות וברצח אזרחים רבים. לבסוף, בז' בכסלו ה'תר"ט, נאלץ הקיסר לפנות את כיסאו לבן-אחיו הקיסר פרנץ יוסף שעתיד להיות הקיסר למשך 68 שנה עד לעיצומה של מלחמת העולם הראשונה.

היהודים התקשו להתאים את עצמם למודרניזציה כי היא נשאה בחובה השפעות רבות שסתרו את דרכה של תורה. את ליקוי המאורות הרוחני שפקד את אירופה היהודית מתאר באותה עת מלכה של תורה הנצי"ב מוולוז'ין היושב דוקא בליטא:

"שזה האור של שיווי זכויות החשיך עיני אחינו בארצות המערב והסיר צורת היהדות, זולת יחידי סגולה" (באגרת לר' חיים יוסף יפה זצ"ל, בתוך קובץ "אורייתא"³⁶).

ארבע מאות עד חמש מאות בחורים למדו בישיבה הרמה בפרשבורג בצפיפות. בוגרי הישיבה סיפרו על ההתמדה שאפיינה את תלמידי הכתב-סופר אשר היתה לשם דבר. דבריהם הובאו בספרי תולדות של הכתב-סופר. תלמיד אחד כתב: "לא היה אפילו אחד שלא היה מתמיד כאשר ראו התלמידים" (הרב משה יוסף הופמן). אחר כותב: "שהיה ישיבה הרמה בלי שום סיג ופסולת" (ר' דוד בריל). "הוא הקדיש את ד' ימי השבוע הראשונים לישיבתו ואת ימים ה'–ו' הקדיש לכתבת תשובות בהן הוא חוזר פעמים רבות על מטבע-לשונו: "אני שאול לתלמידים". בכל יום ה' עמדו התלמידים למבחן לפני רבם וכן לבחינה חצי שנתית.

היה דורש ברבים שיעור בכל יום לכמה מאות תלמידים בבית הגדול הנקרא בפי כל "שיעור שטובען" – "לערך שתי שעות וחצי קודם הצהריים בלי שום הפסק"

(תלמידו ר' ישראל גרוס ממישקולץ, מכת"י, מובא ב"תולדות כתב-סופר, ברקלין ה'תשנ"ט [נדפס גם בסוף שו"ת כתב-סופר], עמ' יד).

כששאל הנדיב שמעון וולף רוטשילד שהיה מתומכי הישיבה ומחזיקיה, מנין ישיג הכתב-סופר משרות רבנות לכל תלמידיו, ענה לו הכתב-סופר שרק שניים-שלושה יהיו רבנים ואת האחרים הוא מחנך שלכל הפחות יהיו בעלי-בתים היודעים שהם צריכים לקבל עליהם מרותם של רבנים כאלה (תולדות כתב-סופר עמ' טז). אמנם באמת זכה הכתב-סופר, שידוע היה ביותר ובעיקר כמרבץ התורה הגדול של חכמי הונגריה, לראות למעלה מארבעים תלמידים מכהנים ברבנות קהילות הונגריה וסלובקיה, 15% מרבני ארצות אלו. כמאה נוספים נתמנו רבנים לאחר פטירתו. גם זקננו הבז"ך נתמנה לרבו של הכפר דיוסקעג שש שנים אחר פטירת רבו. לאחר פטירת הכתב-סופר, מתוך 300 קהילות הונגריה וסביבתה, היה כל רב שני תלמידו. מתלמידיו גם עלו כמה ארצה, ביניהם: הרב יוסף חיים זוננפלד, הרב משה נחום וואלנשטיין, הרב עקיבא יוסף שלזינגר ועוד. כן רבו ראשי-ישיבות גדולות בהונגריה שהיו מתלמידיו: במטרסדורף, בבוניאהד, באונסדורף, חוסט ועוד. עשרות ספרים חיברו.

את תחילת כל "זמן" הקדיש ללימוד הלכה ותוספות בפיקוח-עין על התלמידים. הנהגת הכתב-סופר היתה בהתבוננות ובמתינות אך בנחישות. תוכחותיו בנחת ובושה היו. כל מעיינו ומטרת הכתב-סופר בחינוכו היתה לגדל תלמידי-חכמים בעלי הערכה לתורה שתדריכם בחיי היום-יום, כמו שאמר לברון רוטשילד.

בישיבה אסר ללמוד חכמות חיצוניות כתגובה לפריחת ההשכלה והחשש לחדירתה אף לחדרי תלמידים. בישיבות

36. נשמטה מספר "אגרות הנצי"ב".

שבמורביה וברחבי רוסיה למשל, בחלקן שינו תלמידים רבים מסדר לימודם העיקרי בתלמוד. אסור היה אפילו לבוא במגע עם מכתבי־עית וירחונים של המשכילים.

בישיבה הרמה פגש זקננו הבז"ך –

"חברים צדיקים וחסידיים מתמידים וחריפים, ד' מאות בחורים... עומדים צפופים בבית־המדרש הישן על מקום קטן"

(הרב משה יוסף הופמן, הקדמה לספרו "מי־באר־מים־חיים").

ימי גידולו בתורה שקועים הם במשנת בית־מדרשו של ה"חת"ם־סופר" וכבן ישיבת פרשבורג ראה עצמו כל ימיו. בחידושו לסוגיית "קטן אוכל נבילות" (יבמות ק"ג): הוא כותב:

"שו"ת חת"ם־סופר אורח־חיים ס' פג – ראיתי שם דברים שאינם נהירים לעניות דעתי וידעתי כי בער אנוכי מאיש אבל תורה היא וללמוד אני צריך. לכן אמרתי אשב על הקרקע ואדון לפניו כתלמיד לפני רבו, כי גם תלמיד בנו הרב הגאון אני".

טביעות האצבעות של שנות הלימוד בישיבה בפרשבורג ניכרות היטב גם בנושאים בהם דן זקננו בחידושו. בישיבה הרמה לימד הכתב־סופר את מסכת חולין פעמים רבות, ובתקופה מסויימת (בשנים ה'תר"ג–ה'תר"ח, ערב הגעת זקננו לישיבה) אף לימדה חמש שנים ברציפות ותמצית החידושים שהעלה הכתב־סופר בשנים אלו הודפסו בכרך חידושים שלם שלו על המסכת. זקננו העמיק חקר במסכת זו וניכר שגם חידושו לטוש"ע יורה־דעה, הספר שלפנינו, נובעים מעיון וחריש עמוק זה של זקננו במסכת זו. זאת ועוד, מלבד השיעורים שמסר הכתב־סופר לפני הצהריים, היה לומד עם תלמידיו כל יום לעת ערב טור שו"ע יו"ד כדי להרגילים בענייני הוראה (כתב סופרים, "אהל לאה", הקדמת המו"ל הרב שלמה סופר לספרו של אביו כתב סופר על התורה, פרשבורג ה'תרמ"ג, עמ' נו). שם ובישיבות הנוספות בהן למד זקננו הבז"ך, רכש את התמימות והשקדנות שאפיינו את חכמי הונגריה ונכרות בכתביו.

הנושאים בהם עוסק זקננו בכתביו דומים מאד לנושאים שנלמדו בישיבות הונגריה, כשבולטת כאמור מסכת חולין. אך גם סגנונו של זקננו הבז"ך דומה מאד לבני תקופתו בכלל ולרבותיו בפרט. גם בדרכי דרוש סגנונו ארוך ומליצי כדרשות החת"ם־סופר והכתב־סופר בדרשותיהם.

באותן שנתיים ממש בהן למד זקננו בפרשבורג הקימה העירייה בית־ספר תיכון ריאלי בו למדו בני כל הדתות, ביניהם כמובן יהודים. הרב דמתא וראש הישיבה, הכתב־סופר נדרש לבוא ולברך את התלמידים היהודים. הכתב־סופר אשר נאלץ להגיע מתוקף תפקידו הרשמי, ניצל את ההזדמנות להכין את הנערים האומללים לקראת הבאות בכך שדיבר לפנייהם דברי נגידיים ונתן בידם כלים, כמה שאפשר, להתמודד עם הגזירה הנוראה שבאה עליהם.

כמנהג הימים ההם נדד זקננו מישיבה זו לישיבה אחרת. בשנים התרי"א–ה'תרי"ב בהיותו בן 16–17 למד בישיבה שבכפר יעמרינג (Gyömöre = ג'ומורה) שבצפון מערב הונגריה בין ראב (ג'ור, Gyor) לפאפא, אצל הגאון ר' חיים ב"ר מרדכי אפרים פישל סופר³⁷ מתלמידי החת"ם־סופר, הכתב־סופר ובעל ה"אמרי־אש". באותה שנה, שנת ה'תרי"א, התמנה ר' חיים סופר לאב"ד יעמרינג³⁸, וכך בשתי השנים הראשונות לשבתו ביעמרינג למד אצלו הבז"ך. זקננו הגיע עמו מפרשבורג בתוך חבורה של 20 בחורים. ראש הישיבה למד עימם בהתמדה גדולה. כל השנים התגעגע הגאון ר' חיים סופר לימי הישיבה הללו ואמר:

"למדתי במנוחת הנפש בלי הפסק תורה לשמה... עם בחורים מופלגים"

(ר' יוסף צבי סופר, "תולדות־סופרים", לונדון תשכ"ג, עמ' קיח³⁹).

בשנים ה'תרי"ג–ה'תרט"ז למד ביארמאטה אצל הגאון הרב אהרון דוד דייטש בעל ה"גורן דוד"⁴⁰. אליו הצטרף אחיו הצעיר ממנו אברהם דוב כהן (נולד שבט ה'תקצ"ח) והוא למד עמו שם בשלוש שנות שהותם.

37. נו' פרשבורג ה'תקפ"ב. נימול על־ידי החת"ם־סופר ולמד אצלו מגיל אחת־עשרה. היה ידוע כמי שהתגלה אצלו החת"ם־סופר כמדי פעם. מה'תרי"א אב"ד יעמרינג. מה'תרי"ח אב"ד סענט־פעטער. מה'תרכ"ח אב"ד מונקאטש ומה'תרל"ט אב"ד פעשט. נפ' כ"ה בסיון ה'תרמ"ו. מנוח"כ בפרשבורג.

38. עד ה'תרי"ט אז עבר לכהן בסנט־פטר. היה מגדולי רבני ועסקני הונגריה. ביעמרינג הוציא ספרו "פלס־חיים" על גיטין ונסע בין העיירות למוכרו כדי לפרנס את ישיבתו שניהל ביעמרינג. מאוחר יותר הוציא שו"ת הגדול שלו "מחנה חיים" ח' חלקים וספרים רבים נוספים.

39. ע' "ישיבות־הונגריה" לא. פוקס, א עמ' 231, ב עמ' 180.

40. בעל ה"גורן דוד" נולד בשנת ה'תקע"ג לאביו ר' אברהם אהרון דייטש ברויניץ (אף הוא קבור ברויניץ על־יד הוריו. נפ' בהיות זקננו הבז"ך

בשנה שנתפרשה כנראה על פני שלהי ה'תרט"ז ורובה של שנת ה'תרי"ז למד זקננו [גם] בפאפא אצל הגאון האב"ד שם ר' שמואל זומר⁴¹. ר' אברהם דוב הלך ללמוד אצל הגאון הצדיק בעל ה"אור-שרגא" ר' שרגא פייש פישמן מדינדיש (Gyöngyös) מצפון מזרח לבודפשט שהיה אב"ד שם (לימים "המגיד מפרשבורג"⁴²).

משנת ה'תרי"ז למד זקננו בסרדהאל אצל רבנו יהודה אסאד (נולד ה'תקס"ד). הישיבה שאפשר שחגגה באותה עת את שנתה החמישים בקירוב השפיעה רבות על המקום כולו וכך קהילת דונאסרדהעלי הסמוכה לפרשבורג נחשבה לאחד ממרכזי התורה החשובים בסלובקיה. מזה כחמש שנים שנתמנה הדיין המקומי הוותיק הגאון רבנו יהודה אסאד לראש הישיבה ושמו הלך לפניו כענק בתורה וביראה. היה ידוע בענוותנותו ובצדקתו. בהונגריה נולד ובישיבות צ'כסלובקיה למד ובגיל 22 כבר היה לדיין בסרדהאל. תקיף היה מאד נגד תנועת הרפורמה. עוד על הישיבה של המהר"י אסאד בעל שו"ת "יהודה יעלה" אשר בסרדהאל (=דונסרדהעלי, דונה-סרדהלי, Dunaszerdahely = Dunajska Streda), ראה באריכות בספר "ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן" א, עמ' 70 ואילך.

1. נישואיו

יפה העיר נכדו של זקננו הבז"ך – הרב יעקב צבי כהן זצ"ל אשר עוד זכה לשמשו – בכתיבתו תולדות הבז"ך:

"בלכתו מארץ מולדתו בוהמיה כבחור צעיר לארץ הונגריה, קבע את גורל צאצאיו מבחינה יהודית. כידוע לא נשאו בוהמיה הרבה לומדי תורה. פראג שהיתה עוד מרכז לתורה בימי ר' יחזקאל לנדוי ז"ל (ה"נודע-ביהודה"), ירדה מחשיבותה בדורו של חת"ס-סופר וכתב-סופר, אשר יצרו מרכז לתורה בעיר פרשבורג והשפעתם התפשטה על כל ארץ הונגריה.

כשהוא עזב את ארץ מולדתו, נמשכו אחריו כל אחיו, וכולם בגיל צעיר, כדי ללמוד תורה בישיבות שנוהלו על-ידי תלמידי חת"ס-סופר. אף אחד מהם לא חזר לבוהמיה אלא התיישבו בהונגריה".

אגב עליית קרנה של פרשבורג צריך לומר כאן שכיובל לפני הולדתו של חת"ס-סופר הוגדל מספר יהודי הונגריה וסביבתה על-ידי הגירת יהודי מורביה ופולין אשר לא רצו להיות נתונים תחת חוק המשפחה עליו סופר לעיל. היהודים הביאו עמם את מסורת לימוד התלמוד והפכו את הערים אייזנשטדט ופרשבורג למעוזי למדנות.

הגאון ר' מאיר שפירא מלובלין, דוקא הוא "התייר הפולני" אשר ביקש לעשות נפשות לישיבה שביקש להקים בפולין, השווה בין שתי הבריות פראג ופרשבורג. באחת מלך חת"ס-סופר זה לא מכבר. ובשניה מלכו מאן מלכי רבנו כנודע-ביהודה, המהר"ל מפראג, ה"תוספות-יוס-טוב", ה"כלי-יקר", השל"ה ועוד. בפרשבורג, אומר ר' מאיר שפירא, רואים את תלמידי תלמידי חת"ס-סופר" לומדים את תורתו. ואילו בפראג חיים יהודיים אפשר למצוא רק בבית החיים על גבי המצבות. מאמרו זה של הגאון הלובלינאי נדפס במקומות רבים, ובאחרונה בספר "זכרונות ומסורות על חת"ס-סופר", בניברק ה'תשנ"ו. אכן קשה לדמיין את גורלנו אנו צאצאיו לולא היה עוקר זקננו להונגריה.

על אופן הגעתו לישיבה בסרדהאל ישנה מסורת בעל-פה במשפחה. רק את חלקו העלה הבז"ך בעצמו על הכתב באגרת שכתב אל בנו ר' שמחה. ומעשה שהיה כך היה, כפי שמספר זקננו הבז"ך:

"כאשר למדתי בישיבת אמ"ו הגאון ז"ל בק"ק יארמאט⁴³ בא לו מכתב מאמ"ו הגאון ז"ל דק"ק סערדהאל שישלח

לבונה בן שלוש שנים). בן י"ג-י"ד למד בפראג בישיבתו של הרב ר' ליב גלוגא-שלזינגר וכן אצל רבי רפאל שולהאף (אצלו גם אחיו הרב שמעון הנ"ל וכן זקננו הבז"ך). בפסח ה'תרי"א נתמנה לאב"ד באלאשא-יארמוטה (=באלאשא-ג'ארמאט, Balassagyarmat) (לשעבר ישב שם בעל ה"אמריאש") אשר בהונגריה, שם כיהן ברבנות 27 שנים עד לפטירתו שם בכ"ג בניסן ה'תרל"ח ושם מנוח"כ. ספרו שו"ת גורן-דוד ב' חלקים נדפס לראשונה בפאקש ה'תרמ"ה.

41. נולד בערך ה'תקס"ח בבאניהאד. תלמיד חת"ס-סופר. אב"ד גיסינג (Güssing, Németújvár), סלובקיה (היום אוסטריה, 160 ק"מ דרומית לוינה). לאחר-מכן מילא מקום רבי בנימין וואלף לעוו בעל ה"שערי-תורה" בווערבו לחר פטירתו בשנת ה'תרי"א. כנראה שמיד עם הגיעו לפאפא למד אצלו זקננו בשנת ה'תרט"ז-ה'תרי"ז ערב בואו לסרדהאל. אמנם קצת קשה מאגרת שכתב זקננו אל בנו ר' שמחה (המובאת להלן) שנשלח על-ידי רבו מיארמאטה לסרדהאל ולא מפאפא. ולא יתכן שלמד בשני המקומות ברזמנית, מפני המרחק הרב בין שני המקומות של מאות רבים של קילומטרים. יתכן שבאמצע שנות לימודיו ביארמאטה פרש לשנה אחת לפאפא (אמנם, רק בשנת ה'תרט"ז הגיע הרב שמואל זאממער לפאפא, וצ"ב). רבי שמואל זאממער נפ' י"ח בשבט ה'תרי"ט בן 52 שנה. מתלמידיו היו גם: הרב דוד צבי הופמן מברלין בעל שו"ת מלמד-להועיל (אף הוא למד גם אצל ה"כתב-סופר"). תשובת חת"ס-סופר" אליו: שו"ת יו"ד סי' שמב.

42. ה'תקפ"ה-ה'תרמ"א. רבה של סיקס, של מישקולץ ושל קלויזנבורג, בשנת ה'תרכ"ד(?) התקבל בפרעשבורג והיה שם לדרשן ו"מגיד-מישרים" צדיק ידוע ומופלא בזמן הכתב-סופר (מנוח"כ בביה"ע החדש בפ"ב, סמוך ונראה לכתב-סופר). למעשה מונה על-ידי הכתב-סופר כסגנו כדי להפיס את דעת המבקשים להם לרב אדם צדיק בדרכיו ובלמדנותו אך שידע לדרוש בלשון גרמנית ובסגנון מודרני.

43. הגאון ר' אהרון דוד דייטש בעל ה"גורן דוד", בשנים התרי"ג-ה'תרט"ז.

לו בחור מופלג שישא בתו, ושלחני אמ"ו הגז"ל מיארמאט ונתן לי מכתב לאמ"ו הגז"ל לסערדאהעל, וכאשר⁴⁴ באתי עם המכתב הנ"ל לאמ"ו לסערדאהעל, שאל ממני אם אדע דברי המכתב". אך משהו השתבש והמחשבה הראשונית לא יצאה אל הפועל. "עד אשר הקרה ד' לפני בת תלמיד-חכם, זו אמך תי, ואז אמ"ו הפציר בי שאשדך אותה, למען אהיה לכל הפחות אחד מבעלי-בתים שלי"⁴⁵.

המכתב האישי שהוזכר לעיל אל הרב שמעון דייטש נכתב באותה תקופה בכ"ו בסיון. זמן זה היה בתווך בין כשלון השידוך עם בית המהר"י אסאד ובין ההצעה לישא את בת ר' משה בשייך מסרדהאל. ואמנם העיר לי הרב נתן בן הרב אברהם דוב בן הרב שמחה כהן בן זקננו המחבר, שמכתב זה, שמקורו שמור בידינו בתוך המעטפה המקורית, כנראה לא נשלח. אמנם מלבד ערכו ההיסטורי הגדול, בו הוא מתאר את געגועיו הגדולים לצאת מחו"ל להתאבק בעפר ארעא-קדישא, רואים גם שבגיל צעיר כבר היה מתאבל על ירושלים בתיקון חצות בכל לילה בדמעות שלישי ומחדש תורה בלומדו בלילות. גם כישורו והבעתו העשירים מאד מעוררים התפעלות. יתכן ותחושת המבוכה הביאה את זקננו בעת הזאת לבקש לו את אשר שקק תמיד לעלות לארץ-ישראל, וההתמסדות בשיבה וההצלחה בלימודים שם, ההתקרבות לרבו הגדול על אף התקרית המצערת, ולבסוף השידוך המוצע על-ידי רבו, בסופו של דבר הביאו לגניזת המכתב.

מה אמך לביאה (יחזקאל יט, ב)

כאמור, נשא בת תלמיד-חכם מסרדהאל אשר שידך לו רבו המהר"י אסאד: מרת שרה לביאה בת זקננו ר' משה בשייך, נפטר בי"ג בטבת ה'תר"י. ידוע לנו רק שנולד בהודוס (Hodos = Vydrany) הסמוכה מאד לסרדהאל בשנת ה'תקנ"ו, שהיה סוחר וכן אשר נכתב על ציונו בבית-העלמין בסרדהאל (אקרוסטיכון זצלה"ה - זכר צדיק לברכה לחיי העולם-הבא). את המילים שנמחקו סימנו כך: [?]:

זה **משה** האיש לא ידענו מה היה לו
 צדקתו עומדת לעד חבלים בנעימים נפלו לו
 למד [? ? ?] חלקו בכל עמלו
 לא [?] און ועצרה [?] שנה וקרא
 היראה היתה אוצרו ואסמו מצות דבר ה'
 היתה מלתו שלימה אף חכמתו עמדה לו
 ה"ה התורני והירא וחרד לדבר ד' מאור
 חכם ושלם כשתר"ר **משה** במוהר"ר
 דוד **בישיטץ** זצ"ל וימת **משה** בשלש
 עשרה טבת ביום ה**ששי** לפ"ק
 לפרט **יתר** שנותינו תנצבה".

נישואי זקננו עם סבתנו מרת שרה לביאה לבית בשייך התקיימו בסרדהאל ביום א' בשבוע, ג' בסיון ה'תרי"ח⁴⁶. שם הסבתא בפי כל היה לביאה, וחתמה "לוויאה". אולם את שמה היו מבטאים: "לְבִיָּה". שמה הגרמני היה לוטי והוא קיצור של שרלוטה, וברשומות אף רְעִזִי. בן כ"ג שנים היה ורעייתו כבת י"ט, אשר יתומה היתה מאביה טרם היותה בת-מצוה. על אמה כמעט שלא ידוע לנו דבר. שמה - רחל בלימילע. נולדה בשנת ה'תקס"ח בפלבר (Felbár) היא הנקראת בסלובקית הורני-בר (Horný Bar) ממערב לסרדהאל סמוך לגדת נהר הדנובה. נפ' ה'תרמ"ז⁴⁷. ברשומות נקראת Apollonia וכן בטי. בספר "בית העלמין של קהילת דונאסרדהאלי" נפקד שמה. יש להניח שציונה התקלקל וכבר אינו ניכר.

44. בשנת ה'תרי"ז. הישיבה עצמה נוסדה על-ידי מהר"י בבואו לכהן שם ברבנות שנים ספורות קודם לכן בשנת ה'תרי"ב.
 45. נישואי זקננו היו ביום א, ג' בסיון ה'תרי"ח. יצויין ששלושה חודשים לפני כן נישאה בת המהר"י אסאד עם ר' מרדכי בשייך. הם התגוררו בבאלאשה-יארמוטה. היא נפטרה בגיל מופלג. יש לשער שר' מרדכי בן דוד בשייך זה היה בן-דוד למשפחת ר' משה בשייך וכך הציע המהר"י לתלמידו אשה ממשפחת חתנו. אגב, ר' משה בשייך עצמו נפ' שמונה שנים קודם לכן.
 46. התאריך הרישמי הרשום בארכיון עיריית סרדהאל הינו יום ד' כ"א באייר, והוא כמובן תאריך הרישום בלבד.
 47. תאריך ומקום הלידה מצאנו ברישומי מפקד-אוכלוסין שהתקיים בסרדהאל בשנת ה'תר"ח. תאריך הפטירה חישבנו לפי כתב-יד שמופיע על

שלושה אחים היו לה למרת שרה לביאה, אך רק שמות שניים מהם ידועים לנו: ר' דוד בשיץ ור' לוי בשיץ. שניהם גרו בסרדהאל. ר' לוי בשיץ היה חתנו של הרב אהרון אלעזר פשקוס (פאשקוז) אב"ד גלנטה. ר' דוד נשא בזיווג שני את נכדת המהר"ם שיק. כן ידוע לנו על ארבע אחיות.

ז. רב בישראל

הבחור ר' בנימין זאב נסמך לרבנות על-ידי רבותיו הנ"ל הגאון ר' שמואל זומר מפאפא, בעל ה"גורן דוד" וגם מרבו המהר"י אסאד בסרדהאל.

יתכן ששנים ספורות לאחר נישואיו עוד המשיך ללמוד בישיבה בסרדהאל. בתם הבכורה לאה אשר נולדה בשנת ה'תרכ"א, נולדה בסרדהאל. הבן השני, שמחה כהן, נולד בדיוסעג בשנת ה'תרכ"ג. אמנם יתכן שרק ללידה נסעה זקנתנו ללדת בבית אמה בסרדהאל⁴⁸, שכן מדברי נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל, בביוגרפיה שכתב על סבו, אפשר להבין כי עברו לדיוסעג מיד אחרי החתונה.

מקום זה בו נטו זקננו וזקנתנו את אהלם הראשון, דיוסעג (Sládkovicovo, Diosek, Diószeg)⁴⁹, הינו כפר-פרבר מבודד שבמחוז טירנא בסלובקיה המרוחק 40 ק"מ מזרחת לפרשבורג, לא הרחק מסרדהאל, וייצן וגאלאנטה בדרך לסערעד. בדיוסעג פתח חנות מכולת והמשיך בשקידתו על התורה ועל העבודה.

הסבתא שרה-לביאה -

"היתה מסורה לתפקידה לנהל את ביתה בכבוד ולאפשר לסבא להקדיש את כל זמנו וכוחו לתורה. גם בימי שהותם בכפר היא שרתה את הקונים וכלכלה את החנות ובעלה היה יושב ולומד" (הרב יעקב צבי כהן זצ"ל).

זקננו אף היה ממונה על הכשרות בבית-החרושת הגדול לסוכר שנמצא עד היום בכפר ונחשב מוצג לתיירים.

הכפר היה בעצם רחוב ראשי אחד ארוך מאוד, בן 3-4 ק"מ. היום דרים בכפר זה פחות מ-6,000 נפש. מחצית מתושבי הכפר ממוצא הונגרי. נכדו הריצ"כ סיפר כי בלומדו בגלאנטא ביקר שם ושהיו אז עוד אנשים שזכרו היטב את הסבא הרב בנימין זאב כהן, עד שיכלו להראות על סמטה אחת את ביתו, והראו לו את הנחל העובר את הכפר אשר בו הוא טבל בחורף בזמן ששכבת קרח כיסתה את המים.

זקננו קיבל על עצמו בהתנדבות להעיר את בני הקהילה, שגרו פזורים על כל האורך העצום של הכפר, לתפילת שחרית בבית-הכנסת. בעוד לילה הוא רתם פעם בחורף את סוסו למגלשה ונסע בסיבוב כזה לכפר. הסבתא לא הניחה לו לנסוע בחושך לבדו וגם היא הצטרפה למצוה זו והתיישרה במושב האחורי על המגלשה. בדהרה על-פני השלג הבחין לפתע הסבא שהמגלשה נמשכת בקלות יתר. הביט אחריה והנה אשתו איננה. היא נפלה לשלג ודרך רב חזר עד שגילה אותה. סיפור זה סיפר לנכדו הנ"ל.

בדיוסעג חידש בתורה וכתב את אשר חידש. חיבור שלם על מסכת מנחות, חידושים למסכת חולין ועוד. מסתבר שבדיוסעג גם היה מורה הוראה, שכן מוזכר בספרי הזמן כמו"ץ בדיוסעג. מדברי אחיינו הרב ר' אשר אנשיל אדלר מח"ס "מאשר-שמנה-לחמו", אשר בכתובים, אנו לומדים שבזכות זקננו "עדיין מתקיים המנין שייסד ערב ובוקר תמידין כסדרם", גם אחרי פטירתו. מתברר שעייירה זו צריכה היתה חיזוק רב ערב בואו אליה ולא עיירת חכמים וסופרים היתה.

הנה כך כותב חתנו הרב שלמה פרידמן זצ"ל:

"וכאשר הגיע עת דודים, בחר לו רבו מהרי"א [אסאד] אשה ממשפחה המיוחסת בישראל, אשתו הצנועה והחסידה מרת **שרה לביאה** ע"ה, בת הנגיד הצדיק מו"ה **משה בשיץ**, אחד המיוחד מיקירי קרתא דק"ק

גליון כתי"ק של הבז"ך לבונה משנת ה'תרס"א. קשה לומר האם זהו כתב-ידו או שמא של בן משפחה אחר. על-כל-פנים נאמר שם: "האישה היקרה נדיבת לב המפוארה מרת רחל בלימלא אשת התורני נמופלג מו"ה משה בשיץ ז"ל, הלכה לעולמה בשנת ע"ט לחייה". ע"ט שנים אחר שנת ה'תקס"ח היא שנת ה'תרמ"ז. אמנם בסוף ספר מצבות סרדהאל מובאים רישומי מצבות שקשה לקרוא את כיתובן המלא. על מצבה 850 באיזור ה כתוב: בלימעלע נפ' כ' בשבט ה'תרל"ו. יתכן והפיענוח מוטעה (וצ"ל ה'תרמ"ז) כשם שיתכן שאין זו מצבת זקנתנו. באחת מאגרות זקננו הבז"ך הוא מכנה אותה "גראסמוטטער ע"ה דייטש". נראה שיש ללמוד מכאן שדייטש היה שם אביה.

48. הבן השלישי, אליעזר אף הוא נולד בסרדהאל, אף שהוריו כבר גרו בדיוסעג.

49. אין זו ביהר-דיוסיג הסמוכה לגרוסווארדיין (טרנסילבניה) אשר נמצאת במחוז ביהור ומרוחקת דרום מזרחה הרבה.

סערדאהעל. והנה כל ימיו היה לומד תורה לשמה בשקידה נפלאה ובמסירות הנפש כהלל ולא עשה אותה קרדום לחפור בה, ומיד אחר חתונתו היה עוסק במסחר לפרנס את ביתו, אבל בכל זאת לא זז מחיבתו הגדולה לתורתו והיתה תורתו עיקר ומלאכתו ארעי. אבל לא הצליח במסחרו, ונתקיים בו מה שאמר החכם (קהלת ט, יא) "לא לחכמים לחם". וחשב לשנות את מקומו אולי יצליח ה' את דרכו במקום אחר, ויאהל ביתו בכפר דיאסעג הסמוך לעיר פרעסבורג ועשה לו שם חנות. גם שם פרנסתו היתה בדוחק והיה חציו לה' וחציו לפרנס את בני ביתו, כי אשתו החסידה היתה לו לעזר ועבדה עבודת הפרך שלא יתבטל מתורתו, אבל הלילה הקדיש כולו לה' ולא שם עפעפיו תנומה, ונתקיים בו מה שאמרו חז"ל (חגיגה יב): "כל הלומד בלילה מושכין עליו חוט של חסד", כי היה נאהב ונכבד מאוד במקום מושבו מכל אדם אף משאר אומות, ונאמר בו (דברים כח, י): "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא אליך וכו'".

מופת היה לו ביושבו שבעה על אמו אסתר ע"ה בביתו בכפר ההוא, ולא הופיע במשך כל היום אחד מבני הכפר לבקרו, כי היו עסוקים במלאכתם, וגם שלג רב כסה את החוצות⁵⁰, הצטער הסבא על בדידותו. והנה נפתחה הדלת ואורח זקן אחד נכנס שלא ראוהו מימיהם ולא הכירוהו. כשיצא האורח שוב, שלח הסבא את בני ביתו להזמין לסעודה, והם יצאו ולא מצאוהו. הוא נעלם וגם עקבותיו בשלג לא נראו. גם בשאלו את אנשי המקום אם היה היום אורח זקן בכפר, והנה גם הם לא ראוהו בכלל, ואז חשבו את המקרה הזה כגילוי אליהו.

ח. תמורות בחיי היהודים בהונגריה ובסלובקיה

רבות נכתב סביב נושא פילוג הקהילות ("טיילונג") ולא באנו לחדש דבר כאן אלא רק לתמצת את הידוע, שכן נושא הפילוג והתמורות שגרמו לו היו הרקע בו צמח זקננו כנער וכרב צעיר.

אם הזכרנו לעיל את הסרת החוק האנטישמי לצמצום הילודה היהודית בבוהמיה, הרי שיש להוסיף ולהזכיר תמורות משמעותיות בתולדותיה של יהדות הונגריה וסלובקיה, חשובות אף הן, אשר ליוו צמוד את ילדותו של זקננו הבז"ך.

בשנת ה'ת"ר ניתן ההיתר החוקתי להתיישב בערים במרחב ה"אוברלנד" (הגליל העליון, המחוזות המערביים של המדינה, היום – בעיקר סלובקיה המערבית), שם התיישבו בעיקר קהילות "אשכנז" המוגדרות כשייכות לקהילות הלא-חסידיות, וה"אונטרלנד" (הגליל התחתון, צפון מזרח המדינה), אליו היגרו בעיקר יהודי גליציה שלרוב נמנו על מעגלים חסידיים ששפתם יידיש. לפני כן אסר זאת השלטון האוסטרי על יהודי הונגריה וסלובקיה מחשש לתחרות עם הסוחרים ובעלי-המלאכה הנוכריים. מאה אלף יהודי הונגריה הוכפלו בחמישה בעשרים וחמש השנים הבאות נוכח הענקת חופש יחסי ליהודים, והגירתם של רבים מן הצפון, המזרח (גליציה) ומן המערב כמו זקננו שהגיע מבוהמיה. הקהילות היהודיות התעבו, נוסדו חדשות ונוצר מתח בין חלקים וזרמים שונים בקהילות. מלחמתו של החת"ס-סופר בניצני הרפורמה היתה רק ההתחלה של המאבק, והקשיים שעמדו בפניו רחוקים היו לאין שיעור מאלו שהשתרגו על הדור שאחריו.

החופש היחסי שניתן עתה שימש כחרב פיפיות. פריצת גדרי החברה התורנית בהונגריה החלה בשנות התר"י יודים. אז, בעקבות מהפיכת "אביב העמים" שזעזעה את אמות סיפי השלטון ודוכאה לבסוף, הנהיג השלטון האוסטרי, ובראשו הקיסר הצעיר והחדש פראנץ יוסף, הקלות רבות לאוכלוסיה הכללית והיהודית בפרט. יהודים נהנו מפירות השגשוג הכלכלי. מאידך, סוחרים יהודים (זה היה עיסוקם המרכזי של היהודים⁵¹), שמצאו עצמם בשטחי הערים, נפגשו באתגרים ואף בקשיים לשמור על דתם ומנהגם כפי שהיה בעת שכללו בין קהילותיהם. הפיתוי היה גדול, לעיתים גדול מנשוא.

בפשטות ביטא זאת רבו של רבנו בעל ה"כתב-סופר":

"מי שיושב בכפרים, ויושבים בה מעט [תושבים], ביגיעת כפם וביגיעת אפם מפרנסים עצמם, עובדים שדות וכרמים, ואין חידוש כלי-כך אם בוחר בעסק התורה, ואין צריך כלי-כך לכבוש יצרו, כי אין דבר שיסיתו לביטול התורה, כי מלאכתו מלאכת הקודש קלה ממלאכתם.

אבל היושב במקום שווקים שבאים מכל מקום שמה לקנות ולמכור, וידוע כי במקום כזה הפרנסה קלה ונוחה מאוד, צריך כח המעצור שלא ליתן עינו בממון לעסוק במשא-ומתן שאין טרחתו מרובה [ליבטל מתורה]" (ליקוטים על סדר ההגדה שבסוף פירושו על התורה, על הפס' אתהלך לפני ד' בארצות החיים).

50. סיפור זה מפי הרב יעקב צבי כהן ששמע מאחד מבני המשפחה. אמנם אם זקננו נפטרה ו' באלול, וספק אם ירד אז שלג.

51. "טבע ישראל להיות סוחרים ועפים ממקום למקום" – הנצי"ב מוולוז'ין, הרחב-דבר דברים ת, ג.

ואף זאת, מעתה נדרשו ראשי הקהילות לתת דין וחשבון לפני הוד מלכותו בדבר סדרי החינוך בבתי-הספר מתוך מגמה של השלטון להכניס בהם לימודי חול שיתאימו לרוחות המודרניזציה. השפה המדוברת על-ידי יהודי בוהמיה, כמו גם במחוזותיה המערביים של הונגריה ("אוברלנד") היתה יידיש-דייטש⁵². ואמנם עד מלחמת העולם הראשונה נהגו היהודים לכתוב ביניהם יידיש-דייטש, שהיא לשון דומה לגרמנית הכתובה עברי, ופסקו מזה מאימת הצנזורה. השלטון האוסטרי אשר שלט על הונגריה כבר מאות שנים ביקש עתה לספח את הונגריה כאחת ממחוזותיו גם מן הבחינה התרבותית, ומרוצה היה מאד מן השימוש בניב גרמני כשפת הוראה בבתי-הספר⁵³.

השפה הגרמנית אמורה היתה להרתיע בהיותה לשון תנועת ההשכלה, "לשון לאומים" שאין להכניסה במקום הקודש, והחת"ס-סופר יליד פרנקפורט, שנפטר בתחילתו של תהליך המודרניזציה הסתייג ממנה (בתשובה, חלק אבן-העזר ב ס' יא) וקבע כי גם הקדמונים היו בקיאים בלשון האומות ובכוונת תחילה הכניסו שינויים ויצרו את היידיש-דייטש כגרמנית משובשת. הסכנה בידיעת הלשון היתה של רכישת חכמות חיצוניות אשר ידיעתן עשויה לקרב את הדובר בה לידיהם של מפירי תורה. אלא שחוגי היראים התרגלו בשימוש בשפה הגרמנית, בעיקר באוברלנד, כולל בפרשבורג אשר נחשבה למגדלור החברה התורנית. דוקא יהודי סלובקיה דיברו גרמנית ואילו הגויים לא הבינו את השפה (הדבר בא לידי ביטוי בימי השואה הנוראה. כאשר הבחינו הנאצים ימ"ש בילד סלובקי המבין את שפתם, מיד ידעו כי הוא יהודי). לעומת החת"ס-סופר אשר ביקש למנוע מרבנים לשאת דרשותיהם בגרמנית, "לא ידרוש בלשון לאומים" (לשון צוואתו ביחס לרב אשר ישב על כסאו), הרי שלאחר פטירתו, עם התבססות השלטון האוסטרי, היתה הגרמנית לשפת הרבנות. בימי החת"ס-סופר רב דורש גרמנית היה שם נרדף ל"מחדש" ו"משכיל" המבקש לפגוע במסורת היהדות. לאחר פטירתו נשתנה הדבר במאד. אפילו תלמיד החת"ס-סופר, המהר"ם שיק, דוקא עורר להתיר את האפשרות בשימוש בשפה הגרמנית או לכל הפחות שלא להשתמש בדברי החת"ס-סופר כפסיקת הלכה מחייבת⁵⁴, ולא עוד אלא שכמה מנכדיו של החת"ס-סופר כבר דרשו בגרמנית⁵⁵. יהודים הרבים שהיגרו מבוהמיה וגרמניה דיברו אף הם בשפה זו. בגרמניה, לא רק הרב שמשון רפאל הירש איש פרנקפורט ערך עיתון בגרמנית של ממש (החל משנת ה'תרנ"ה כמו גם ספרי הקודש שחיבר שנתחברו ונדפסו בגרמנית), אלא קדם לו בעשור בעל ה"ערוך לנר" באלטונה שבהשראתו נערך ונדפס העיתון "Der Treue Zions-Wachter" ("שומר ציון הנאמן").

ועתה אף בהונגריה שהיתה כעת תחת שלטון אוסטריה, השימוש בשפת היידיש-דייטש הלך ופחת ואת מקומה תפשה הגרמנית האוטנטית. בתי-ספר יסודיים יהודיים התרבו והתחרו ב"חדרים". פקודת השלטון היתה לייסד בתי-ספר שכאלו ולא ניתן היה להתנגד לה, לפחות לא ב"אוברלנד". בבית-הספר למדו הילדים לימודי חול ואילו לימודי הקודש הצטמצמו במאד. כך ארע שברודניץ לא היה "חדר" שיכלו זקננו הבז"ך ואחיו ללמוד תורה, כמסופר לעיל, והברירה היחידה היתה ללמוד בבתי-הספר היהודיים שנשלטו בידי הניאולוגים. בשנים אלו יש לסמן את הקו המצביע על הרחקת דור שלם של ילדי ישראל ממורשת אבותם שאת חולייה סובלת האומה הישראלית מאז⁵⁶.

השפה הגרמנית הונהגה בהדרגה בבתי-הספר היהודיים. חיש מהר הפכה השפה להיות גם המדוברת והכתובה. זקננו הבז"ך וזקנתנו שרה לביאה כתבו לילדיהם באותיות עבריות, אך השפה הינה גרמנית מובהקת. זו כמובן היתה השפה המדוברת בבית. (התופעה של יהודים יראים דוברים הונגרית הינה מאוחרת שתפוץ רק כעבור שני דורות). כזכור, זקננו נולד בבוהמיה. מחצית מתושבי פראג הבירה היו גרמנים ואף החזיקו בעמדות המפתח. 10% ממאה אלף תושבי פראג יהודים היו ודיברו גרמנית⁵⁷. הכתיבה בשפה הגרמנית באותיות עבריות היתה מעין פשרה מסוימת עם המציאות שכפתה את עצמה על היהודים. אמנם, החיבורים הרבניים נכתבו כולם בלשון-הקודש.

52. יידיש-דייטש. נקראת גם: אלזסית-יהודית (Yedisch-Daitsch – Le dialecte judéo-alsacien). סוג של ניב אלזסי של גרמנית והשתמשו בה בקהילות יהודיות עתיקות באלזס, צרפת.

53. בנקודה זו מעניינים דברי זקני הקדוש האדמו"ר הצדיק רבנו צבי אלימלך מדינוב, אשר ידוע היה במלחמותיו במחדשים ובמשכילים, בספרו אגרא-דפרקא ס' רעא: "תתבונן אחי יידי את אשר לפניך ותראה אשר מגמת כל האומות לעת כזאת בעקבות משיחא דוקא להשפיל ח"ו לשונינו הקדוש ולהגביר לשונותיהם ללמד את בנינו מכל לשונות הגויים".

54. ע' ליקוטי-שובות חת"ס-סופר, עמ' עג-עה. באסיפת 70 הרבנים במיכלוביץ, הונגריה, שהתקיימה בשנת ה'תרכ"ה, התכנסו לדון נגד המנהגים שחידשו המחדשים, ואפשר היה כבר בה לחוש את אוירת הפילוג הקרב ובא. דוקא שם הובעה בקול רם דעתו של המהר"ם שיק.

55. ע' לעיל הע' 42 אודות מינוי הסגן שמינה לעצמו בנו בעל ה"כתב-סופר".

56. "קם דור שלם שלא הכיר עוד את אוירת ה"חדר" ספוגת ערכי המסורת היהודית הייחודית-פנימית. שלוש עד ארבע שנות חינוכו של הילד עברו עליו תחת ידו של מורה משכיל, שקירבו אמנם למקורות היהדות הבסיסיים, אבל לא בשפה היהודית המיוחדת, ולא כמעין היחיד שממנו שאב הילד את מרכיבי תודעתו הראשוניים ושעל פיהם כיוון את תגובותיו הרגשיות. שלא כמו ב"חדר", בבית הספר נוספו על לימודי הקודש מקצועות של חול, כדי לסייע לילד להתמצא בעולם שמחוץ לתחום היהודי, אך גם להזהות עם אישיו וענייניו של עולם זה זה", יעקב כ"ץ, "הקרע שלא נתאחה" עמ' 50.

57. אדרבה, כנאמר לפני כן, חמישים שנה לפני הולדת זקננו הבז"ך, חויבו יהודי צ'כיה להפסיק מלהשתמש בעברית וביידיש בכתיבת חוזים.

זקננו שח לנכדיו אודות ביקורו הראשון בשיבת פרשבורג בשנת ה'תר"ט אליה הגיע מעיר מולדתו והוא קצת אחרי בר- המצוה. דיבורו גרם לצחוק בין התלמידים. שפתו היתה גרמנית, בה למד גם בבית-הספר בראודניץ, וכשיגש אל ראש- הישיבה ה"כתב-סופר" בפעם הראשונה, ופתח: "הער ראב"ן", פרץ כל האולם בצחוק⁵⁸.

האורתודוקסיה, או חוגי היראים, הגיבה למודרניזציה ולהכרח של החיכוך ההולך וגובר עם הגויים (בהעסקה, במשא-זמתן), בשמירת יתר על המוסכמות, ההרגלים והמנהגים, באדיקות מרבית בכפיפות להלכה. ביקשו להדגיש את ההבדלים בין הזרמים בסממנים רבים ככל שיהיו. באופן פרדוקסלי, הקלקולים במחנות המחדשים דוקא חיזקו וביססו את שמירת ההלכה אצל נאמני התורה, משום שאלו נאלצו לחבר חיבורים לחיזוק התורה והמנהג, כדוגמת ספרו הנודע בשערים של הגאון ר' שלמה גנצפריד "קיצור-שולחן-ערוך".

בנר ראשון של חנוכה ה'תרכ"ח הוענקה אמנציפציה לחצי מליון יהודי הונגריה וסלובקיה אשר התגוררו בכ-350 קהילות. היהודים באירופה עסקו במקורות פרנסה מסורתיים, כגון רוכלות, סחר בהמות והלוואה בריבית, ויהודי הממלכה האוסטרית לא יצאו מכלל זה. אך עתה התרבה מגוון האפשרויות שעמדו בפני היהודים. חופש פעולה כלכלי, פירושו היה היתר מגורים בכל מקום, אפילו בערים, וחופש דת פירושו המידי היה מודרניזציה ופיתוי לחוליות החלשות "להשתחרר" מעול התורה. אך הפירוש המעשי השלילי שהיה תוצאת לוואי כואבת היה שגם כתות שונות, נוסח הקהילות הרפורמיות בגרמניה, יכולות לשאת בגאון את שם דת ישראל על שפתיהם ולייצג יהודים אחרים מול השלטונות. יהודים מתרחקים שהעדיפו שלא להמיר דתם, יכולים היו להשאיר כחלק מן הקהילה, על אף דעותיהם המשובשות ומעשיהם המחפירים, והכל תחת חסיון השלטון שעודד את המודרניזציה ועידוד ה"שחרור" מעול הדת ה"מגבילה". ממילא ברור, שהמחדשים יכולים היו אף להגיע לעמדת הנהגה בקהילה. מובן אם כן שבעת הזאת החלו הפעולות המעשיות להכרזה רשמית על פירוד הקהילות, הפרדה בין פורקי עול אוכלי טריפות, מחללי שבת ומשנים את דיני בית-הכנסת, לבין היראים שומרי התורה וממשיכי מסורת אבותם.

אחד מן הגורמים המרכזיים שהכריעו לפילוג היה רעיון הקמת בית המדרש לרבנים והמריבה עליו היוותה למעשה את אחת הפלוגות המכריעות (אמנם בסופו של דבר, נפתח "בית הספר הארצי לרבנים" בבודפשט בשנת ה'תרל"ז).

מה שדחף לפילוג היה מצב בלתי אפשרי שהבליט את השונה בין פלגי יהדות הונגריה. מצב זה לא נוצר יש מאין, אלא על-ידי קביעת השלטון בשנת ה'תרכ"ט כי היהודים צריכים לבחור את נציגיהם לקונגרס יהודי מיוחד, אשר ציריו ילבנו את הבעיות הבערות בקהילות היהודיות.

מעניין במיוחד הוא ניסוחו של המיעוט האורתודוקסי בקונגרס את דרישותיו עליהן יש להסכים כבסיס לכל משא ומתן:

"יואיל הקונגרס הנכבד להחליט, ששום תקנה הנוגעת לארגון הקהילה או לבתי-הספר לא תוכל לשמש נושא לדיון ולעיון בקונגרס אם לא יהיה ניכר בה, על דרך העקרון, כי ההוראות של התורה והתלמוד כפי שהן מבוארות בשולחן-ערוך, רק הן תוכלנה לשמש לה יסוד בלעדי".

במקום שהיוו היראים מיעוט בעירם, פרשו הם בדרך-כלל מן הקהילה וייסדו תחתיה קהילה משלהם. משמעות הפילוג היה התנתקות המיעוט מן החברא-קדישא הקיימת ויתור על הקבורה לצד אבות המשפחה בבית העלמין הקיים. בשל כך פסק המהר"ם שיק בכאן שאם אפשר שקהילה תישאר שלמה תוך זהירות שלא יקבר צדיק אצל רשע, מוטב שלא להיפרד מהניאולוגים (שו"ת או"ח סי' קעז). בפרשבורג היו היראים הרוב ואילו הניאולוגים הקימו בית-קברות נפרד. למעשה, ברוב המקומות לא הופרדה הקבורה גם אם התפלגה הקהילה. כמובן שנאסרה שחיתתה של קהילה ניאולוגית אף אם היה השוחט בה ירא-שמים (שו"ת פאת-השדה סי' ז).

*

כאמור, הפילוג בקהילות הונגריה התרחש למעשה בשנת ה'תרכ"ט, בהיות זקננו בן 34. רבותיו של זקננו היו מן הפעילים המרכזיים בלוחמה הבלתי מתפשרת במחדשים ואין ספק שלא רק התקופה אלא, גם וביותר, השפיעו⁵⁹ רבותיו

58. אגב, דוקא אצל הגויים ההונגרים עצמם לא הצליח השלטון הקיסרי להטמיע את השפה הגרמנית. אדרבה, ההתנהלות העצמית היחסית של ההונגרים בתוך הממלכה האוסטרית, אשר החלה בעקבות "אביב העמים" (פשרת ה'תרכ"ז) שהותירה לאוסטריה את ניהול ענייני החוץ ולהונגריה את ניהול מדיניות הפנים – מעין אוטונומיה), הביאה את שר הפנים ההונגרי שכיהן משנת ה'תרל"ג לדרוש מהיהודים את אימוץ השפה ההונגרית דוקא.

59. זקננו מביא כמדי פעם בפעם מספרי רבותיו, בעיקר בחידושיו לסוגיות הש"ס ולשולחן-ערוך. אך גם באיזה דרוש שנמצא ממנו הוא כותב: "מאדוני מורי ורבי הגאון וקדוש מו"ה יהודה אסאד זצוק"ל שמעתי במסורה זו לפרש פירוש נאה ונעים". בביאורו לפיוט "חד גדיא" אף יש

של זקננו על דעותיו והשקפותיו. על כן נסקור מקצת ממאבקהם של ארבעה מרבניו הגדולים של זקננו ב"מחדשים". כך נוכל לעמוד על דעותיו של זקננו.

הגאון העל הכתב־סופר, רבו של זקננו מעשרים שנה קודם לפילוג היה בין המחזקים הראשיים לפילוג הקהילות ולהפרדות מוחלטת מהניאולוגים⁶⁰. הגאון הכתב־סופר יחד עם הגאון בעל הגורן־דוד, אף הוא כאמור רבו של זקננו, היו שניים מתוך ארבעת הרבנים שבאו אל המלך פרנץ יוסף לארמונו בבודא ב"ב בניסן ה'תרכ"ט ומסרו לו את בקשתם שלא להכיר בסמכות החלטות הקונגרס אף שנחתמו בטבעת המלך. אמנם נפטר הכתב־סופר בתחילת שנות הפילוג, ב"ט בטבת ה'תרל"ב.

אחד מן הצירים בקונגרס המפלג היה רבו של זקננו הגאון ר' חיים סופר. רח"ס ברבות הימים כיהן כרבן של שתי קהילות אורתודוקסיות חשובות בהונגריה: קהילת מונקאטש וקהילת המיעוט האורתודוקסי בבודפשט. מתקיפי רבני הונגריה הבולטים ביותר היה (ואף התנגד נמרצות לחסידות אשר הכתה שורשים ברחבי אונטרלנד). ידוע היה במלחמתו במשכילים וביותר סלד מכל פשרנות בהלכה. בשנת ה'תרכ"ד אף חלק על הגאון ר' פייש פישמן⁶¹, רבה של מישקולץ שהיה ידוע כ"המגיד מפרשבורג", בדרישתו להכריז על מבנה בית־הכנסת החדש בעירו ככזה שאסור לדרוך בו, משום שסבר – בניגוד לדעת הרפ"פ – כי נבנה בהשפעת המחדשים.

אף היה מיוזמי המאבק לסיקול הקמת בית־המדרש לרבנים בהונגריה שאליו דחפו השלטון והמחדשים אשר הוזכר לעיל. אמנם הגאונים הרב עזריאל הילדסהיימר רבה של אייזנשטאט והרב שלום קוטנא סברו שאם יעמדו בראש הסמינר רבנים ראויים, ראוי מוסד זה לברכה. אך בניגוד לדעתם, התארגנה משלחת רבני אונטרלנד ואונטרלנד גם יחד אל הקיסר פראנץ יוסף, בה נטלו חלק שלושה מרבתי המרכזיים של זקננו: הכתב־סופר, המהר"י אסאד ור' חיים סופר. ביום שני, ה' בניסן ה'תרכ"ד נפגשו עם הקיסר ועלה בידם לשכנעו להקפאת המוסד. החשש הגדול היה שמא בוגרי המוסד ינהיגו קהילות ושמה צעירים מחוגי היראים, בני ישיבות, ימצאו מקומם בסמינר, חשש שלבסוף נתאמת.

ר' חיים פסק: "מוטב שילכו היראים בגלות ח"ו מלקבל חוקי השמדת הדת ברצון" (תולדות־סופרים מכתב ל).

כמה חודשים קודם לכן הצטרף ר' חיים סופר לכמה מרבני הונגריה בהנהגתו של הרב הלל ליכטנשטיין זצ"ל רבה של קולומיאה (גליציה), אשר בין היתר קרא בגילוי־דעת שנוסח ופורסם בבית־הדין במיכאלוביץ' שבהונגריה שלא להיות נוכח בשעת דרשה בגרמנית.

בשנת ה'תרכ"ט הוציא לאור רח"ס את ספרו "שערי־חיים" המוקדש כולו ליחס לניאולוגים. הוא אוסר את פיתם וינם, הנישואין עמם ואף אסר קבורתם בקבר ישראל. המהר"ם שיק אגב, הזדהה מחד אף עם רצונו של רח"ס להטלת חרם עליהם והודיע כי נמנע מכך מפני גזירת המלכות (שו"ת סי' דש משנת ה'תרל"ב), אך חלק על רח"ס אשר טען שלא למול את בני הניאולוגיים, גם מפני שהרבנים יראו כאכזריים בעיני ההמון. בפועל מלו רבני הונגריה את ילדי ישראל ואף סידרו ל"מחדשים" כתובות וגיטין. החרמות היו יותר על המוסדות כדוגמת הסמינר לרבנים מאשר על הפרטים. הגאון ר' ברוך עקפלד אב"ד טשוס⁶² כותב בספרו פאת־השדה ב סי' ו שיש ליזהר מלישא משפחות הניאולוגים, אם כי לא אסר ממש. יש להניח שגם זקננו אשר מוהל מומחה היה ומל את ילודי באדן, מל גם את תינוקות המחדשים.

רבו של זקננו, הגאון בעל ה"גורן דוד" למד בישיבת החת"ס־סופר בעשור האחרון לחייו. איש ציבור היה במלוא מובן הביטוי. פעל רבות בתוך הציבור בנוסף לפעילותו הגדולה בקרב ישיבתו ועיירת מגוריו בה כיהן ברבנות. היה מן בין גדולי הרבנים שעמדו בחזית המאבק פורצי הגדר. נשאל האם אדם שפרנסתו תקופח אם יציית להוראה שמקורה ברבני אונטרלנד להדיר רגלו מבית־תפילת המחדשים, אם יוכל למצוא סיבה להיתר, והשיב בשלילה (סי' ז). ניסה להשפיע על אדמור"י קהילות צפון־מזרח הונגריה שאיום הרפורמה היה רחוק מהווי חייהם וממילא לא התלהבו מהפילוג. ע' "מכתב גלוי עם ספר מלחמת מצוה", סיגעט ה'תרמ"ט, דף נה, שם דן בשאלה אם מותר להכנס לבית תפילת הניאולוגים שלא בשעת התפילה והדרשה.

רבו האחרון של זקננו, הגאון מהר"י אסאד בהקדמה לספר דברי־מהרי"א עמ' יז מסופר שפעם עבר מהר"י ליד טמפל ניאולוגי, שמבחוץ מעל חזית גגו בלטו מגדלים, ומבפנים לא היתה מחיצה בין גברים ונשים, הרהר קצת ואמר בצער

כלשון זה: "זשמעתי דבר נפלא מאדוני מורי ורבי הגאון אברהם שמואל סופר ז"ל אב"ד דק"ק פ"ב [פרשבורג] בעל המחבר שו"ת כתב־סופר". עוד מצאתי בין כתבי־ידו של הרב יעקב צבי כהן המציין כי דברים של הכתב־סופר בפירושו לתורה בסוף פ' וישלח אודות ראובן דומים הם מאד לדברי זקננו במחלוקת יוסף ואחיו בפרשת וישב.

60. כפי שמעיד על עצמו ב"אגרות־סופרים", פרק "כתבי כתב־סופר", אגרת כט.

61. ע' עליו לעיל הע' 42.

62. תשובה ממנו אל זקננו הבז"ך בענין "המקדש אשה נאסר בקרובותיה", נדפסה בשו"ת שלו פאת־השדה.

ובבדיחותא: "הלא אין זה בית-כנסת כלל אלא תיבת נח אשר נאמר עליה 'מבית ומחוץ בכפר', כלומר מבפנים ומבחוץ סמל של כפירה ומינות".

ביחס למיעוט אורתודוכסי בקהילה ניאולוגית פסק ש"מצוה וחובה עליו להבדל מהם ומהמונים". אף פסק כי אין להאמין להתחייבויותיהן בכל הנוגע לאי-עשיית שינויים ואף אמר שמוטב להתפלל בלא מנין מלהתפלל עמם (תשובות מהר"י או"ח סי' לו). אמר שחובה ומצוה להבדל מרוב הקהל שנטה לחידושים. אמנם נפטר שלוש שנים לפני שארע הפילוג בפועל.

*

אף שלא כל גדולי ישראל הסכימו לפילוג, לא בהונגריה אך ודאי לא במדינות אחרות כפולניה ורוסיה, אך לא יפלא שזקננו ראה עצמו שייך למחנה הלוחמים במחדשים עד לכדי תמיכה בפילוג. רבני הדור ובראשם המהר"ם שיק דרשו משומרי התורה להירשם ולחתום על חברותם בקהילה האורתודוכסית ולא לעמוד מנגד. התפתחות מסוימת התרחשה בראשית שנות הממ"ם, כאשר קמו כמה קהילות "סטאטוס קוו" אשר אפשרו אי-חתימה על חברות בקהילה מסוימת, וזו גררה אחריה התנגדות. הדבר קרה למשל כאשר הניאולוגים היו מיעוט בקהילה והסכימו לקבל מרות הקהילה ולא לפרוש ובתמורה הסכימו היראים שלא לרשום את הקהילה כקהילת הארגון הגג האורתודוכסי ובמקום זאת להקרא קהילת סטאטוס קוו. תמצית השקפת זקננו בנושא אפשר לשמוע מדברים שאמר לאחיינו ר' משה אדלר בימי הפילוג, כאשר נראה בעליל שכוונת האחיין בביטוי "כת הפוסחים על שתי הסעיפים" לקהילות הסטטוסקוו:

"אמר לי דודי הנ"ל דבר נעים מה שהשיב לכת הפוסחים על שתי הסעיפים. כי בימיו נפלגו מחנה העברים לשתי מחנות, היינו שומרי הדת המכונה בלע"ז ארטהאדקסין, וכת החדשים הנקרא נעאלאגען, ורבים אמרו מה לי למשכן נפשאי ולכתוב ולחתום בידי שאל יזו מהשטאטוטען [=מהתקנון] של השומרי-הדת, הלא אבות אבותי היו יהודים, מהם חסידים ופרושים, ולא עלה על דעתם לעשות חבורה בשם הארטהאדקסין. על זה השיב הנ"ל במאמר הנביא ישעיה (מד, ה) הפטרת ויקרא: "זה יאמר לד' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתב ידו לד' ובשם ישראל יכונה". איזה הפשט, אם רק בפיו 'יאמר לד' אני', 'בשם יעקב יכונה' – היא המדרגה התחתונה. אבל 'זה יכתב ידו לד'', גם לדורות 'בשם ישראל יכונה', דפח"ח".

היחס החשדני כלפי קהילות הסטאטוס קוו נמשך שנים רבות אל הדור הבא, ואפילו כמה תלמידים של בעל השבט-סופר רבה של פרשבורג ובנו של הכתב-סופר שהיו חברי קהילות סטאטוס קוו לא הורשו לבוא ללווייתו. רבנים ושוחטים שנמנו על המיעוט האורתודוכסי דוקא בקהילה שלפתע נשאה הכותרת של קהילת סטאטוס קוו, עמדו עתה בפני בעיה קשה ומצאו עצמם אינם כשרים להורות ולשחוט בעיני חלק מצבור היראים במדינה. אמנם באלו תמך המהר"ם שיק (שו"ת יורה-דעה סי' יט).

גם בענין לימוד חול מזהיר זקננו בצוואתו מלימוד ידיעות ומדעים שאינם ממקורות יהודיים ועלולים למשוך את הבנים הלאה מגבול ישראל:

ואתם בני בנותי וחתני, אבקש מכם בדמע שאם תזכו לבנים זכרים מבני קיימא, תגדלם על ברכי תורה ומצוות, מחכמות חצוניות ילמדו מה שמוטל עליהם בגזירת המלכות ירום הודה, או מהלכות מדינה, וליותר ח"ו אל תתנו יד, רק בתורת ד' יהגו כל הימים, אל תתנו אותם לא למלאכה ולא לסחורה, חכמנו ז"ל אמרו בימיהם ללמוד את בנו מלאכה, שאז השמש התורה והיראה זרחה אל כל משכנות ישראל, אבל עכשיו בזמננו בעוונותינו הרבים עלט וחשך תארינו עד ירחם ד' וישלח לנו במהרה משיחנו לגאלנו, ואם גם רוח אין בהם לקבל ואפילו לבם אטום, אל תחושו לזה, רק תרבו תחינה ותפלה לפני אלקינו שיפתח לבם ויטהר רעיונם וסוף הכבוד לבוא, וגם אם לא יזכו לתורה יזכו על-כל-פנים להיות יראי שמים ועוסקים במצוות, ואתם אהובי בני וחתני יצ"ו תצוו לבניכם כך והם יצוו לבניהם, למען ירבה כבוד שמים עד עולם.

זקננו הזהיר פעמים הרבה כי החיכוך הגדול מדאי עם שרי הגויים שבא כתוצאה מהתנשאותם של יהודים מתבוללים לתפקידים רבי מעלה מביאה עליהם קנאה מן הגויים הגוררת אחריה בהכרח סבל לעם היהודי כולו. הנה מקום אחד לדוגמא שם הוא אף מתבטא בחריפות:

"והנה אחר שהגיעו פחי ישראל קציניהם וגדוליהם ללחום מלחמיהם ורוח מושל עבר עליהם ויושבים בראש בין שרי המדינות לערוך משפטים ולחקות חוקים בין שרי הארץ פרקו עול הענוה משכמיהם ובקשו להראות לעמים ולשרים את יופי תבונתם על תלמי החכמה והמדע עתקו וגם אזרו חיל לישב בראש לכל באי מועד ובווער בהם אש הגאווה והגדולה, כי ד' נתן חכמה לעמו והם מביני מדע לידע על בורין כל אשר יזמו ללמוד ולהגות מה שאינו מצוי כל-כך בין שאר העמים, ועל-ידי זה שחכמו והבינו יותר משאר שרי

וקציני העמים התאוו תאוה להראות לעמים את יפים ולהיות לראש להם בכל מיני גאווה וממשלה... בא לו זה היצר שייבקש להיות לו גדול ומושל, ועל-ידי זה לא די שפורק הברי-ישראל שעלה לגדולה מעל צוארו כל עול השמים ומואס בבני דתו, אלא שמעורר עוד קנאת גדולי האומות ושריהם לאין מרפה עד שישפכו קנאתם וחמתם על כל בית-ישראל, וכמעט אין לנו תקומה ח"ו בין האומות על-ידי זה.

והנה על-ידי עושר רב שאספו וכבוד המדומה שקצרו לא הלכו בעקבות אבותיהם להרבות על-ידי זה כבוד שמים אלא בקשו להתדמות לשאר האומות להגדל בזה לקנות תכשיטין זהב וכסף לדמות להם במלבושיהן להרבות תענוגי בני-אדם שדים ושדות שרים ושרות לבנות בנינים מפוארים מגדלים גבוהים לנטוע גנות ופרדסים ואין קץ לעמלם להראות כבודם ועשרם לעיני העמים, ועל-ידי זה היו לקוצים בעיני העמים ולצנינים בצדיהם כי אמרו 'לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה'.

וכן גם עתה בינינו צעקת האומות שרואים את כל הכבוד בבית-יעקב חלי כתם ועדי זהב לבושי משי ורקמה אוכלים למעדנים ושותים במזרקי כסף סוסים ממצרים מעולפים בספירים רכב ופרשים שן ואטונים גם-כן הם צועקים לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו את כל הכבוד הזה, על-כן אש נפקה נגד יעקב וגם אף עלה בהם נגד ישראל ואומרים לך מעמנו כי עצמת ממנו מאוד, כל העוצם אשר ביד ישראל גנוב הוא מהם כי עצמת ממנו מאוד, ועל-ידי זה נתן ישראל לחרב ולשבי ולבזה ח"ו" (מתוך ביאורו לפיוט "חד גדיא").

ט. דרכו בקודש ביחס לרחוקים

לצד ההשקפה הברורה של זקננו לעמוד כחומה בצורה נגד "המחדשים" או "המתקנים" אשר על ברכיה התגדל בשיבות, ולפיה נהג אף הוא, נהג זקננו במתינות עם כל איש ואיש מישראל. תוכחתו מסותרת⁶³ היתה באהבה. כיצד פועלת מערכת האיזונים בין ההתקוממות לבין המתינות לומדים אנו בפירושו זקננו לתורה.

אצל דברי רש"י בריש פרשת נח שיש דורשים אותו לשבח ויש לגנאי על שלא הוכיח את בני דורו, מברר זקננו את אופני מצות התוכחה מכמה פנים. זקננו מבאר שהתורה צוותה להוכיח בדברים רכים, שמא החוטא לא למד את עובדת האיסור עליו עבר. מפרש זקננו: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" – לא תעמיס עליו חטא באשר אינו יודע בדבר האיסור. לעומת זאת, כנגד הרשע, אי-אפשר לאדם כשר לעצור ברוחו מלרתוח ריתחא דאורייתא למעיז פניו נגד קדשי ד'.

ועוד כמה עניינים מבאר בענין מצות התוכחה: יש להוכיח כל כת חוטאים לפי לשונם והבנתם. יכול להוכיח רק מי שאין לו הנאה עצמית מן התוכחה, שלא יהיה בו גאווה, או כל חסרון ומום רוחני אחר. ישנה דרך מיוחדת להוכיח ה"משכילים", לפי חכמתם וידעיותיהם.

עם זאת, בז לדרכם של רבנים ה"גרים מפני איש" ומתחנפים לחוטאים כדי למצוא חן בעיניהם. דרוש שלם כתב לבאר את סימני הסדר "קדש ורחץ" וכו', שכל עניינו ההבחנה בין הרבנים החנפים לבין הרבנים המוכיחים בשער ומשלמים מחיר אישי על כך⁶⁴:

"העומדים על הפקודים מורי תורה מודיעים לעם ד' דרכי השם ומוכיחים אותם על פניהם להגיד לבית-יעקב פשעם לאמור להם סורו סורו מדרכיכם הרעים רחצו והטהרו, הסירו רוע מעלליכם מפני, למדו היטב דרוש משפט. הלא ריב ומצה גורלם שונא אורב לו במסתרים אויב בחוצות, לו אוי לו אבוי, כוננו העם חיצם על יתר לשונם לירות בחלקלקותם, אפילו אוהביו העומדים לימינו ותומכים בידו המחזיקים אותו הממציאים לו פרנסתו ועורכים שולחנו רחקו ממנו כי ירע בעיניהם דרכו בקודש".

דבריו אלו כתב בשנת ה'תרמ"ה, לאחר שצבר 7 שנות ניסיון בתפקיד הרבני שהינו במידה מרובה כפוי-טובה. וכך הוא מתאר את מחשבת הרבנים החנפים:

"לא כן גורל המוכיחים 'המתנדבים בעם' 'המקדשים והמטהרים', האומרים לעם ההולכים בחושך שאדרבה ראו אור גדול. החונפים מהללים ומשבחים אותם בכל מיני שבח והדור, באומרם כי העליון בוחן כליות ולבות של בני-אדם שם הוא מקדש א-ל, אם הלב רק טהור ונקי אין להסתכל במעשיו אם שומר מצוה

63. על-פי משלי כז, ה' טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת" ולשון כזו אצל בעל העקידה שערם עח, סב.

64. בדומה לאשר אמר בהספדו על ידידו הרב יוסף כהן מוינה, כמובא מיד.

הוא או אוכל נבילות, רק ההמון אשר אינם יודעים ואינם מבינים המה ישפטו למראה עיניהם, אבל באמת הקב"ה אינו מבקש מהאדם אלא לב טהור כמאמר המלך "האדם יראה לעינים וד' יראה ללבב", אותם המוכיחים ימצאו חן בעיני כל העם מקטון ועד גדול ומהללים ומשבחים את שמו בכל פנה וקרן, ונהרו אליו כולם מקטון עד גדול מנער עד זקן, כסאו גדול מכל השרים והוא בין אחים יפריא".

ויש כמובן את מי שבחר להתבודד בעבודת ד' ולא לפנות אל הציבור כלל. חיינו של זה האחרון קלים ביותר. לבסוף מסכם את דבריו כך:

"קדש ורחץ כרפס יחץ, אם תרצה לקדש עצמך ולרחוץ אותך מכל צואה וטיט, תחץ ותרחק ממך כל מותרות תענוגי העולם ותספיק רק בהכרחי, אז ודאי טוב לך בזה ובבא.

אבל 'מגיד רחצה', העומד בראש כל חוצות להגיד לעם ד' רחצו והזכו להוכיחם על-פניהם, 'מוציא מצה', הנה הלא הוא בעצמו ממוציא הריב והמצה מבני-אדם העומדים עליו, 'מרור כורך שולחן-עורך', וגם אוהבי העורכים לו, המשפיע עליו לתומכו ולהעמידו, גם הוא כורך המרירות עליו ונשאר קרח מכל צד.

אבל ה'צפון - ברך', האומר טוב לכל מה שאומר העם טוב ואומר רק הלב הצפון הוא יהיה טהור וברך, הנה הוא מברך רק הצפון מה שלא נראה, 'הלל נרצה', האיש הזה הוא המהולל הנרצה, וכל העם מודים ומשתחווים לו ומהללים ומשבחים אותו כי הוא הנרצה להם".

בשנת ה'תרנ"ח נפטר בדמי ימיו ידידו הקרוב של זקננו רבה של וינה הבירה הסמוכה, הרב יוסף בער כהן, שהיה צעיר בכעשרים שנה מזקננו ולמד אף הוא אחריו בשיבת הכתב-סופר. זקננו הספידו הספד נרגש שזכינו ואף העלה אותו על הכתב. שם הוא מדבר על תפקידיו של רב בישראל שאחד מהם הוא התוכחה:

"והנה יותר שהיה חכם היה לימד דעת את העם, מוסר ד' על לשונו, לא נשא פנים לשום אדם, לשונו עט סופר מהיר, יצא לישע עמו, ויסר אותם בדברים נכוחים למבין, לערוך מלחמה נגד און ועמל אם ראה בארץ בין בדברים שבין אדם למקום בין בדברים שבין אדם לחברו. שפתיו ברור מללו להראות לעמים ושרים את רוע מעלליהם, קטן וגדול שם הוא, יסר אותם בדבריו דברי אלהים חיים והוכיחם על פניהם.

לא כדרשני עמנו על מקומם ומושבותם שנותנים רסן על לשונם ובולמים את פיהם, מפני שיראים לקפח את פרנסתם אם יוכיחו את העם על איסור חילול שבת קודש, או יצעקו חמס על אוכלי שקץ ועכבר מאכלות אסורות או יין נסך, או יורו המורים גודל איסור בוועלי נדות או משחית זרעם שלא במקום מצוה, ואין אלו הם מארי דאתרא, אלא מוטל עליהם תמיד להודיע לראשים העומדים עליהם איזה דבר ועל מה יוכיחו, ואם ירצו בזה אז רשאי לדבר, ואם אין רצונם בזה צריך לחשוך את אלה תחת לשונו, והם נקראים עבדים לראשיהם.

אבל לא כאלה היה חלקו של צדיק הזה, כי אם יותר שהיה חכם וגדול בתורה היה מוכיחם על פניהם ברבים במתק לשונו ובדברים היורדים לחדרי בטן בעוז ובגבורה".

יחד עם זאת הטיף למעורבות בין הבריות ולהליכה עמם בנחת. לבניו הוא כותב:

"צריך להיות בהכנעה רבה ובענוה לנהוג עם הבריות".

כמה פעמים בפירושו לתורה מסביר זקננו שמחלוקת יוסף ואחיו היתה עד כמה יש להקדיש לרחוקים מתורה ולחיי המעשה בכלל. כך הוא כותב בפירושו לפרשת מקץ:

"מחלוקת יוסף עם אחיו היתה מחלוקת לשם שמים. כי יוסף אמר, אין התורה נקנית אלא בענוה, בדיבור חברים, אוהב את הבריות, נושא בעול עם חבריו ומכריעו לכף זכות. ואחי יוסף אמרו, כל זה לא נאמר אלא ביחוסים עם כי רק להם יתן התורה".

ובפרשת וישב אף פירש כן לגבי חלומו של יוסף:

"והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה - פי', כמוני כמוכם צריכים אנו לערוב בין הבריות לבקש מחסורנו כדי שיהיה לנו מה שצריך לנו בחיים חיותינו לאכול ולשתות, וצרכי בני אדם מרובים. וכיון שכן, מי שהוא מעורב ביניהם בשלום באהבה באחזה עם הבריות, - לזה יש לו תקומה ויכול לכלכל את עצמו בכבוד ולאסוף הון ולגמול חסד עם שאר בני אדם בעשרו ובהונו. אבל מי שאינו מעורב כן בחן וחסד ובשלום ביניהם, סוף הוא יורד מנכסיו וצריך לשאול עזרה מאחרים. ...והנה רצה בזה להוכיח להם שמצד חכמה צריך לקבל את כל אדם בסבר פנים יפות".

על מדתו של יעקב אבינו הוא כותב בפרשת ויצא:

"יעקב הי' המובחר שבאבות [בראשית רבה עו, א], חסיד המתחסד עם קונו [זוהר שמות קיד:]: בדברים הנוגעים לעצמו בינו לבין קונו, ומדקדק בביתו שגם בניו יתנהגו במדת הדין בינם לבין קונו. אבל בינו לבין אנשים הי' נוהג במדת החסד. וכן יכול לדור בבית לבן כ' שנה בשלום ובמישור, ומעשיו עם עשו לתווך השלום ולהלך במישור, וכן הי' מנהגו תמיד עם בני האדם לא היה מתקוטט עם שום אדם. אוהב את הצדיקים, ודיבר גם כן עם הרשעים עובדי ד' [אולי הכוונה ליראים שסרחו - ה.כ.]. אם יכול להוכיח אותם הוכיח אותם בדברי צדק ואמת, ואם לא שמעו לדברו לא הי' מתקוטט עמהם ולא היה דוחה אותם, ודאי לא בקש שום קרבות להם, אבל אם הם פגשו בו והי' להם דבר אתו התנהג אתם בדברי נחת ושובה.

והיו בימים ההם חסידי עליון הפורשים עצמן מעניני העוה"ז, ובקשו התבודדות, הרחיקו עצמן מבני האדם, ועם רשעים לא ישבו כלל, ואם רצו הרשעים לקרב עצמן לאותן חסידים לא הניחו להם, מאסו בהם ודחו אותן בכל כוחן כאשר הביא הרב בס' חובות הלבבות [ריש שער הפרישות]. ובימים ההם היו כמה אנשים חסידים כמה שמצינו באיוב ושלשת רעיו, והם לא רצו בדרך יעקב, אדרבה הם קטרגו בו על זאת. והשיב להם יעקב - לכו חזו למה ברא אלקים את האדם ישר על הארץ ולא בשמים, כי למעלה יש לו מלאכים עושים רצונו שאין להם דבר עם בני האדם, אבל ברא את האדם על הארץ שיהא דרכו ומעשיו מעורב עם הבריות, והי' טוב לאלקים ולאנשים".

את המיזוג הנכון מצא בדמות דרכו בקודש של זקנו אהרון הכהן, כפי שכותב בפרשת וישב:

"ויש להקשות, למה אמר האי תנא הקדוש 'הוי מתלמידיו של אהרן' ולא אמר 'הוי כאהרן'? הנה אהרן החסיד העליון קדוש בקדושתו של אהרן ניכר לכל העולם בחסידותו יתירה ובקדושתו הגדולה, בכל מקום בואו ודבורו בנחת עם הבריות עשו דבריו רושם כי ניכר לכל חכמתו יתירה וצדקתו הרבה, לא יוכלו הרשעים להלשין עליו או לדבר עליו כי 'שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ד' צבאות הוא', וכבוד גדול התכבד כל אחד אם דבר אהרן אתו.

לא כן הבאים אחריו, וכן הדורות הבאים, שהרשעים ברשעתם מבקשים ומבקרים מומים בצדיקים, ובפרט אם יוכיח אחד את חברו יאמר לו טול קורה בין עיניך, מה לך להתערב בדברים של אחרים, ומתקוטטים עמו ומבקשים להשפילו. וכן מצינו גם כן בנביאים הקדושים שהיו מורדפים מן העם מגדוליהם ומקטניהם על ידי שהוכיחו אותם. ואם כן יאמר כל אחד מן הצדיקים מה לי ולצרה זאת להיות מתקוטט עם בני האדם הלא גדול השלום, שאפילו אם עובדים עבודה זרה אין הקב"ה מעניש אותם כמו שאומר הכתוב "חבור עצבים אפרים הנח לו" [הושע ד, יז. בראשית רבה לח, ו], אלא אני שלום אשב בביתי ואעבוד את ד' בכל כוחי, ולא אוכיח את אחרים כי על ידי שאוכיחם הם עומסים עלי שאני בעל מחלוקה... אומרים עלי שכל כוונתי רק למלחמה, על כן אשב בצד בד' אמות של הלכה ואשתוק.

ואמר לן התנא, אהבת שלום כזה, בזה לא יצאת ידי חובתך באהבת הבריות, כי עיקר אהבת הבריות הוא לקרבן לתורה ולעבודה, ומחלוקת כזו אהובה ושלום כזה שנוי.

והנה אהרן לא צריך להתקוטט עם שום אדם, וקאמר התנא אתה הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום אף שאתה רודף השלום, בקש שלום ורדפהו. על ידי רדיפת השלום, פי' פעמים שתתקוטט ותריב עם בני האדם זהו בקשת השלום. ...שאמר הקב"ה לכהנים 'וישם לך שלום', אבל לרשעים לא אמר זה, אלא עיקר אהוב את הבריות הוא 'ומקרבן לתורה', שעל ידי תוכחה תקרבן לתורה.

...חובת הצדיקים בעולם הזה אינו אלא כמאמר ר' יוחנן בתלמוד [ערכין טז:]: חייב אדם להוכיח את חברו עד שיכנו ויקללנו, ומחויב הוא לחסור נפשו כדי להציל את חברו מן העבירות ולהביאו לעולם הבא. ואם הוא כדי שלא לריב ולהתקוטט עם האדם ולישב בשלום בהשקט ובמנוחה אינו מוכיחו, הרי הוא מחשב שלות עולם הזה יותר מהעולם הבא...".

דובר לעיל על האפשרות שהיתה קיימת לפעמים לשני הפלגים ביהדות ההונגרית, שומרי התורה והמתרחקים ממנה, לדור בכפיפה אחת, בקהילה אחת, באופן שאין המתרחקים פוגעים במרקם התורני של התנהלות הקהילה. בדברי זקננו בפירושו לתורה אנו שומעים כי בניסיונו הרב רכש לעצמו ידיעות במהלכי מחשבת אותם יהודים רחוקים. בפרשת וירא הוא מחלק בין עוברי איסורים ההולכים בעצת יצרם הרע שאינם מסיתים זולתם ורק אומרים יעשה כל איש אשר עם לבבו, ובין כת הרשעים ששונאים את הצדיקים ואם רואים אותם עובדים את ד' ימיטו מכשול בדרכם. באשר לראשונים, אפשר לגור עמם בכפיפה אחת שכן אינם מתנגדים ואינם מפריעים. אך עם האחרונים אי אפשר לצדיק לדור כי גם אם

יוכל היחיד ללמוד בסתר, הרי שהציבור עצמו יהיה מנוע מלהתפתח כציבור. כך הוא מסביר את הפצרת אברהם אבינו אולי יש לפחות עשרה יהודים המצליחים לקיים את קהילתם בין הרשעים, ואז אין הצדקה להרוג הרשעים המרשים להתקיימות קהילתית בקרבם.

תופעה שכחה היתה בקהילות היהודיות בהונגריה, שלאחר נישואין של אברך, עוקר הוא לעיר חותנו. זקננו מזהיר, כי אם מקום מגורי החותן אינו אכסניה של תורה, יש לחשוש מלהישאר שם. כך הוא מסביר את ציווי של אברהם אבינו לעבדו כי לא יקח אשה לבנו מבנות הכנעני אשר יושב בקרבו, שכן אם תגור האשה סמוך לבית הוריה, הסביבה העויינת תשפיע עליה. על־כן ציוה להביא אשה מחרן לארץ־ישראל. אך אם לא תאבה האשה לבוא, לא ישיב לשם את בנו יצחק.

י. באדן

בשנת ה'תרל"ח קיבל את עול רבנות בית־הכנסת ובית־המדרש ע"ש הערץ הנמצא ברחוב Wassergasse 14 בעיר הנופש באדן־ע"י־וינה. זקננו וזקנתנו הגיעו שמה עם שבעת ילדיהם כשהצעירה אסתר בת כמה חודשים בלבד. הבכורה לאה היתה כבת 18 שנה. בית־הכנסת ובית־המדרש ע"ש הערץ הנקרא גם "וסרגאססע שול", נבנה כבית רגיל בשנת ה'תר"ט על־ידי ליאופולד הערץ (Leopold Herz). לאחר פטירתו עברה הבעלות לידי אחותו חנה לעוו (Johanna Löw). נדיבה זו תרמה גם קרן להחזקת הרב ושני המוסדות. עת כיהן זקננו הבז"ך ברבנות בית־המדרש ובית־הכנסת, בשנת ה'תר"ם, מכרה היא אותו לידי בני הזוג אלברט ואמה דויטש, סוחרי עורות וראש הקהילה לשעבר במטרסדורף. לאחר פטירתו של אלברט דויטש בשנת ה'תר"ע, עברה הבעלות לידי בנו הד"ר שמואל דויטש אשר ניהל את בית־הכנסת עד ליל הבדולח בכ"ב במרחשוון ה'תרצ"ט, אז השמידו הנאצים את בית־הכנסת. בית־הכנסת זה של זקננו היה המרכז למשפחות האורתודוקסיות בבאדן. גם ביתם של זקננו וזקנתנו היה באותו מבנה.

"בית המדרש היה מגורו, שם ישב ביום ובלילה מלבד השעות הספורות של שנתו. בתוכו עמד ארון־הקודש, ארון למכתביו בסגנון הימים ההם עם מספר רב של מגירות ומדפים, וסביב בכל קירות החדר היו ארונות ספרים. הספה על־יד החלון, בה הוא נח בצהריים, ואשר נהפכה למטה בשעת הצורך לאורחיו הרבים. השולחן באמצע החדר היה עשוי להגדילו על־ידי הוספת קרש באמצע. הקרש הזה היה אמנם קבוע שם ומקומו בשעת למודו היה על צד הקרש. בצוואתו ביקש את בניו לשים את הקרש באורו כעד על התמדתו בתורה"⁶⁵ (הרב יעקב צבי כהן זצ"ל).

"באדן" בגרמנית פירושו מרחץ, ואכן היתה באדן עיירת נופש ומרחצאות אשר בימות הקיץ נפשו בה גם גדולי ישראל. גם מרן החת"ס־סופר בשעתו שהה שם בקיץ ותשובת מספר נכתבו שם. אחריו עשה כן גם בנו ה"כתב־סופר"⁶⁶.

סמוך אחר בואו של זקננו לבאדן הלך ונבנה בית־כנסת גדול בעיירת הנופש ב־14 Grabengasse. הקהילה היהודית בבאדן נחשבה לשלישית בגודלה באוסטריה, מה שמסביר את הצורך בכך. (אף נתקבל אדם נוסף כרב לעיירה בשם הרב בנימין זאב וולף רייך). בבית־מדרשו של זקננו התקיים עתה מנין רק בימים הנוראים. זקננו נשאר בתחומי בית־מדרשו, וביתו הסמוך לו, מלבד למגורי משפחתו, שימש כמלון אורחים רבים ושלוחי־דרכו. באגרותיו של זקננו אנו שומעים רבות אותו נאנק מן הקושי לסבול עולם של אורחים רבים לעת אלמנותו וזקנותו, קושי שלא מנע ממנו להמשיך להיות לאכסניה לעוברי אורח כתחנה בדרכם.

גם בקהילה זו פרץ פרץ המתחדשים והיה על זקננו להילחם בו, כפי שמתאר חתנו וממלא מקומו הרב שלמה פרידמן זצ"ל את הגיעו של זקננו לבאדן:

"בימים ההם כאשר גברה כת הרעפארמער נגד כת היראים בעיר באדען, ובאו היראים אל גדולי ישראל אשר סביבותיהם לשית עצה מה לעשות להציל אותם ואת בניהם משטף מים רבים המתגברים להרוס גדרי התורה וקדושת ישראל, ויענו קול אחד: אם יש את נפשכם להציל אתכם, אל תפנו אחרי הרבים לרעות ואל תאמינו בשפתותיהם החלקות. ואתם המעטים, אל תחוסו על כספכם ותשימו עליכם לרב ומורה איש חיל

65. ראה הלן בתיאור פטירתו על־ידי חתנו הרב שלמה פרידמן זצ"ל.

66. מיומנו של גאון ליטאי השוהה בוניה אנו לומדים כי בקיץ ה'תרל"א, הוא הקיץ האחרון בחיי הכתב־סופר, שהה הכתב־סופר בבאדן: "שמעתי תהלת הישיבה בפרשבורג, עד שהשתוקקה נפשי ליסע לראותה... הגאב"ד ר' שמואל בנימין סופר שי' היה אז בבאדן עם דודיו הגאונים ולא ראיתיו..." (סדר־אליהו, יומנו האישי של הגאון האדר"ת, עמ' 44).

אשר רוח התורה ויראת ה' נחה בו ויורה אתכם את הדרך אשר תלכו בה ולא תנגפו לפני אויבכם. ואחד מגדולי ישראל קרא להם שם: אמו"ח הגאון הצדיק ז"ל.

בימים ההם ישבה בעיר באדען אשה נכבדה ונגידה, אשת חיל וחכמת לב, מרת חנה ע"ה, אשת חבר הולך בדרך תמימים, ירא ה' כ"ש ר' ישי לענו ז"ל. ויהי כשמעה שרצון היראים לבחור להם לרב ומנהיג את קדוש ה' אשר שמו הטוב נודע לה מקודם מק"ק סערדאהעל, מקום מולדתה, ששון ושמחה לבשתה. והנה מדברת על לבה, ותדר נדר לה' ותאמר אל אנשי היראים, מהרו ועלו להביא את הקדוש, כי נדרתי לה' לעשות קרן קיימת לתקן לו בית-מדרשו בביתי אשר משם תצא הוראה ויראת ה' אלינו, וגם אכלכל אותו ואת ביתו. וישמחו מאוד כי הגיעו אל מטרת חפצם ויעשו כאשר ציותה וילכו בזריזות. ויביאו אותו ברינה אל מקום משמרתו משמרת הקודש "בבית-המדרש הערץ בעיר באדען", ונשמע קולו בבואו אל הקדש משנת תרל"ח לפ"ק. זכרה ה' את זאת לנשמת חנה ולנשמת ישי בעלה ז"ל לטובה, ונשמתם תעלה מעלה ויתענגו מרוב טוב הצפון לצדיקים עם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ועם ישיני עפר יקיצו ברחמים, אמן.

והנה בית-מדרשו היה אוהל-מועד בעיר באדען, כי שם נועדו יחדיו כל מבקשי ה' ומשם הפיץ אור תורתו ויראתו על כל העיר ומילט אותם מרדת שחת מיד המשחיתים והמסיתים, על-ידי אהבתו העזה, אהבת ה' ואהבת ישראל. ולא נשא פנים לשום אדם ולא פחד מהם בעת לעשות לה', רק פחד ה' תמיד נגד עיניו. וכאשר ראה חילול השם היה מקנא קנאת ה' כפנחס, ככתוב, "וירא פינחס ויקח רמח בידו", פירש רש"י, 'ירא' – ראה מעשה ונזכר הלכה וכו'.

...והנה גם אמו"ח הקדוש ז"ל, אף שהיה בדרך טבעו במידות אהרן הכהן אוהב את הבריות, איש נכה-רוח ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות, אבל כאשר ראה מעשה חילול השם, היה בנימין זאב יטרוף כליש וכלביא. ובפרט כאשר רצו המתחדשים להרוס גרי התורה ולבטל מנהגי ישראל, הפך את טבעו ונטל חרב המתהפכת בידו לשמור דרך עץ-החיים אשר יעשה אותו האדם וחי בהם.

וכמה פעמים בא על-ידי זה להפסד ממון, וביזיונות גדולות היו מנת חלקו, והוא לא שת לבו לזאת והיה כצאת השמש בגבורתו לילך כדרכו בקודש. פעם אחת רצו המתחדשים לתת לו מתנה גדולה מאוד לנשואי בתו ולא רצה לקבלה מהם, ושאלו אותו מדוע עשה זאת, והשיב להם כי הוא מקטני אמונה על עצמו וירא פן על-ידי המתנה הזאת יבוא לנטות אחריהם כי 'השוחד יעור'. בזה ראה גודל חסידותו וענוותנותו.

...כך היה דרכו של מו"ח הצדיק והקדוש כל ימיו שלא רצה לקבל מהם זוזים, שונא מתנות יחיה. ואף אם גם בעיר באדען פרנסתו מצער מאוד, היה ותן גדול בממונו, והיה פתח פתוח לעניים בביתו של אבינו זוכרני שהיו המציקים מתרעמים עליו שהוא מפרנס עניים שבאים לבאדען".

מכיון שעיירת נופש היתה באדן, על-כן רבנים רבים מוינה, מהונגריה וממרחקים אשר נפשו בחמי באדן, עולים לרגל היו לבית זקננו וזכה לשאת ולתת עמם, ואף הם ביקשו לשמוע ממנו דברי מוסר:

"ובפרט בימי הקיץ, בזמן שבאו בני-אדם מכל פינות העולם למרחץ להבריא ולחזק את גופם, היה ביתו בית ועד לחכמים וגאוני ארץ אשר מצאו בביתו מרגוע ונחת רוח לנפשם ולשעשע עמו ברזין דאורייתא בבית-מדרשו. אז היה עומד שם ככהן גדול בלשכת פרהדרין, אשרי עין ראתה כל אלה. בימים הקדושים שלהבתיה תוקד בקרבו בשעת העבודה וכל העם הרואים עבודתו ושומעים קול תפילתו יוצא מפיו בקדושה ובטהרה היו כורעים ומשתחוים לה' ומתעוררים בתשובה. התפעלות גדולה נרשמה בלב הרואים אותו בחיבתו ובשמחתו היתרה עד להפליא בעשיית מצות ארבעה מינים ובמצות סוכה, ובזה פירש מאמר נעים זמירות דוד המלך ע"ה (תהלים סח, ד) 'וצדיקים ישמחו ויעלצו לפני ה' וישישו בשמחה', דהיינו שהצדיק עושה רושם בלב אחרים בשמחתו של מצוה שהוא לפני הקב"ה שהוא משיש אחרים בשמחתו לעשות המצות באהבה ובשמחה, וזהו 'וישישו בשמחה'."

בדומה לדברים הללו כותב אחיינו הרב אדלר:

"נתעלה לרב בק"ב באדען, שם הופיע באור תורתו ויראתו הטהורה וענותנותו כי רבה לעם המסתופפים בצל קורתו ונהרו אליו מכל המדינה כי הוא מקום מרחץ והוא היה בעל מכניס אורחים למעלה ממידת הטבע לקרובים ורחוקים."

יש לזכור שוינה, בירת הקיסרות האוסטרית, אם כל חטאת היתה בכל מה שקשור לפעילות המחדשים וממילא מובן הדבר שלסמיכות זקננו אל עיר גדולה זו נודעת השפעה בעלת משקל בלתי מבוטל על השקפותיו ופעולותיו. פירוד

הקהילות הרישמי בוונה התרחש רק שש שנים לפני שהגיע זקננו לבאדן-ע"י וינה בהכרזת פרישה של 389 רבנים, בהם אף אדמורי"ם וגאונים גדולים. ואמנם גם בעיר הבירה וינה הסמוכה היתה לו השפעה רוחנית. כך עולה ממכתב שכותב לו אחיינו בו הוא מבקש את סיועו למצוא לו מקום ללמד בו תורה:

"ואדרבא אם יודע כבוד מעלת דודי הרמה מקום מכוון לשבת לא איכפת לי אם חוץ למדינתנו הוא או בעיר מלוכה וויען אצל חברא בית הוועד לחכמים ללמוד שיעור כפי ראות עיניו הבודלחים, כי שמעתי שיש לו שם ויד בעיר הזאת וכבוד אלקים הסתר דבר".

יא. הליכותיו

פרשבורג המרוחקת כ-60 ק"מ השגיח על אפיית המצות אותן סיפק גם לבניו הרחוקים בגרמניה. ומספר נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל:

"פעם הייתי עם הסבא בזמן אפיית המצות. כבר הייתי אז תלמיד בישיבה ועל סמך ידיעותי בענין מבחינת הלכה כבר היתה לי הבנה רבה לזהירות ולזריזות המיוחדת ולקפדנות של סבא, להוציא תחת ידו מצות למהדרין מן המהדרין. בעיר פרשבורג היו שתי מאפיות למצות, באחת היתה כל העבודה ממוכנת ובאחת עבדו ביד. המכונה היחידה שעמדה שם היתה מכבש, וגם אותו הניעו ביד. מובן שבמאפיה הזאת נאפו המצות שלנו, ומובן גם שעבור מילוי דרישותיו המיוחדות, שילם הסבא בכסף מלא, ופועלי המאפיה באו בקבלת דמי כיס רבים על שכרם, אשר צייתו כליכך יפה להוראות הסבא.

לא חסך מכספו על-מנת להשיג מצות שמורה אפיוות בערב-פסח. בעיר באדען לא אפו ולכן הוא השיג במטרסדורף, עיירה במרחק של כ-100 ק"מ [דרומה], ומשם הובאו בשליח מיוחד".

הוסיף על כך הרב נתן כהן, כי כשבניו של זקננו עוד היו בבית, שלח אותם ברכבת במיוחד להביא לו ממצות אלו שבמטרסדורף.

חקר ודקדק הרבה בהלכות שחיטה וטריפות וחקירותיו נדפסים בספר זה אשר לפנינו.

"בהקפדה יתירה נהג גם בקניית בשר למטבח, רק משחיטה אשר הוא עמד על גבו של השוחט הוא נתן רשות לקנות בשר לביתו" (נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל).

על אף טרדותיו המרובות התמיד בלימוד התורה כאשר כותב אחיינו:

"למד תורה מתוך הדחק וקיים ממש 'אף חכמתי עמדה לי' (קהלת ב, ט), היינו תורה שלמד בהתמדה רבה משים לילות כימים ולמד בעיון רב".

על אישיותו כותב נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל:

"היה בעל קומה גבוהה וזקופה והדרת פנים, גאון בתורה, שעסק בנגלה ובנסתר. ... רושם חזק עשה עלי אז, כשהייתי נער בן י"ג [בשנת ה'תרס"ח], התמדתו בלימוד. הבחנתי בשכבו ובקומו, והנה הוא חזר מבית-מדרשו אחרי חצות הלילה, אחרי שישב וקנן בתיקון חצות, ואת ביתו עזב שוב בארבע בבוקר. מלבד ש"ס ופוסקים למד באופן קבוע בשני ספרים, את של"ה ואת 'ראשית-חכמה'. שניהם סיים לעתים קרובות ומצאתי רשום בספרים האלה את התאריכים בהם היה מסיים אותם, וזאת היתה רשימה גדולה. זמן רב הקדיש לכתובת חידושי בתורה, בעיקר על הלכה".

ואמנם בחיבוריו הוא מביא מדי פעם בפעם מדבריו הקדושים של בעל השל"ה הקדוש, כמו בחיבורו זה שלפנינו "בנימין זאב יטרף", בו מוזכר השל"ה שלוש פעמים. לימודו הקבוע ובקיאותו בספר השל"ה הוא מן המפורסמות בתורה שבעל-פה אצל בניו. כמו כן מביא זקננו הרבה מביא מתורת האלשיך הקדוש.

תפילתו ודרכו בקודש הותירו רושם רב על רואיו. ומעשה בנכדתו של זקננו מרת רבקה גולדברגר הי"ד שמשום היותה יתומה מאביה התגדלה הרבה אצל סבה בבאדן. בכמה מכתבים לבניו הגדולים, מספר זקננו אודותיה. הוא מתאר כיצד הוא מחפש בית-ספר מתאים לה בהיותה בוגרת בית-הספר בפרשבורג שרמתו הלימודית לא התאימה לרמת בתי-הספר שבבאדן ומכיון שלא דברה היטב את השפה הגרמנית.

30 שנה לאחר פטירת זקננו, כשנצטוותה בשנת ה'תש"ב על-ידי הגרמנים הארורים לעזוב את ביתה עם משפחתה

בפרשבורג אספה את ילדיה שהיו עמה וסיפרה על סבה הצדיק רבי בנימין זאב כהן זצ"ל שלפני הסתלקותו ציוה על צאצאיו: "תביטו בי איך שאני מתפלל ונראה עתה. כשתהיו בצרה, תיזכרו בי כך, ותינצלו".

אף סיפרה שסמוך אחרי פטירתו של סבה, מצא עצמו אחיה – נכדו הבכור של זקננו, יוסף ערנסט ז"ל, נלחם בקו הראשון במלחמת העולם הראשונה. החיילים נצטוו לדלג על-פי תעלה גדולה אל תוך קווי האויב שצלף בכל מי שעשה כן. כך מתו החיילים אחד אחד בתורו לפי פקודת הדילוג. כשהגיע תורו של יוסף ערנסט עצם עיניו וחשב על סבו כפי שציוה ופתאום הגיעה פקודה בלתי צפויה לעצור ולסגת לצד השני. כך ניצל הדוד ממוות בטוח. את הסיפור סיפרה לנו בתה הגב' לאה אקשטיין תי' אשר כנערה צעירה ברחה ארבע פעמים מידי הנאצים ומחנה-המוות אושוויץ. בשנת ה'תש"ב, לאחר אחת הבריחות הליליות מידי הארורים נתפסה בגבול. היא הובלה אל חדר בכפר סמוך שהיה מלא במשפחות יהודיות שנתפשו כמוה בגבול ושהו שם כל אותו הלילה. בבוקר הגיעה משאית לאסוף את העצורים. באותה עת תוך שהיא מביטה בחלון בדאגה חטפה אותה שנת עראי. בשנתה ראתה פני איש צדיק זקן עטוף בטלית ומתפלל, ופניו ממש כפי תואר הסבא כפי ששמעה מאמה. לפתע העירה משנתה מאן דהו ואמר לה, את תשארי כאן. חבל שתילקחי. לאחר שנסעה המשאית קראו ליהודי מקומי לקחתה אליו והתנו עמה השומרים שתעזוב את הכפר עד ליום המחר. "עד היום – מספרת גב' אקשטיין – איני מוצאת כל סיבה הגיונית לשחרורי".

גם נכדו הריצ"כ מתאר דברים דומים:

"במשך השנים אשר למדתי בישיבות הונגריה, בהתחלת הזמן ובסופו, עברתי בנסעי הביתה או מהבית, את העיר באדען כדי לבקר את הסבא. לאחרונה ראיתי אותו בחשוון ה'תרע"ג. הוא היה חלש וחולני, והתפלל באותו היום ביחידות בבית-מדרשו שחרית יותר מאוחר. כשעמדתי לנסוע הוא קרא לי שרוצה להיפרד ממני. הוא ברכני מעוטר בתפילין ומעוטף בטלית, ואמר לי בקול בכי: הסתכל עלי כדי שתזכור היטב ותרושום בלבך איך שהנני נראה בטלית ותפילין. הוא הרגיש שזאת היא ברכתו האחרונה, ובודאי רצה להנחיל לי את הסגולה שנזכרה אצל יוסף הצדיק: זיו איקונין של אביו ראה ולא חטא".

שתי תמונות יש בידינו מזקננו. התמונה הראשונה צולמה בחתונת בנו ר' אליעזר כהן שהתקיימה בשנת ה'תרנ"ח או ה'תרנ"ט בהיות זקננו בן 63-64 שנים. כדרכם של תלמידי-חכמים בהונגריה באותו הזמן הוא התנגד להצטלם אך התמונה צולמה מהצד מבלי שהבחין בכך. בתמונה השניה נראה הוא עומד לצד בנו ר' שמחה. היא צולמה בבאדן בהיותו בן 72 בקיץ ה'תרס"ז, עת ביקרוהו בנו ר' שמחה כהן עם הנכד יעקב צבי כהן אשר צילמו. גם שם לא הסכים הסבא להצטלם, אך בנו ר' שמחה שכנעו שבין כה וכה לא יצליח הילד להוציא תמונה של ממש מתחת ידו...

וכך מתאר נכדו הנ"ל את עבודת השם של זקננו:

"בעמדי על-יד הסבא בזמן התפילה, יכולתי לראות את השתפכות נפשו ואת כוונותיו העמוקות, דבריו שבאו מעמקי לבו. פעמים מספר חזר על הפסוק "אבינו שבשמים עשה עמנו חסד". כשהגיע ל"אחד" שבקריאת-שמע נע בגופו למעלה ולמטה ולארבע רוחות להביע את אחדות הש"י בכל פינות העולם [הוזכר בגמרא במסכת ברכות ובשו"ע⁶⁷] ואמר לי שהוא מחזיק במנהג זה אף-על-פי שרבים חדלו מזה (כדי שלא לתת מקום בתנועות אלו של שתי וערב לחשד להשתייכות לכת השבתאים שבסוף נטו לתורת הנוצרים).

חשיבות מיוחדת היתה לתפילתו בראש-השנה. אם כי הוא היה שופך את לבו לפני קונו בכל ימות השנה בעדו ובעד ביתו ובעד כל אלה שפנו אליו שיכלול את בקשותיהם בתפילתו, הוא הכין לראש-השנה מחברת שלימה, מדי שנה בשנה מחדש, אשר בה כתב לו כל התפילות והבקשות המיוחדות על כל אחד מבניו ובנותיו ואחיו עם כל צאצאיהם ולכל אחד את צרכיו. וכשהגיע היום הזה, עזב לפני מוסף את בית-הכנסת ונכנס לבית-מדרשו שהיה בסמוך, קיר על קיר, ועמד שם בזמן שהציבור התפלל תפילת שמונה-עשרה בלחש, לומר את בקשותיו. אחר שסיים את תפילתו חזר אל הקהל אשר בינתיים כבר התחיל בתפילת הש"ץ⁶⁸.

אף שכאמור לעיל נאלץ במרוצת חייו להתמודד עם קשיים רבים שפקדו את דורו, נשאר תמיד אופטימי בעבודת ד' שלו. בכתביו נמצא תיאור שלו לעובד ד' השלם, שבין היתר הוא אומר עליו: "לא יירא מכל פגעי הזמן, כי יודע באמת שהכל סידר יוצר בראשית לטובת האדם".

67. טוש"ע אורח-חיים סי' סא סעיף ו ועטרת-זקנים שם. ע' אבודרהם דיני קריאת-שמע וע' ערוך-השולחן סע' ג.

68. הרב נתן כהן בן אחיו מוסר כי ישנה כאן טעות ויש למחוק: "בזמן שהציבור התפלל שמונה-עשרה בלחש", ו"שבינתיים כבר התחיל בתפילת הש"ץ". ותחת זאת יש להוסיף בסוף הדברים: "על-מנת להשתתף בתפילת מוסף".

יב. פטירת זקנתנו הצדקת הרבנית ע"ה

זקנתנו הרבנית מרת שרה לביאה לבית בישין נפטרה בשנת השישים ושיש⁶⁹ בביתם בבאדן, בשעת כניסת השבת פרשת ויגש ה'תרס"ה, בשעה 16:30, בין שקיעה לצאת הכוכבים. הובאה לקבורה בסרדהאל שם נטמן אביה.

"בהספדו עליה אמר הסבא, ומפיו שמעתי זאת פעם, את הפסוק: שקר החן והבל היופי, אשה יראת ה' היא תתהלל. קשה ראשית, מה ההמשך והקשר בין ראש הפסוק לסופו, ושנית, למה מגיעה תהילה לאשה יראת ה', הלא זאת היא חובתה ומצוה ככל המצוות. אבל הכוונה היא כך: בזמן ובדור שרוב העולם פונים לשקר של החן או להבל של היופי, והמידות האלו שולטות, ובכל זאת נשארת האשה יראת ה', אז היא תתהלל"⁷⁰ (הרב יעקב צבי כהן זצ"ל).

בפירושו לתורה "בז"ך-לבונה – דברי-זאב" מבאר זקננו את דברי עבד אברהם מיד אחר השקאתו וגמליו בידי רבקה "ברוך ד' אלקי אדני אברהם אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם אדני":

"הנה אברהם, לזקנתו, יצאה בו יד ד', שלקח ממנו אהובתו תמתו שרה אמנו, אשתו החסודה אשר היתה גדולה ממנו בנבואה, והתאבל עליה תמיד, כי היה כל זה כמו ג' שנים. ...וזה כוונתו עתה, שראה [עבד אברהם] שקרוב דרכו להצליח, אמר: 'ברוך ד' אלהי אדוני אברהם' – שיצאה מדת הדין על אדוני לקחת לו אשתו אהובתו לעת זקנתו. כי 'אלהים' – ידוע שהוא שם מדת הדין והוא נקרא אמת, ואמר: אף שיצאה מדת הדין עליו, מכל מקום לא עזב חסדו ממנו. 'אשר לא עזב חסדו ואמתו ממנו' – אף באמתו לא עזב ממנו חסדו".

הדברים נכתבו בשנת ה'תרס"ד או ה'תרס"ה, כלומר תקופה קצרה לפני פטירת רעייתו הרבנית הצדקת, שרתו-תמתו שלו.

הספר "בז"ך-לבונה אפשר שייקרא מלבד על שם זקננו רבנו בז"ך, גם על שם זקנתנו הרבנית ע"ה, על-פי דברי חז"ל במדרש (במדבר-רבה ט, יג): "שהלבונה זכרון לאמהות שנאמר (שיר-השירים ד, ו) 'אלך לי אל הר המור' – אלו אבות העולם, 'ואל גבעת הלבונה' – אלו האמהות.

**נוסח מצבת זקנתנו
הרבנית שרה לביאה כהן ע"ה**

פ"ט [פה טמונה]
 שאו קנה על שפיים
 רמה הקומה נגדעה לדויים
 הוי! כי נמשכו השמש בצהרים
 לספר שבחה כח מי יכיל
 ביסורין מדוכאה תמיד, לא יחשו
 יזמה לגמול חסד לשוע וכשיל
 אצילי בניה לתורה נגשו
 הליל זועק בעלה ובוכה לאשת חיל
 הרבנית החסודה מר'
שרה לביאה
 אשת הרב מו"ה וואלף כהן נ"י
 מעיר וויענער באדען הלכה לעולמה
 עש"ק פ' ויגש ח' טבת והובאה הנה
 ונקברה בכבוד גדול ביום י"א טבת
 בשנת תרסה לפ"ק
 בת ר' משה בישין ואשתו רחל בלימלע

69. ברישום נישואי זקננו וזקנתנו נמצא כי נולדה בשנת ה'תקצ"ט ובמקום אחר כתוב שהיא בת גילו של זקננו.
 70. דומה לזה בקול-אליהו להגר"א ויצא אות ל.

יג. פטירת זקננו זצוק"ל

זקננו נשא בזיווג שני את מרת רייזל (טרזה) מפרעשבורג. מלבד מכתב ממנה שכתבה לפני פטירתה (כחמש שנים אחרי פטירת זקננו) מבית-האבות בפרשבורג בו התגוררה, לא נודע לנו הרבה אודותה. נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל מציין שניהלה את ענייני בית הסבא במסירות בכל כוחה ובכשרון עד יום העלותו לגנזי מרומים. הודות לה למד תורה בקדושה וטהרה עד סוף ימיו. גם את ציונה בבית-העלמין בפרשבורג מצאנו, משם נודע לנו שם אמה: מרים לאה.

זקננו הבז"ך נפטר בביתו בבאדן כעשר דקות אחר צאת שבת-קודש פקודי ה'תרע"ג, אור ל' באדר, בשעה 18:30⁷¹. על זקננו אפשר להמליץ דברי המקונן:

"אוי פי גטלה מנוכה

וקטרות לבונה הטוהרה

ונבזה גזית מיקרה

אכלה ארץ זבת.

ויהי נעם נשבת במוצאי שבת"

(קינה לט' באב שחל במוצאי-שבת)

את מהלך הלוויה תיאר נכדו הריצ"כ:

"הוא ציוה לפני מותו לקבור אותו בעיר סרדהאל, לצד אשתו ע"ה⁷². את הארון העבירו על עגלת סוסים מהעיר באדען לסרדהאל דרך פרשבורג. גם הרכבת לסרדהאל יוצאת מפרשבורג, ולכן נסעתי שמה אל בית דודי ר' יהודה וואטיץ זצ"ל ואצלו היתה כבר הידיעה שבחצות הלילה תעבור העגלה את הגבול בין אוסטריה להונגריה אשר היא אז מעבר לנהר דנובה על-יד פרשבורג. יצאנו ביחד לשם לכבוד הארון אשר הגיע בדיוק בזמן והמשיך את דרכו כל הלילה עד סרדהאל. אנו חזרנו לפרשבורג ונסענו בבוקר ברכבת לסרדהאל יחד עם אבי וכל אחיו ועוד קהל שהתאספו לסרדהאל, להספד".

גם חתנו הרב שלמה פרידמן זצ"ל מתאר את יום הפטירה:

"...בשנת תרל"ח, כאשר בא אמו"ח הגה"ק אל משמרתו לבאדען, קרא לאחר חנוכת בית-מדרשו אומן נגר וציוה לו להאריך לו את שולחן בית-מדרשו על-ידי שיתחבר אליו באמצע קרש חדש ועל אותו קרש למד התורה הקדושה כל ימי חייו. ושבעה ימים קודם סילוקו בשנת תרע"ג לפ"ק, לאחר שסיים תפילתו הזכה בבית-הכנסת, קרא את השוחט ר' יקותיאל קוסל ז"ל וביקש ממנו וגם את נכדו, לסייע לו להוציא את הקרש הנ"ל מהשולחן כי קשה היה להוציא לבדו, ושאל אותו השוחט מדוע יעשה זאת, ולא השיב לו דבר, ויעשו כאשר ציום, ואחר-כך הלך השוחט לדרכו. את הקרש נתן למקום מיוחד בבית-מדרשו בפני נכדו, ויאמר אליו: אל תשכח כי הצוואה שלי מונחת בארגז בבית-המדרש ושם מצא כתוב מה יעשה עם הקרש הזה.

ולאחר צהרים אמר שתשש כחו וישכב על מטתו וצוה מיד לקרא לשלשה בניו היושבים בארץ אשכנז וגם ארבע בנותיו מארץ אונגארן שיבואו אליו במהרה לראותם ולברכם לפני מותו. ביום חמישי בשבת כבר התקבצו כל בניו ובנותיו בבית אביהם הקדוש, ויהי ביום שבת-קודש רחושי מרחשי שפתותיו שושנים כל היום תפלות ותהילות לאל עליון.

ויהי כאשר ראה הצדיק שבא עתו מועד לכל חי, ויקרא לכל בניו ובנותיו ויאמר אליהם: הנה אנכי הולך בדרך כל ארץ ועתה בואו אלי ואברככם, וימהרו אליו וישא את ידיו ויברכם בדמעות שליש.

ויהי כאשר שמעו יקירא קרתא וכל אוהביו וקרוביו כי בא השמש, וימהרו אליו ויאמרו רבנו ברכינו, ויברכם בכל לב ונפש בברכת צדיקים. ויהי ערב במוצאי-שבת-קודש, שבת משוש לבינו לעת צאת-הכוכבים יצאה

71. ביום מלאות 98 שנה להולדת רבו הכתב-סופר, שאף הוא נולד בתאריך נדיר זה ל' באדר-ראשון. נדיר, מפני שבשנה שאיננה מעוברת אין אדר מעובר. וע' מ"ב ס' תקסח ס"ק מב, שבשנה רגילה יש לציין יום זה בא' באדר. והשווה לספר "תורת רבינו שמואל סלאנט זצ"ל" חלק א, עמ' קט-קי, שם כתוב לגבי ברי-מצוה בשנה מעוברת של מי שנולד בל' שבט בשנה פשוטה, שיום חגיגתו הוא א' אדר-ראשון. ובא לחלוק על בעל שו"ת בניץ-ציון הסובר שבמקרה כזה יחוגג ברי-המצוה בל' אדר-ראשון.

72. לא נטמנה ממש על-ידו אך באותו בית עלמין.

נשמתו נר ה' בקדושה ובטהרה בקריאת-שמע של ערבית בשעה שהכהנים נכנסין ליושב סתר עליון, א' דראש-חודש אדר שני, בשנת שבעים ושמונה לימי חייו התמימים. ויבכו אותו בני-ישראל ויצעקו אל ה' "הושיעה ה' כי גמר חסיד פסו אמונים מבני-אדם" (תהלים יב, ב). ויעשו לו בניו כאשר ציוו להביא אותו בארונו עם הקרש אשר למד עליו בבית-מדרשו שש ושלישים שנה, לק"ק סערדאהעל לקבורה⁷³.

ביום ב' דראש-חודש אדר שני בא ארונו של הקדוש לק"ק סערדאהעל, ותהום כל העיר בחרדה וישבתו ממלאכתם לכבודו ויצאו לקראת ארונו של אותו צדיק, וגם משאר קהילות קדושות מסביב באו לספדו ולקונן עליו, וכבוד גדול עשו לו שנספד שלא כהלכה "מצוה לקיים דברי המת", כי בצוואתו ציוו שלא יספיד אותו שום רב או חכם. אבל הרב הגאון העצום מוה"ר שמואל ווינבערגער זצוק"ל⁷⁴, אב"ד ור"מ דק"ק סערדאהעל, אמר עליו: גדול כבוד הצדיק הקדוש הזה שדוחה ההלכה (ההיתר מבוואר בתשובת אחרונים) ועשה לו הספד גדול בדברים היוצאים מן הלב ונמס כל לב ויבכו אותו כל העדה ויקברו אותו לפי כבודו אצל גאוני וקדושי סערדאהעל, זכותו יעמוד לנו שלא ימיש תורת ה' מפינו וזרענו וזרענו עד עולם.

נספד גם עלידי בנו הגדול הרב שמחה כהן זצ"ל תלמיד בעל ה"שבט-סופר" ומבוני קהילת "עדת ישראל" בנירנברג. הספדו היה כבר בשפה גרמנית צחה ועשה רושם רב על השומעים.

נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל סיפר שביקש הסבא שלא לקבורו בעיר באדן שם נטמנו המתחדשים אלא בבית-הקברות בסרדהאל שם נקברו אנשי תורה, ובו קבורים רעייתו הרבנית וחמיו ע"ה. קברוהו קרוב לחומת בית עלמין כדי שבניו הכהנים יוכלו לגשת מבחוץ ולבקר קברו.

בצוואתו ציוו לשים עפר ארץ-ישראל עמו:

"ואני בחיי אספתי לי עפר ואזוב מארעא קדישא דארץ-ישראל, והנה הוא באמתחתי בין בגדי פשתן לבן בתיבה, ותשתדלו בזה שיפזרו המתעסקים אם ישכיבוני לארון או על הארץ בקבר יפזרו תחת גופי ועל גופי על כל אבר ואבר שאפשר ובפרט על מקום ברית-קודש, באופן זה יפזרו כדי שאהיה כמו מעוטף באותו עפר, וכפר אדמתו עמו' כתיב".

מצאנו שכדבר הזה ציוו מאה שנים קודם לכן בפראג הגאון רבנו יחזקאל לנדאו זצ"ל לבניו, כמובא בהקדמת בנו לשו"ת "נודע-ביהודה" של אביו.

*

יש שמפני הרעה נאסף הצדיק (ישעיה נז, א) ויש שבעיצומה ואינו זוכה לראות בקיום ההבטחה לישראל לגאולתן, או אפילו לניצניה. כן היה גורלו של זקננו אהרון הכהן הגדול ע"ה, אשר ראה קושי ישראל בשיעבוד מצרים⁷⁵ ונשא על אותו לב דואב את חושן המשפט ובאותו לב כאב את פקידת משפטי ישראל מחטא העגל שהכניסוהו ישראל בקלחתו. אלי משה ואחיו באו המרגלים אל מדבר פארן ויוציאו דבת הארץ רעה. "וילנו על משה ועל אהרון כל בני ישראל... לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו מתנו... ולמה ד' מביא אתנו אל הארץ הזאת... ויפל משה ואהרון על פניהם" (במדבר יד, ב-ה). ואחר-כך נתקנא בו קרח "ומדוע תתנשאו על קהל ד'" (טז, ג). ואחר שמע עם אחיו: "ולמה הבאתם את קהל ד' אל המדבר הזה למות שם... ויפלו על פניהם" (כ, ד-ו).

והנה כאשר תמו כל הדור ההוא למות (דברים ב, טז) וכל חבריו בני גילו של אהרון ואף תלמידיו הצעירים ממנו בשישים שנה כולם מתו (רש"י במדבר יד, לג), נשאר אהרון עם משה לפליטה. הם לא מתים בחטא המרגלים (במדבר כ, יב [ורש"י שם], כד. דברים לב, נא). או אז זורח הוא אור מארץ-ישראל, מבקשים ישראל ליכנס דרך ארץ אדום לקיים הבטחת יעקב לעשו "עד אשר אבא אל אדני שעירה" (בראשית לג, יד. ע' תנחומא תרומה ט) ומסרבים האדומים "פן בחרב אצא לקראתך" (במדבר כ, יח). והנה לא זוכה אהרון לראות בטובה אשר תבוא את ישראל ומתבקש אז, באותו שלב של ספקות על אופן הכניסה אל הארץ, להיאסף אל עמיו מבלי שרואה כיצד באה הבעיה על פתרונה.

73. סיפור דומה ישנו אודות אביו של מהר"י אסאד אשר ציוו כן, כמובא בהקדמה לספרו "דברי מהרי"א", ירושלים ה'תש"ל, עמ' ד-ה. ע' בספר "ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבן" לר"א פוקס, א, עמ' 74 ושם בהע' 18.

74. נולד ה'תרכ"ה. ראב"ד סרדהאל משנת ה'תרס"ו עד פטירתו בשנת ה'תרפ"ה. תלמיד המהר"ם שיק. גאון בתורה ונואם בחסד עליון. מקבתי נדפס שו"ת מהר"ש לוי.

75. שמיעת הקנטורים מפי פרעה "למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו" (שמות ה, ד); ומישראל עצמם "ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם בצאתם מאת פרעה. ויאמרו אליהם, ירא ד' עליכם וישפט אשר הבאשתם את ריחנו... לתת חרב בידם להרגנו" (ה, כ). ואחר-כך "וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר... כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את כל קהל הזה ברעב" (טז, ב-ג).

ואמרת כן גורלו של אחד מבני בניו הלא הוא זקננו הבז"ך. הוא חווה את צרות עמו על בשרו מיום לידתו, ראה את עיירת הולדתו מתפוררת מבחינה רוחנית, מתבוללת, ונאלץ כילד לעזוב את בית אביו וארץ מולדתו כדי לגלות למקום תורה. אחר-כך במקומות רבנותו פגש בחולשה הרוחנית אשר פקדה את עמו. ואמנם נתבקש לשיבה של מעלה ערב מלחמת העולם הראשונה ובכך נאסף לפני בוא ימי רעה שהביאה חורבן גדול על בית ישראל באירופה. מאידך, גם לא זכה כמעט לראות בתחילת שוב ישראל אל אדמתם ולא ידע כי רוב צאצאיו ידורו בארצנו הקדושה, שמה יקימו את משפחותיהם ושם יגדלו בתורה.

נוסח מצבתו
<p>כ'[אן] ט'[מון] הרב הגאון המהולל בתשבחות כהן לאלקיו באמונה מוה"ר בנימין זאב זלה"ה רב במרחץ באדען והלך לעולמו בן ע"ז שנים יום א דר"ח אדר ב' בשנת תרע"ג לפ"ק בנימין זאב ידיד ד' לבטח ישכון זוהר זכות שכרו לעולם הבא ישכון אהבתו בתורה פלא ולימודו בסברה ישרה בתפלתו מסר נפשו ונפשות אביונים היה בניו גידל בתורה ויראת ד' על פניהם אשרוהו בנותיו שהשיא תלמידי-חכמים לבעליהם סדר קדושה וטהרה הראה לעיניהם תורה צוה להם ולבניהם אחריהם רוחו ונשמתו השלים ויצאו באחד לבוראיהם הכניס בבריתו של אברהם ילדים כחו שם בלימוד עמהם ויראה להקדים הוקיר רבנן תמך וכלכלם בפנים מסבירות נושא עול משפחתו היה, ואב ליתומים ואלמנות זכר עשה לשם תפארתו בחידושיו היקרים מפנינים, צדקו לפניו יהלך לברכה ימליצו בגנזי מרומים תנצב"ה ושם אמו אסתר ע"ה</p>

לאחר פטירתו של זקננו, מילא את מקומו חתנו, איש בת-זקוניו מרת חי' אסתר, הרב שלמה פרידמן זצ"ל, בבית-הכנסת ובבית-המדרש. הרב פרידמן ורעייתו הרבנית אסתר עברו להתגורר בבית זקננו הבז"ך, בבנין בית-הכנסת ובית-המדרש. שיתוף הפעולה בין הרב בנימין זאב וולף רייך ובין הרב פרידמן היה לשם דבר. הרב פרידמן כיהן כדיין ואחראי על השחיטה. הרב רייך נפ' בשנת ה'תרפ"ט. בשנת ה'תרצ"א מילא את מקומו הרב נפתלי קרליבך, תלמידו של הרב הילדסהיימר.

יד. צאצאיו

"מי שיש לו בנים כתיב ביה 'שכיבה' (ולא 'מיתה', בבא-בתרא דף קטז), משום דמי שיש לו בנים – הבנים מזכירים אותו, משום הכי כתיב ביה 'שכיבה' דהרי הוא כמי ששוכב והבנים מעירים אותו. כמו השוכב וקשה עליו לקום, אמנם כשאוחז מקל בידו להשען, עומד עמו. כך הבן הוא המסייע להזכיר שמו האבד מן העולם" (העמק-דבר בראשית ל, א).

כמסופר לעיל מפי כתבו של נכד זקננו, הותיר הוא לנו ירושה גדולה: רשימות צאצאיו וקרובי משפחתו עליהם התפלל

בימים הנוראים. בזכות רשימות אלו ידוע לנו רבות על כחמישים מנכדיו, אלו שנולדו עד לאותו הפרק. כן ידוע לנו על משפחות אֶחיו ואחיותיו, אחייניו ואחייניותיו וכל האמור גם ביחס למשפחת רעייתו הרבנית שרה לביאה ע"ה. כך עלה בידינו ליצור קשר עם כל ניניו ומשפחותיהם. ואמנם "עיקר תולדותיהן של צדיקים – מעשים טובים", כברשי ריש נח, ואכן גאה היה זקננו בצאצאיו שרובם הגדול שוקד על התורה, משמשים כליקודש במחוזותיהם, אנשי מעשה, צדקה וחסד.

שבעה ילדים נולדו לזקנינו הרב בנימין זאב כהן והרבנית שרה לביאה לבית בשיץ. כולם תלמידי-חכמים אשר חינכו לדיהם כפי שראו בביתם. לאחר שלמדו שלושת בניו בשיבות הונגריה, היגרו לגרמניה, שם הצליחו בעסקי סחר היין ויכלו אף לתמוך בהוריהם אשר בבאדן. וזו רשימת צאצאיו:

- א. **לאה ערנסט**. נישאה לאלקים ערנסט⁷⁶. התגוררו בדיוקסג, בווייצן (הונגריה), ובפרשבורג.
 - ב. **שמחה כהן**. נשא את מרת ייטל הי"ד בת ר' יעקב צבי ופאני פראדיל שטראוס⁷⁷. התגוררו בנירנברג (גרמניה).
 - ג. **אליעזר כהן**. נשא את מרת גרטרוד בת יעקב (משה, מוריץ) ושיינדל יאנעט אוברנדרפר⁷⁸. התגוררו בנירנברג.
 - ד. **צירל כהן**. נישאה לר' משה אליהו כהן⁷⁹. התגוררו בווייצן.
 - ה. **רחל ווטיץ**. נישאה לר' יהודה (יוסף) הי"ד ווטיץ⁸⁰. התגוררו בפרשבורג.
 - ו. **שמואל כהן**. נשא את מרת מרים (מערעלע, מעטה) בת ר' אליעזר ואביגיל בבט פינקע⁸¹. התגוררו בוירצבורג (גרמניה).
 - ז. **אסתר פרידמן**. נישאה להרב שלמה פרידמן⁸². התגוררו בטיניע הונגריה ובבאדן-ע"יונה (אוסטריה).
- שלוש** כלותיו של זקננו, נשות האחים שמחה, אליעזר ושמואל היו בנות-דודות. שלוש אמותיהן היו אחיות, כולן בני ר' וולף ובריינדל וייגרסיימר מטאובֶרְרֶטְרֶטְסְהַיִם שבגרמניה (Tauberrettersheim, Bavaria, Germany).

76. ר' אליקים ב"ר יוסף ערנסט נולד באודווארד שבסלובקיה בשנת ה'תרי"ב. סבו מצד אביו היה הרב הגאון ר' יצחק אייזיק ערנסט אודווארד מפרשבורג שם מנוח"כ. סבו מצד אמו היה הרב שלמה שטרן אב"ד העלישטאבע (אלישטאל) כפר גדול עם קהילה יהודית קטנה הסמוך מאד לסרדהאל. נפטר ה'תרי"ח. ר' אליקים נהרג בתאונת-דרכים בווייצן בג' במרחשוון ה'תרנ"ט על פני חותנו הבז"ד לבונה אשר הספידו, ושם מנוחתו כבוד. מרת לאה נולדה בסרדהאל ה'תרכ"א. לאחר אלמנותה התגוררה בבאדן ובפרשבורג. נפטרה י"ב בשבט ה'תרע"ז ומנוח"כ בבית העלמין פרשבורג.

77. ר' שמחה נולד בדיוקסג ה'תרכ"ג. למד בשיבת פרשבורג אצל בעל ה"שבט סופר". סחר ביין. נפ' ה'תרפ"ו. מנוח"כ בכפר הושברג ליד וירצבורג שבגרמניה סמוך לאחיו הצעיר ר' שמואל. רעייתו מרת ייטל הי"ד נולדה בקליינלנגהיים שבגרמניה ה'תרכ"ה. בי' במרחשוון ה'תש"ג נלקחה בטרנספורט האחרון מבית בנה בפרשבורג ונעק"ה במחנה ההשמדה אושוויץ.

78. ר' אליעזר נולד בסרדהאל כ"ו באדר ה'תרכ"ה. סחר ביין. נפ' בשנת ה'תש"ג. מרת גוטרוד נולדה ה'תרל"ב בקרגלינגן (Creglingen), גרמניה. נפטרה בשיבה טובה בשנת ה'תשכ"ד באמשטרדם.

79. ר' משה אליהו נולד בשנת ה'תרכ"ג לר' צבי יהודא וגיטל חיה כהן. בבעלותו היה בית-דפוס ועסק מצבות בחצר ביתו בווייצן. נפ' ל' בשבט ה'תרצ"ט, שם מנוח"כ. צירל נולדה [בדיוקסג] כ"ו בתשרי ה'תרכ"ט. שרדה את מחנות השואה ונפ' בשיבה טובה בווייצן כ"ג בתמוז ה'תש"ט ושם מנוח"כ.

80. ר' יהודה (יוסף) הי"ד ווטיץ נולד בפרשבורג ט"ו בניסן ה'תרכ"ח לר' ישראל ווטיץ ולמרת בלומה בטי לבית קסטנר. היה חבר בחברא קדישא של קהילת פרשבורג. במוצאי יום-הכיפורים ה'תש"ה בהיותו בן 76 הוכה מכות רצח בידי הגרמנים הארורים כשסירב לעזוב את ביתו למחנות ההשמדה. רחל נולדה בדיוקסג ח' בטבת ה'תרל"א. נפ' בפרשבורג כ"א בכסלו ה'תרפ"א.

81. ר' שמואל כהן נולד בדיוקסג פורים ה'תרכ"ג. למד בשיבת פרשבורג אצל בעל ה"שבט סופר". סחר ביין. נפ' בוירצבורג כ"ב במרחשוון ה'תרפ"א. מנוח"כ בכפר הושברג ליד וירצבורג. סמוך על-ידו נטמן אחיו הגדול ר' שמחה. רעייתו מרת מערעלע נולדה בטייליהיים שבגרמניה י"ט במרחשוון ה'תרל"ז. שרדה את השואה ועלתה לאה"ק בשנת ה'תש"ה והתגוררה בחיפה. שם נפ' בשיבה טובה ו' בתמוז ה'תשכ"ח ושם מנוח"כ.

82. הגאון ר' שלמה פרידמן (איש שלום) נולד לרבה של צעהלים הגאון ר' דוד איש שלום (פרידמן) ולאמו מרת הינדל י"ג בניסן ה'תרל"ה. סבו מצד אביו היה הרב הגאון ר' ישראל-קערט פרידמן אב"ד קערט נפ' א' באדר ה'תרס"ו. סבו מצד אמו היה הגאון הרב מנחם פרוסטיץ תלמיד החת"ס סופר ואב"ד צעהלים. נפ' ט"ז באדר ה'תרנ"א. בתחילה התגוררו סמוך לחותן בבאדן. משנת ה'תר"ע כיהן הגאון ר' שלמה כרבה של טיניע עד פטירת חותנו הבז"ד לבונה בשנת ה'תרע"ג. מאז מילא מקומו על כס רבנות באדן עד ליל הבדולח מרחשוון ה'תרצ"ט. נס עם משפחתו לשוויץ ולבלגיה. לאחר המלחמה עלה לאה"ק לבניברק שם נפטר בשיבה טובה כ"ג במרחשוון ה'תשכ"ז ושם מנוח"כ. מרת ח' אסתר נולדה בדיוקסג כ"ה בכסלו ה'תרל"ח. בטלטלות הדרך במנוסה מביתם נפ' בשוויץ ט"ז באלול ה'תש"ג. בט"ו באלול ה'תש"ט הועלו עצמותיה ונטמנה בבית העלמין בשיח-באדן בירושלים.

טו. נכדי זקננו המחבר זצוק"ל אשר זכו לעלות לארצנו הקדושה ולכונן עפרה

"ואני אחת שאלתי מאת ד' אותו אבקש, שבתי בבית ד' כל ימי חיי, על-כן כתבתי, כי אמרתי אולי יחנני אדוני ויאציל עלי מרוח בינתו חכמתו וצדקתו, ויגיד לי הדרך למען אוכל גם אני לבוא לבקר בהיכלו לנשק עפר דארעא קדישא ולזכות לאוירא דארץ-ישראל דמחכים, כי בועט אני מאוד בהצלחת חוצה לארץ ורק לבי ובשרי ירננו אל אל חי לחזות בנועמו, ובזכות זה יבוא במהרה איש טוב ויבשר טוב לעם טוב מטוב"⁸³ (מדברי זקננו זצ"ל בהיותו בן עשרים ושתיים שנה במכתבו של הרב שמעון דייטש זצ"ל).

הנה מה שלא זכה לו זקננו ולא זכו לו בניו⁸⁴, זכו לו חתנו האחד וכלתו האחת וכשליש מנכדיו. רובו המכריע של ניניו ובני ניניו וכעת אף נכדי ניניו דרים בארצנו הקדושה ומחכים לביאת גואל צדק.

תלמידו של רבי עקיבא אייגר הגאון מטערהן (פולין) רבנו צבי הירש קלישר, חזה בספרו "דרישת-ציון" (מאמר א חלק א פרק ה, עמ' 43), שהעליה לארץ-ישראל מן הגולה תהיה בשני שלבים. "והביאותים אל הר קדשי" – ראשית הגאולה, שיהיה רק קיבוץ אל הר הקודש ולא אל בית-המקדש, ורק אחר-כך "ושימחתים בבית תפילתי". עוד כתב (עמ' 47-48, על-פי הילקוט-ראובני וזאת הברכה), שמי שיבוא לארץ-ישראל בשם ד' בטרם תצמח יקר וגדולה לישראל, ישא ברכה יתירה ויהיו ממש כמלאכים.

כפי הידוע, הראשון מיוצאי חלצי זקננו שזכה להגיע ארצה היה ר' יוסף כהן בן בתו צירל שעוד ביקר כאן סמוך אחרי מלחמת העולם הראשונה, אם כי בשלב ההוא לא כדי להשתקע. כאמור, צאצאיו לא זכו לכך, אך כלתו אלמנת בנו הצעיר ר' שמואל מרת מערלע זכתה לעלות ארצה אחרי שנות הזעם של השואה האיומה. אונייתה הגיעה ארצה בחודש מנחם-אב ה'תש"ה. גם חתנו הרב שלמה פרידמן שהיה ממלא מקומו בבאדן עלה ארצה לאחר השואה.

ברש"י ריש וישב: "כל גלגולי סבתם (של בני יעקב), יישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל יישוב". משום כבודה של ארץ-ישראל מצאנו לנכון לרשום כאן את שמות נכדיו שזכו והגיעו ארצה לבדם או עם בני זוגם:

ממשפחת בתו לאה ערנסט ע"ה

חתנה: ר' יששכר דוב גולדברגר ז"ל איש בתה רבקה הי"ד.

ממשפחת בנו ר' שמחה כהן ז"ל

בנו: ר' יעקב צבי כהן ז"ל ורעייתו בזוג"ר רות רוחמה ע"ה.

בתו: פראדיל פאני ע"ה ובעלה ר' בנימין נחום זילברשטרום ז"ל.

ממשפחת בתו צירל ע"ה

בנה: ר' יוסף כהן ז"ל.

בתה: שיינדל פרל ע"ה.

חתנה: ר' שמואל שוגר ז"ל איש בתה שרה הי"ד.

ממשפחת בנו ר' שמואל ז"ל

רעייתו: מרת מערעלע מעטה כהן ע"ה.

בתו: אסתר ע"ה ובעלה ר' בנימין קוסמן ז"ל.

בנו: ר' אברהם דוב כהן ז"ל ורעייתו מרטה רחל ע"ה.

בתה: בריינדל בלה ע"ה ובעלה ר' משה צ'זיק ז"ל.

בנו: אליהו כהן הי"ד. נישא בארץ למלי תי'.

83. על-פי מנחות נג:

84. רק בתו חי' אסתר זכתה שיועלו עצמותיה ארצה והתקיים בה צוואת יעקב ויוסף לבניהם שיעלו עצמותיהם מזה אתם.

ממשפחת בתו חי' אסתר ע"ה (עצמותיה הועלו ארצה משוויץ בשנת ה'תש"ט)

בעלה: הרב שלמה פרידמן זצ"ל.

בתם: בלומה פרידמן ע"ה.

בתם: ברכה פרידמן ע"ה.

בנם: ר' דוד פרידמן ז"ל. נישא בארץ לשובנה ע"ה.

טז. אחי זקננו המחבר זצוק"ל

לטוב יזכרו אחי המחבר זקננו ע"ה

1. אחי המחבר מו"ה **אברהם דוב כהן** ז"ל, ורעייתו **חי' שרה** בת ר' משה דוד ואידל כ"ץ מסרדהאל. התגוררו **בוינה**. היה שוחט ומוהל. לעת זקנתם נטעו אוהלם בעיר הקודש **ירושלים** וישב על התורה והעבודה כל ימיו. נפ' בירושלים כ"ד במרחשון ה'תרנ"ח.
2. אחות המחבר מרת **ראכל ראזי** ע"ה ובעלה ר' **יעקב בוכבינדר** ז"ל. דרו בעיר הולדת אבות המשפחה **ראודניץ**. נפ' י' בניסן ה'תרנ"ו.
3. אחי המחבר מו"ה **מאיר כהן** ז"ל, שהיה דר בק"ק **איפולשאג** ועשה לילות כימים על התורה והעבודה בבית־מדרשו, וחינך את בניו לתורה וכולם תלמידי־חכמים יראים ושלמים. לא נודעה לצאצאיו שנת פטירתו. בשנת ה'תרס"ז עוד היה בין החיים. רעייתו **יענטל** לבית שלזינגר.
4. אחי המחבר מו"ה **אליהו כהן** ז"ל, שהיה דר בק"ק **זעמפלנסניי**, היה איש תם וישר וגידל את בניו לתורה ולעבודה. נפ' הושענא־רבה ה'תרס"ד. רעייתו **צארטל**.
5. אחות המחבר מרת **גיטל קאטי** ע"ה ובעלה ר' **מרדכי הלוי סג"ל לוינגר** ז"ל. גרו ב**פרשבורג**. נפ' י"ד באלול ה'תרפ"א ושם מנוחתם כבוד.
6. אחי המחבר מו"ה **רפאל כהן** ז"ל, שהיה דר בכפר **יאספאלו**, שהיה איש אמת וישר ירא ה' בכל דרכיו בעל מדות טובות והיה מכבד את הבריות ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות, וחינך את בניו לתורה ולאנשי מעשה. רעייתו בזיוו"ר מרת **ייטלע** בת ר' שלמה הנדל. בזיוו"ש מרת **יסכה** הי"ד בת לאה אדלר אחותה הבכירה של הרבנית שרה לביאה כהן.
7. אחות המחבר מרת **רחל רעגי** שהתגוררה ב**המבורג**, גרמניה.

יז. אחי זקנתנו הרבנית הצדקת ע"ה

לטוב יזכרו אחי הרבנית זקנתנו מרת שרה לביאה ע"ה

1. מרת **לאה** ע"ה ובעלה ר' **משה אדלר** ז"ל מק"ק גוטא ליד סרדהאל.
2. מרת **אידל** ע"ה אשת ר' **אברהם וייס** ז"ל מק"ק סרדהאל.
3. ר' **דוד ביישיץ** ז"ל ורעייתו **שרה** ע"ה מק"ק סרדהאל.
4. ר' **(יוסף) ביישיץ** ז"ל ורעייתו **אסתר** ע"ה.
5. מרת **רייצל** ע"ה אשת ר' **משה ביישיץ** ז"ל מק"ק נוייהייזל.
6. ר' **לוי ביישיץ** ז"ל ורעייתו **הענדל** ע"ה מק"ק סרדהאל.
7. מרת **חייל'ה** ע"ה ובעלה ר' **שמשון נש** ז"ל מק"ק פרשבורג.
8. מרת **אסתר** ע"ה ובעלה ר' **יום־טוב ליפמן** ז"ל מק"ק רוידיניץ.

יח. יד ושם ל"צ"ד יוצאי חלצי זקננו ובני-זוגם הקדושים אשר נעקדו על קידוש ד'

ממשפחת בתו לאה ערנסט ע"ה

בנה: משה שמואל ערנסט הי"ד.

בתה וחתנה: בלימילע ואברהם אלט הי"ד. וילדיהם: רחל ובעלה ינה ראב עם בנם יעקב הי"ד. כלתם ארז'בט אלט עם בתה שושנה הי"ד. שמואל אלט הי"ד.

בתה: רבקה גולדברגר הי"ד. וילדיה: אליקים גולדברגר. אשר זעליג גולדברגר. רייזל רות גולדברגר הי"ד.

בנה: אליקים ערנסט הי"ד (נרצח אחרי המלחמה ע"י הקומוניסטים) ואשתו מזיווג ראשון מרת הלן הי"ד.

ממשפחת בנו ר' שמחה כהן ז"ל

אשתו: מרת ייטל כהן הי"ד.

נכדו (בן בתו פאני פראדיל ע"ה): שמחה זילברשטרום הי"ד. (בידי ערבים ימ"ש בארץ-ישראל)

חתנו: ר' נטע ניסן פלזנבורג הי"ד. ובנו: בנימין זאב פלזנבורג הי"ד.

בתו וחתנו: מרת מערלע מעטה והרב שמעון אהרן סופר אב"ד עיר-חדש הי"ד. ובניהם: שמחה יואל סופר. חוה שרה סופר. עקיבא בנימין סופר. אברהם שמואל סופר. אסתר סופר. ושלושה ילדים נוספים. הי"ד.

בנו וכלתו: ר' משה וצילה הי"ד. עם בתם טיאה כהן הי"ד.

בתו וחתנו: מרת שרה לביאה בילה וזאב שטארק הי"ד עם ילדיהם: שמחה שטארק. ועוד ארבעה ילדים. הי"ד.

בתו וחתנו: מרת הינדל הילדה ור' מרדכי מיקלוש שטרן הי"ד. עם בנם שמחה שטרן הי"ד.

ממשפחת בנו ר' אליעזר ז"ל

בתו: אסתר כהן הי"ד.

ממשפחת בתו צירל ע"ה

בנה וכלתה: ר' קלומינוס קלמן כהן וקלרה טוביה הי"ד. עם ילדיהם: בנימין זאב כהן. גיטל לביאה כהן. הירש כהן הי"ד.

כלתה: רחל כהן הי"ד.

בתה וחתנה: בלימילע ואברהם כהן הי"ד. עם ילדיהם: חיים כהן. גיטל כהן. שרה כהן הי"ד.

בנה וכלתה: שרגא פייש אביגדור ופראידל פרידה הי"ד.

בתה: לביאה נוחה הי"ד. (ע"י מרצחים מקומיים לפני המלחמה).

בתה: שרה שוגר הי"ד.

ממשפחת בתו רחל ע"ה

(כל צאצאיה נספו מלבד נכדה אחת)

בעלה: ר' יהודה יוסף ווטיץ הי"ד.

בתה וחתנה: מרת פעסל חיה ומשה בלידי הי"ד. עם ילדיהם: בלומה בלידי. יצחק בלידי. ישעיה בלידי. ישראל בלידי. שמחה בלידי. רחל בלידי. לאה בלידי. שרה לביאה בלידי הי"ד.

בתה: רבקה גוטע הי"ד. וילדיה: רחל עם בעלה ליב הופמן ובנם הי"ד. שמואל הורוויץ הי"ד.

בנה וכלתה: מרדכי צבי והילנה ווטיץ הי"ד. עם ילדיהם: (אולי גם: בטה ווטיץ. רוזה ווטיץ⁸⁵). מאיר חיים ווטיץ. לביאה ווטיץ. שרה ווטיץ.

בנה וכלתה: הרב משה אריה ליב ושרה ווטיץ הי"ד. עם ילדיהם: רחל ווטיץ. אסתר ווטיץ. חנה ווטיץ. בנימין זאב ווטיץ. שמואל ווטיץ. לביאה ווטיץ. ישראל שמחה ווטיץ. מרדכי ווטיץ. מרים ווטיץ הי"ד.

ממשפחת בנו ר' שמואל ז"ל

בתו וחתנו: שרה לביאה ור' יעקב יואלסון הי"ד. עם בתם שיינדל ג'נט יואלסון הי"ד.

בנו: אליהו כהן הי"ד (ע"י הבריטים בארץ-ישראל).

יט. חיבוריו של זקננו

מבחינת תקופתו ואישיותו זקננו משתייך לאותה אצולת רבנים שהעמידה ישיבתו של החת"ם סופר. במובנים רבים הוא היה איש שייצג מאד את זמנו. גם על כתיבתו אפשר לומר כמעט שהינה כעין אריסטוקרטית. על אף שהחיבורים עתיקים הם, הם נסוכים סגנון מלכותי, טעמים כטעם מלכותה של תורה. את חיבוריו כתב בסדר מופתי כמעט ללא מחיקות. ויפה כתב עליו אחיינו הרב ר' אשר אנשיל אדלר מח"ס "מאשר-שמנה-לחמו"⁸⁶:

"ומתוך סדורו של דודי זצ"ל נראה שכוונתו היתה להדפיס ספריו להפיצם על-פני תבל".

בחיבוריו כותב ביראה גדולה מפני הגדולים, וכך מוצאים אנו לשונות של ענווה יתירה בכתביו. בחידושי לורה-דעה הוא כותב: "ואנא תולעת ולא איש" (סי' קטו); "ואני אני עני בדעת תולעת ולא איש, ואינני ראוי להיות עפר תחת רגלי הקדוש הנ"ל ז"ל, באתי לדון לפניו על הקרקע, ואברר בעה"י כי כל דברי ראשונים הם אמת ויציב וכל דבריהם קיימים" (סי' יח); "ואני יתוש קטן" (סי' קיג).

א. תורת זאב

בעיצומם של ימי החורבן באירופה, בשנת ה'ת"ש, נדפסו מזקננו חידושים על סוגיות הש"ס בשם "תורת זאב" על פני 168 עמודים.

את חידושי הסוגיות כתב זקננו בתוך שני כרכי כתב-יד בני כמאה שישים עמודים כל אחד. הם נכתבו בשנים ה'תרמ"ד – ה'תרנ"ז, ולפחות את חלקם לימד בפני חבורה בקהילתו באדן.

חתנו ר' משה אליהו כהן זצ"ל הכין הספר לדפוס בבית-הדפוס המפורסם שלו בוויצן (וץ), הונגריה⁸⁷. בבית-דפוס זה נדפס אף הספר המפורסם מעשי-למלך של הגאון ר' ישעיהו זילברשטיין זצ"ל, רבה של קהילת וייטצען. אמנם נפטר החתן טרם שנדפס הספר, ואלמנתו, מרת צירל בת המחבר ובנה ר' קלונימוס קלמן כהן הי"ד מוינה אשר ברח עם משפחתו להונגריה לבית הוריו בוץ המשיכו במקום שהפסיק האב. קלמי הוא שניצח על המלאכה בעיצומה של שנת האבל. בספר נדפסה הקדמה ארוכה ובה מתולדות המחבר שנכתבה, כאמור לעיל, על-ידי חתנו הצעיר של זקננו וממלא מקומו ברבנות באדן, הגאון הצדיק הרב שלמה פרידמן זצ"ל. אף נדפסה בספר הסכמתו של הרב דוד יהודה זילברשטיין זצ"ל הי"ד מוייטצען, בן בעל ה"מעשי-למלך" הנ"ל. במהדורה שניה נדפסה גם הסכמתו של הגאון הרב שמואל עהרענפעלד זצ"ל ממאטערסדארף-ברוקלין, שכתב על זקננו: "בדרשותיו הלהיב לב השומעים לתורה וליראת שמים זכה וזיכה את הרבים במוסריו היוצאים מלב טהור, ובפרט השפיעו הרבה בענין חינוך בנים ברוח ישראל סבא. כזה יראו איך פרי-צדיק עץ-חיים ה"ה בניו ז"ל, כולם מופלגים בתורה ויראת שמים לוחמי מלחמת ה' בכל מקומות מושבותם הרימו קרן התורה והיראה".

ממכתבו (מתורגם מגרמנית שנכתבה באותיות עבריות) של הנכד ר' קלונימוס קלמן כהן הי"ד אל דודו הרב שלמה פרידמן זצ"ל שהיה באותה העת (טבת ה'ת"ש) פליט בשוויצריה, מתברר שהיתה כוונה להשיג הסכמותיהם של הרב יוסף צבי דושינסקי והרב עקיבא סופר בעל ה"דעת סופר" שהיו באותה שעה כבר בארץ, דבר שלא יצא אל הפועל:

85. שני שמות אלו רשומים ברשימת הלידות אבל לא נודע לנו אם שרדו עד ימי השואה או נפטרו כילדים.

86. מתוך צילום כתב-יד שבידי מהקדמה שכתב לניסיון כלשהו להוציא אחד מספריו של זקננו אחר פטירתו.

87. במכתב שכתבה מרת ייטא כהן הי"ד (אלמנת ר' שמחה כהן בן זקננו) מנירנברג אל בנה ר' יעקב צבי כהן בזכרון-יעקב, כותבת היא בכ"ג בסיון ה'תרצ"ג: "מוייען קיבלנו גיליון אחד ממה שהם מדפיסים שם דפוס-ראשון [מהסבא זצ"ל]... הם צריכים כסף להדפסה". מכאן למדנו שעבדו על הספר בשלב מוקדם מאד יחסית לשנה בה יצא הוא לאור בפועל.

"חושבני כי צריכים אנו לפרסם לעולם גדולת הצדיק הקדוש שלנו, גאון ופאר הדור וכו'. אשאלך דודי היקר, האם לא יהיה חוסר כבוד כלפי חיבור 'תורת-זאב' לשלוח כמה העתקים לרבנים חשובים, במיוחד לאלה אשר הכירו את המחבר על-מנת לקבל מהם הסכמות? ביניהם רב אב"ד דק"ק פרעסבורג נ"י, והרב ראשי בארץ-ישראל דושינסקיר בעיר ירושלים יע"א? גם מהרב אב"ד דק"ק ווייטצען. ...שלח לי בבקשה כתובות, כדי שאוכל לסדר את זה, של הרב מפרעסבורג, אשר כעת נמצא בארץ ושל הרב דושינסקיר שבירושלים⁸⁸, ... הרב מפרעסבורג [בעל ה"דעת סופר"] אולי יכול גם לכתוב על מנהגיו [של הסבא הרב בנימין זאב כהן זצ"ל], בתקופת לימודיו בנעוריו [של בעל ה"דעת סופר"], בבית של אבי זקני זצ"ל [הסבא הנ"ל]. אינני רוצה לעשות דבר לבדי, כי חוששני לפגוע בכבודו ח"ו. אסיים באיחולים שזכות ה'תורת-זאב' תהיה עבורנו כולנו למגן ומציל, ויזכנו לבשורות טובות במהרה אמן".

בשואה האיומה נכחדו כמעט כל עותקי המהדורה של "תורת זאב". נודע לנו רק על שלושה-ארבעה עותקים ששרדו את השואה. כעבור בדיוק שלושים שנה הדפיס מחדש נכדו של זקננו, הרב יעקב צבי כהן זצ"ל את "תורת זאב", וקראם "בו"ך-לבונה – תורת זאב".

בהיותי בר-מצוה לקחני אבי שיח' אל בן-דודו של אביו – הרב יעקב צבי כהן זצ"ל שכבר היה זקן מופלג בחכמה ובמנין. היה מרביץ תורה עשרות שנים בקרית-שמואל, חיפה. לאחר שדיבר עמי וברכני מסר בידי מנחה את הספר על סוגיות הש"ס. דמותו של ש"ב הריצ"כ זצ"ל הרשימה אותי מאד. לא נעלמו מארשת פניו ימי לימודיו בישיבה בגלאנטה אצל רבו הגאון הרב יוסף צבי דושינסקי זצ"ל, וכן לא התגדלותו וחינוכו אצל סבו האהוב, הלא הוא זקננו הבז"ך. מאז נקשרתי בעבותות למורשת זקננו הבז"ך-לבונה. שנים ספורות אחר-כך שאלתי את ש"ב הנ"ל מדוע לא ידפיס מחדש את הפירוש לתורה שאזל מן השוק וכן את חידושי יו"ד שבכת"י, והשיב לי כי גם מה שהדפיס היה מאיסוף פרוטה לפרוטה מהונו האישי ומכספי בני משפחה שתרמו להוצאת כתבי זקנם הגאון המנוח. עוד הוסיף, שהוא מקווה שביום מן הימים ימצא אחד מנכדי המחבר זצ"ל שיהיין לעסוק בעריכת הכתבים ובהוצאתם לאור. הרב יעקב צבי כהן זצ"ל נפטר ביום ה' בכסלו ה'תשמ"ט זקן ושבוע ימים והוא בן 95 שנים. דמותו של תלמיד-חכם מיוחד זה של ארץ-ישראל שנהנה מיגיע כפיו וכל ימיו הרביץ תורה לא תמוש מזיכרוני.

יש לציין שבשנת ה'תרנ"ד נדפסו חידושים מזקננו על סוגית איסור קציצת אילנות במכ"ע תל-תלפיות שיצא לאור בוויצן, השייכים גם לחידושי זקננו על סוגיות הש"ס⁸⁹.

ב. דברי-זאב

נשתמרו מבית-דפוס זה גם גיליונות הגהה לפירושו של זקננו על התורה, מה שמעיד על הכוונה להמשיך ולהדפיס מכתבי זקננו. ממכתבו הנ"ל של ר' קלונימוס קלמן כהן הי"ד אל דודו הרב שלמה פרדימן זצ"ל אף נשמע יותר מכן:

"במכתבך אתה מבקש הספר [עם הפירוש ל]בראשית, על-מנת לערוך בו תיקונים. זה אפשרי רק במסגרת 'לוח הטעויות' שנוסיף בדפוס. מצאתי הרבה טעויות [דפוס]. אינני יכול לתאר לעצמי איך ניתן לתקן את זה. בכל זאת אני עושה את ההגהה ואתה תשלח לי עותק אחד מתוקן. אני שולח לך שני העתקים".

אם כן, הפירוש לספר בראשית היה כבר מוכן לדפוס, ובשלב כה מתקדם, עד שהיה מאוחר מלתקן טעויות בגוף הספר.

ביאוריו של זקננו בדרך דרוש ומוסרים על ספר בראשית ושמות, נכתבו בבאדן בין השנים ה'תרנ"ז – ה'תרס"ו לערך, בשלושה כרכי כתב-יד, שנים עבים ואחד דק.

זקננו נהג לכתוב בכל שבוע על כמה פסוקים לפי פרשת השבוע עד שבת ויחי ובשנה לאחר מכן המשיך במקום שפסק בשנה שעברה. רק בשנה אחת הרחיק גם עד סוף ספר שמות ואף כתב מעט על פרשת ויקרא. נכדו הרב יעקב צבי כהן זצ"ל בירר מקחו של צדיק והדפיס לראשונה בשנת ה'תשכ"ח את פירושי זקננו לתורה וקראם בשם "בו"ך-לבונה". מכיון שדברי זקננו בפירושו על התורה ארוכים קיצר את הדברים, גם בשל הרצון לעמוד במסגרת התקציבית המזערית שעמדה לרשותו לצורך הדפסת הספר. בראש הספר כת"י ישנה כותרת גדולה "דברי זאב".

88. מר שמואל קוסמן, נכדו הבכור של זקננו הרב שמואל כהן בן רבנו המחבר, מוסר כי לפני עשרות שנים ביקר עם אביו המנוח ר' בנימין זאב קוסמן אצל הרב יוסף צבי דושינסקי זצ"ל וזה זכר את משפחת הבז"ך לבונה לפרטי פרטים.

89. כמה עניינים מדברי זקננו הדפסנו בעה"י גם אנו בקובץ "מאבני המקום" של קרית הישיבה בית-אל חלק ה (ה'תשנ"ב), ז (ה'תשנ"ג), ח (ה'תשנ"ד), ט (ה'תשנ"ה) וכן בקובץ "בית הלל" אייר ה'תשס"ב, גליון י.

בספר זה חוזר זקננו כמה פעמים על כך שדבריו תלויים באשר מקבל בהשראה: "ואומר אני כאשר יורוני מן השמים"; "וכן אלך אני לדרכי לבאר את הכתובים כאשר יורני מן השמים".

ג. תורה מכהן

קונטרס קטן שכתב זקננו בדיוסעג בהיותו אברך צעיר בן כ"ו שנים. שם נמצאים דברי הלכה, פירושים למשניות בסדר קדשים ועוד. הדברים הקשורים לטושו"ע יו"ד אשר נמצאים בפנקס זה הכללנו בספר זה. ציינו זאת בהערה: "מתוך קובץ כת"י משנת ה'תרכ"א). ונקרא שמו "תורה מכהן".

ד. וימצא באמתחת בנימין

ידידנו הרב שמעון י. דייטש נ"י נו"נ לגאון הרב שמעון דייטש זצ"ל (מכותבו של זקננו במכתב הנזכר רבות לעיל ומובא להלן בשלמותו) סיפר לסופר הידוע ומנציח תורת חכמי הונגריה הרב משה אלכסנדר זושא קינסטליכער שליט"א מבני ברק אודות כתבי היד של זקננו ושהוא היה גיסו של הרב דוד ביישיץ מסרדהאל. לשמע זאת הזכיר הרב קינסטליכר כי ראה פעם כתבי יד הונגריים בספריית האדמו"ר מסטולין-קרלין ובו מזכיר המחבר את גיסו הרב דוד ביישיץ. ברשותם הנדיבה של אוצרי אוסף האדמו"ר מסטולין-קרלין, ובראשם הרב שמעון שוורץ נ"י, צילמנו את כתבי היד, והנה להפתעתנו הנעימה מיד נתברר לנו כי זהו כרך עבה במיוחד מזקננו שכתב בסביבות שנת ה'תרל"ד בהיותו בדיוסעג. בכרך זה הגהות לרוב על טור ושו"ע אורח חיים; חידושים רבים על מסכת מנחות, עוד כמה חידושי סוגיות ודברי אגדה. על שם המאורע קראנו שם החיבור "וימצא באמתחת בנימין". גם מחיבור זה הבאנו בספר זה שלפנינו את אשר נוגע לעניניו. במקום זה ציינו: "מתוך כת"י משנת ה'תרל"ד".

ה. בנימין זאב יטרף

ספר זה שלפנינו הכולל חידושי זקננו על הלכות איסור והיתר שבטור ובשולחן-ערוך יורה דעה יוצא לאור לראשונה מכת"י ק. כתבי ידו של זקננו ממלא קונטרס עבה המתחיל מסי' פא-קיא ואחר-כך שב לסי' א-כ.

כל חידושיו של זקננו שבחיבור זה עוסקים במה שנקרא בעולם התורה הלכות "איסור והיתר". המעט שנוסף כאן בדיני נדה ומקוואות הוא מדברי זקננו בפנקסים אחרים. ממילא, עיקרו של ספר עוסק במה שהתירה או אסרה תורתנו הקדושה על פיפיות צאצאי עמך ישראל באכילה⁹⁰.

ו. חכם בחמתו

הערות על ספר "חכמת אדם" שנעתקו על ידי נכדו הרב יעקב צבי כהן מהכרך של זקננו בו כתב הערות רבות. אותם אנו מדפיסים כאן יחד עם חידושי יו"ד.

ז. אגרות

כשמונים אגרות של זקננו נשתמרו, רובן המכריע כתב לבניו בהיותם כבר בגרמניה ועד שלהי ימיו. בזכות אגרות אלו נודעו לנו פרטים רבים על אורח חייו של זקננו, צאצאיו, ומשפחת רעייתו.

כמו כן נמצאים בכתבי זקננו דפים בודדים על עניינים שונים

עשרות בודדים של דפים אשר על גביהם תחינותיו של זקננו אשר כתב בכל שנה לקראת הימים הנוראים (כמוזכר לעיל); צוואתו של זקננו משנת ה'תרמ"ה אשר כתב במלאות לו חמישים שנה בהיותו כבר בבאדן. ונקרא שם כל זה "ובנימין בכה".

נמצא גם הדרן על מסכת שבת; ביאור על הפיוט חד גדיא; דרוש ליום-הכיפורים; ביאור מפורט לפיוט "חד גדיא"; ביאור לסימני ליל הסדר; ביאור על חקירת חז"ל אי תלמוד או מעשה גדול; דרושים לברית מילה והספדים.

90 קראנו שם הספר בברכת יעקב לבנימין, על שם שמו ופועלו של זקננו שכמתואר לעיל פרק ה, הוציא עצמו מן המיצר של בוהמיה המתבוללת אל מקום התורה בפרשבורג, וכרוח הדברים המופיעים בספר ליקוטי שיחות פ' ויחי ה'תשד"ם: "עתידין להיות חטפנין" (רש"י) – יהיה להם כוח נפשי עצום כליכך, שאף בהימצאם במצב שלילי ביותר, יהיה בכוחם להגיע לידי 'טרף', לידי חטיפה – לגבי עצמם".

כ. סיום

בסייעתא דשמיא עלה בידנו לברר מקחו של צדיק זקננו הגדול, וראינו זאת לנו כזכות גדולה אך גם כחובה אדירה להוציא לאור כתבי זקננו כי מבני ניניו אנו. ואף כי לא הגענו לקרסוליו לדון במקחו זכרנו הבטחת ד' לישראל על התורה "כי לא תשכח מפי זרעו" – "שאינ תורה משתכחת מזרעם לגמרי" (דברים לא, כא ורש"י), והתרנו לעצמנו לטפל בכתבי זקננו הקדוש.

מצינו בכתבי רבותינו גדולי הדורות על "ייחוס" למי שהינו נצר בן אחר בן: "משפחת אב קרויה משפחה. משפחת אם אינה קרויה משפחה" (בבא־בֵּתֵרָא קי: וע' בראשית־רבה ז, ב). ובכמה מקומות מתבטא רש"י באופן כזה: "ואין 'משפחה' קרויה אלא מצד האב" (פנחס כז, יא); "משפחת האב קרויה משפחה, דכתיב (במדבר א, יח): 'זיתילדו על משפחותם לבית אבותם'" (ליבמות נד:). וכן במשתמע מן ההיפך: "ויקרא אתהן חות יאיר" – לפי שלא היו לו בנים קראם בשמו לזכרון" (רש"י מטות לב, מא). ועצם חשיבות הייחוס בדברי רש"י (במדבר א, יח): "הביאו ספרי יחוסיהם ועידי חזקת לידתם כל אחד ואחד להתייחס על השבט".

ובכתבי מהר"ל מפראג ש"עיקר יחוס משפחה אחר האב" גור־אריה קדושים כ, אות יט; "כי הקרובים שהם קרובים מאוד נקרא 'בית אבי' כי היחוס הוא אחר האב ולא אחר האם", שם וירא כ אות יא (וראה שם בראשית כ, יא הערה 24; פרק כז הערה 516; פרק לו הערה 8). ושוב בכתבי הנצי"ב מוולוז'ין: "שהזכר לאב מיקרי בן...". (הרחב־דבר מה, טז). וכל שכן אנו דמזרעא דאהרון הכהן קאתינא, בן אחר בן לזקננו, שמבית אהרון היה ("אֶחָיו [של הכה"ג] הכהנים שהם כולם קרויים ביתו שנאמר 'בית אהרן ברכו את ה'" – רש"י ויקרא טז, יא), עומדת דמות דיוקנו לעינינו ומחייבת אותנו. זכרון מחייב הוא לדעת כי ממשפחת הכהונה המיוחסת אנו, "הכהנים בני לוי הנשאים את ארון ברית ד'" (דברים לא, ט). ומצווים אנו להנחיל את מורשת זקננו הקדוש לזרענו, "ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את ד' אלקיכם" (שם שם, יג).

מורנו ורבנו הרב משה צבי נר'ה זצ"ל שזכיתי להסתופף בצילו הגדול לימדנו שזלזול בייחוס אבות נובע מגאווה עצמית, כאילו ההסטוריה מתחילה ממני. הדגיש את דברי התורה "אלה ראשי בית אבותם", שדוקא בעת נצנץ הגאולה טורחת התורה לייחס את משה, אהרון ומרים לעמרם, לקהת, ללוי, ל"בית אבותם". ללמדנו באה התורה כי יש לחבר את דרכנו לדרכי אבותינו.

הברכה שמברך, לדורות עולם, כל אב יהודי את בנו, היא דוקא ברכת הסבא לבניו: "ישימך אלקים כאפרים וכמנשה". ושמעתי ממו"ר הרב דוב בערל וויין שליט"א על כך, כי ברכה של הורים לילדיהם, מבחינת נקודת המבט של הרציפות היהודית בדורות, חשובה פחות מזו של הסבא לנכדיו. הסבא תמיד רואה את עצמו מעבר לקבר, דרך נכדיו. וזהו שאמרו חז"ל (תענית ה:): יעקב אבינו לא מת, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים. עצם העיסוק של נכדי זקננו הבז"ך במשנתו מעידה כאלף עדים כי באמת כוחו הוא ותורתו חיה.

ועוד בשם הנ"ל. בביאור הפסוק "אמור אל הכהנים – בני אהרן", פירש מו"ר הנ"ל: אמור להם כי הם בני אהרון. חשיבות עליונה היא שתהיה להם דמות אהרון למופת ולחיקוי, שידעו את שושלת ייחוסם. הידיעה שהם נולדו לאהרון, האיש שאוהב שלום ורודפהו, שאהבתו לישראל לא ידעה גבולות ושהליכותו הפרטיות קירבו אנשים לתורה, – ידיעה זו לבדה יש בה כדי להמריץ צאצא עתידי למלא אחר הדרישות שמתחייבות מתפקיד הכהונה.

כהן המבין שהוא בן־אהרון, מזרע אהרון, אולי אפילו ממלא מקום אהרון הכהן עצמו, יוכל בלא ספק למלא את תפקידיו כשליח הציבור והנושא בעולו, כמחנך בעל השראה, אצילי ומצליח. הידיעה מי אנו, מנין בנו, באופן מפליא מאפשרת לאדם להצליח במשימות הגדולות של החיים המאתגרים אותו, במיוחד הכהנים האמונים על שירות הציבור והוראת דרכי התורה לישראל, שבשםם נקראים מנהיגי התורה בישראל: כוהני ד'. "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו".

"אנשי קודש" – מופרש לדעת עליון" (על חשיבות הברורים ההלכתיים בענייני איסור והיתר)

הלימוד בדקדוקי הלכות בהל' מאכלות אסורות, כדוגמת מאמץ זקננו המחבר בחיבור זה והתייגעותו בפרטי הלכות אלו, מעורר תמיד למחשבה כי הלכות אלו הנשמרות בקפידה על-ידי נאמני התורה שבכל הדורות מכילות גדריס וגדריס גדרים, הכל כדי להישמר ממה שאינו מותר בפנינו. עד שמצינו בגמרא (ומובא בדפוס רש"י המאוחרים בסוף פרשת שמיני): "תנא דבי רבי ישמעאל: אמר הקדוש-ברוך-הוא: אילמלא (לא) העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה שאין מטמאין בשרצים – דיי" (בבא-מציעא סא:). וברש"י שם: "שהיו מעולים ונאים ואינן נמאסים בשקצים הללו... שמעלה גדולה היא אצלם".

ספר זה נערך ונחתם בשעה קשה מאד לישראל, בה אירע לישראל חורבן נורא על-ידי ישראל עצמם, מעשה שאין לו תקדים. גזירה נוראה נחתמה על עם ישראל בכלל ועל שומרי אמוני ישראל בפרט והגיעה עדינו דרך יהודים רחוקים מתורה וממוסר. הלב זועק כיצד הוא הדבר שאנשים מישראל החריבו את היופי, את החיים השוקקים שהיו בחבלים שלמים של ארץ-ישראל. המראות של ישיבות ובתי-כנסת עולים באש, של תלמודי-תורה חרבים הזכירו לנו ימים אפלים שיש עוד בדורנו שאותם זוכרים. תינוקות של בית רבן מפוזרים במרחבי ארצנו הקדושה, אבותיהם בלא פרנסה וקורת גג, על כי נשדדו בעיצומו של יום על-ידי אחיהם שונאיהם מנדיהם.

בימים שכאלו באנו במבוכה הכיצד זה יעשו זרע אברהם אוהבי כזאת לאחיהם? הרי גם הגרועים שבגויים, אף מן השבטים האבודים באיים הרחוקים, לא שמענו שיעשו כן האחד לאחיו ובודאי שלא בארצות הנאורות. איך קרה שדוקא אותם יהודים שמחד בעטו בתורה אך מאידך ביקשו ליישב ארצנו-הקדושה ופעלו ללא לאות ליישבה משוממותה – צאצאיהם שלהם היו אלו שהביאו את החורבן הנורא על אחיהם באדמת הקודש של ארץ-ישראל? מה אטם את לבם לגרש יהודים מבתיהם ולהשליכם ברחובה של עיר מבלי מחסה וגג?

כדרכם של ישראל לא רק להתקומם נגד העוולה אלא גם לקום מתוך ההפיכה מבקשים אנו להתחזק בדברי רבותינו הקדושים בדבר צורת נשמתן של ישראל שאיננה כשל כל האומות. נשמתן של ישראל חלק אלוך ממעל היא, ובעלייתה במדרגות הקודש, בהתקדשותה, מנהיגה היא את הבריאה, ואילו בירידתה ח"ו, יורדת היא מטה מטה יותר משאר האומות.

בסיכומה של פרשת מאכלות אסורות שבתורת כהנים מזהירה התורה (ויקרא יא, מג): "אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמאתם בהם". ואמרו חז"ל (יומא לט:). "תנא דבי רבי ישמעאל: עבירה מטממת לבו של אדם, שנאמר (ויקרא יא, מג): 'ולא תטמאו בהם ונטמאתם בהם'. אל תקרי 'ונטמאתם' אלא 'ונטמאתם'. וברש"י שם: "מטממת" – אוטמת וסותמת מכל חכמה".

וביאר במסילת-ישירים פרק יא: "שהעבירה מטממת לבו של אדם, כי מסלקת ממנו הדיעה האמיתית ורוח השכל שהקדוש ברוך הוא נותן לחסידים, כמו שאמר הכתוב (משלי ב): 'כי ה' יתן חכמה', והנה הוא נשאר בהמיי וחומרי משוקע בגסות העולם הזה. והמאכלות האסורות יתירות בזה על כל האיסורין, כיוון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו".

הנה אף שאומות העולם אוכלים שקצים ורמשים (שבת פו:), הנה טיבעי להם הדבר ואף לא נאסר עליהם בשבע מצוות בני נח, מה שאין כן ישראל, צורתם משתנה באוכלם מאכלות אסורות ולבם נאטם.

נכדו של זקננו הריצ"כ זצ"ל העיר בהקדמתו לפירוש זקננו הבז"ך על התורה כי המחבר מכוון פעמים רבות לדברי בעל "אור החיים" הקדוש אף שכנראה לא פגש בספרו. ואמנם נראה בעיני שכן הדבר ביחס לפירוש "העמק-דבר" למלכה של תורה מוולוז'ין – הנצי"ב זצ"ל. מן המפורסמות הוא כי ספרו הגדול על התורה "העמק דבר" של מרן הנצי"ב הוא-הוא הספר העוסק באופיים של ישראל מאז היותם לעם ועד ימינו, ובעיקר סביב התנהלותם בגלותם והשגחת ד' עליהם בנתיבות הליכות גאולתם.

מוצאים אנו לנכון להביא כאן את דברי הנצי"ב האמורים בענין הצורה הישראלית של האדם-מישראל, והשפעת המאכלות עליו, מכמה מקומות בחיבורו הגדול:

"דזה כלל גדול, דמי שיש לו יתרון דעת ומעלה גבוה, כשהוא אובד צורתו זו, נעשה גרוע מהפחות ממנו... דישראל האוכל דברים האסורים מצד התורה נעשה מזוהם יותר מגוי האוכל בהיתר, עד שבא לאכול שקצים ורמשים" (בראשית ו, ד ד"ה וגם אחרי כן, וע' שם שמות יג, יג ד"ה ואם לא תפדה; במדבר כג, ט).

ובפרשת ואתחנן כתב (ד, א ד"ה למען תחיו): "ישראל, ביחוד העובד את ה' באמונה, מתענג ומרגיש חיות מזה העבודה. ומי מישראל שמאבד הרגשה נעימה זו – נקרא מת, שהרי הוא משחית חיות שהיה בכחו... ולא כגוי אשר צדקה עשה בין אדם לחבירו, הרי הוא אדם המעלה. מה שאין כן ישראל חסר תורה, אינו בכלל חי כלל..."

ומרן הנצי"ב מרחיב הדברים שמכיון שצורתו של אוכל המאכלות האסורות משתנה ולבו נאטם, האטימות היא גם ביחס המוסרי כלפי אחיו עד שנאטם לבו מלשמוע צרת אחיו בהתחננו אליו: "עובד־כוכבים שצורת רוחו ונפשו באשר הוא אדם בר־דעת, שיהא מתנהג בדרך־ארץ ובנקיות ובטוב עם הבריות, – הצורה הזאת למי שיש לו בשלמות אינה מתקלקלת מהר. מה שאין כן ישראל אשר צורתו הוא עבודת האלהים, אם הוא משחית צורתו זאת, נפסד עמו גם חומר הנפש האנושית אשר בטבע ישראל להיות נפש נקיה משקוצים, יותר מעובד־כוכבים. וגם נפש חומל ומרחם כפי טבע בני אברהם יצחק ויעקב שיהיו רחמנים וגו'. אבל כל זה הוא אם אינו משחית צורת נפשו הישראלית, שלזה נברא ונוצר להיות עובד ה' גם־כן. ... ישראל שמדבק עצמו לזה ה[גר]־תושב ואוכל נבילות ומסיר צורתו מלהיות עבודת ה' עליו, הרי זה משחית לבסוף צורתו האנושית גם־כן ונעשה אדם רע ואכזר" (ויקרא כה, מז).

ובאמת תלמוד ומעשה אחד הם ומובא בכמה מקומות⁹¹ הסיפור אודות הנצי"ב שישב ועיין בקיץ ה'תרמ"ה במה שהראו לו בעיתון "הצפירה", כי בעיר סינסינאטי, אוהיו באמריקה חגגו הרפורמים יום הולדת הרבאיי שלהם יצחק מאיר וייס בט' באב ואכלו כמה מיני שקצים ורמשים מאוסים. אז הראה הנצי"ב לתלמידו הגאון הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל את הידיעה ואמר לו: "בזה נתבארו לי פסוקי התורה... בענין איסורי אכילת שרצים... שלא תטמאו עצמכם באכילת אותם המינים, שהם אסורים רק לכם, ואין נפשו של כל אדם קצה בהם, ובזה תתקדשו בקדושה האלקית המיוחדת לישראל, – שאם לא כן, אם תטמאו עצמכם בהם, ותקלקלו בזה את צורת קדושתכם המיוחדת, סופכם שתאכלו גם שרצים מאוסים, שנפשו של אדם קצה בהם ותטמאו בהם נפשותיכם".

ובהעמק־דבר פרשת משפטים שמות כב, ל, אף העמיק הנצי"ב שהאיסור אינו מסיבת גועל מן המאכל האסור אלא משום סגולתו ותפקדיו של לב היהודי: "פירש הכתוב דלא משום שתהיו נפש נקיה הזהרתי, אלא משום שתהיו 'אנשי קודש' – מופרש לדעת עליון"⁹².

ועוד ראוי להוסיף בענין השפעת המאכלות אסורות על הנפש הישראלית ממה שמסופר על הגאון הראי"ה קוק זצ"ל שבמסע המושבות המפורסם שעשה יחד עם הגאון הרב יוסף חיים זוננפלד זצ"ל ועוד רבנים לחזק הרוח התורנית במושבות הגליל. לאחר שנאם הראי"ה קוק על חשיבות החזקת מטבח כשר במושבה, קמה צעירה אחת מבני אחת המושבות וקראה בקול: עוד מעט יצווה לנו הרבי להדליק נרות שבת. ויאמר לה הרב: לא אמרתי כן עדנה, כי ידעתי שבאשר תאכלי כשר תביני לבד הצורך להדליק נרות שבת.

כמה מפליאה תופעת הטבע הזו שמאכלות אסורות הנאכלות על־ידי פומא דבשר־ודם משפיעות השפעה של ממש על הנפש הישראלית וחוסמת, אוטמת הלב מן המוסר והרגש היהודי הבסיסי, עד שמחזקים הדברים אותנו לאמור לנו כדברי קהלת (ה,ה): "אל תתן את פיך להחטיא את בשרך", דייקא.

בזה אם כן מתיישבת קצת ההבנה איך ארע ככה לעם הזה שחלקים בו התדרדרו כל־כך באופן מוסרי. וכך אפשר לכוון דברי הגמרא (במגילה טז.): "אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים. כשהן יורדין יורדין עד עפר וכשהן עולין עולין עד לכוכבים". ועל־כן כל חיזוק של שמירה ממאכלות האסורים שביותר יבוא על־ידי חיבורים תורניים בתחום המאכלות שהוא פרק חשוב כל־כך בתורה, נצרך הוא עבורנו, וודאי לנו שפועל בשמים ובארץ לטובת עמך ישראל שישבו בתשובה שלמה במהרה בימינו.

*

אם אמרנו לסיים אמרינו בדברי זקננו עצמו שיהוו עמוד אש לצאצאיו, הרי שנבחר בדבריו אשר כתב בביאורו להתחבטותם המפורסמת של התנאים הקדושים בעליית בית נתזה (קידושין מ:): האם תלמוד גדול או מעשה גדול, עד שנמנו וגמרו: תלמוד גדול שמביא לידי מעשה. 120 שנה אחר שכתב דברים אלו יכולים אנו להיווכח כי דבריו הוכחו לטב ולמוטב בצאצאיו אחריו.

בביאורו את דברי התנאים הקדושים הוא מסביר את דרך שמירת התורה – אשר הורו לנו רבותינו שקדמה היא

91. בספר ליקוטי־הראי"ה למו"ר הרב משה צבי נרי'ה זצ"ל, חלק ב, עמ' 227–226 ועוד.

92. ע' עוד העמק־דבר ויקרא יא, מד. דברים ו, י והרחב־דבר שם. ט, ו, כז. יד, ג, כג, י.

לבריאת העולם – על־ידי אבות האומה שקיימה טרם שנמסרה לעם בני ישראל צאצאיהם הקדושים על הר סיני. הוא מסביר את עבודת ד' של אבות האומה כך:

"והנה תכלית המצוות אינם אלא להדביק מחשבת האדם אל קונו ואלו הצדיקים הראשונים לא היתה רגע שלא היה מחשבתם דבוק בהקב"ה, כמו שאמרו⁹³, עשרים וארבע פעמים נכתבו האבות כסדרן בתורה אברהם יצחק יעקב, לומר לן שכל עשרים וארבע שעות היום היתה מחשבתם דבוק בקב"ה, וזה כל האדם. ומאחר שכך, לא הוצרכו התורה סדורה כאשר היא עתה לפנינו."

"אבל אחר שבאו אבותינו למצרים ונתערבו בין הגוים ונתרבה תאותם ולבב האדם סר מבוראינו, הוצרך הקב"ה לצרף אותיות ותיבות התורה כדי שיצא לנו מזה תרי"ג מצוות להשיב לבבנו אליו על־ידי הליכה בדרכיו בעשות מצוותיו וחוקיו".

וכאן ישנה סכנה שיאמר אדם: "האדם יראה לעינים וד' יראה ללבב" (שמואל-א טז, ז), כלומר, הקב"ה אינו רוצה מהאדם אלא שלבו יהיה תמיד דבוק בו. ויעבוד את ד' רק בלב, כביכול כמו שעשו אבותינו לפני מתן תורה. וכך בלב רך ובדברים נעימים פונה אל שומעי ליקחו, והדברים נוגעים עד דמי לבות צאצאיו, כי מי שיסתפק בעבודת ד' בלבבו, אף שעושה זאת בלב תמים, אין יכולת להעביר המורשת הקדושה לבניו, כי לא ניתן להעביר תחושות רוחניות לילדים אלא על־ידי המעשים, על־ידי הנהגות של ממש בידים, אשר צוו ופורטו על־ידי נותן התורה בסיני. וכך כותב זקננו:

"והנה לימוד כזה [כמו של האבות] גדול ממעשה והוא פטור ממעשה, אבל אין זה דרך מוציאו מידי עבירה, כי הדורות הבאים אחריהם יטעו ויאמרו קיום המצוות במעשה אינו עיקר. ויביאו ראייה מאביהם או מרבים שלא קיים המצוות בפועל.

על־כן מצוה על כל אחד אפילו גדול וקדוש כמלאך ויודע כבצלאל לברוא שמים וארץ על־ידי צירופי שמות, מחויב הוא לקיים התורה בשביל הדורות או הבנים הבאים אחריו.

וזה אפשר כוונת הפסוק 'הנסתרות לד' אלקינו', די היה לנו לדרוש הנסתרות ולדבק מחשבתנו לד', וזה עיקר רצון הקב"ה, 'ההגלות', פירוש, למה מצוה עלינו לקיים לכל אחד המצוות בפועל? – לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה' וכ'.

וזה נראה לי פירוש הגמרא הנ"ל, נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול, פירוש, עשיית המצוות בפועל זהו כל האדם, אפילו יודע לצרף אותיות התורה ומחשבתו דבוקה תמיד בד'. נענה רבי עקיבא ואמר לימוד גדול, פירוש, אין לספק [=להסתפק מלשון ספק] בזה, כי הלימוד, ולדרוש התורה בסודותיה, על כל קוץ וקוץ⁹⁴, [הוא ה]גדול, ואין צריך לעשות המצוה [בדוקא כשהמטרה הינה רק בשביל שהמחשבה תהיה תמיד דבוקה בבורא⁹⁵].

נענו כולם ואמרו לימוד גדול שהלימוד מביא לידי מעשה, פירוש, אמת שהלימוד גדול אבל איזה לימוד גדול? שמביא [אחרים] לידי מעשה! אם הוא לומד ולא פוטר עצמו ממעשה כדי שיראו אחרים וילמדו ממנו ולא יטעו לפטור עצמן מן המצוות, לימוד כזה הוא גדול.

מדגיש בפנינו זקננו הבז"ך כי דרך החיים היהודית נמשלת ומתנהלת על־ידי דרישות המגיעות לכל שטח שבקיום היום-יומי שלנו. ישנן תמיד ברכות שצריכות להיאמר, דיבור מתוקן שצריך להישמע בכל מקום ומקום לפי עניינו ואשר עליו יש לפקח בכל עת. ישנן פעולות אין-סופיות של אדיבות וטוב שצריכות להיות מבוצעות. יש נוהג מסודר של תפילה

93.

94. ע' מנחות כט:

95. הכנסנו כאן כמה מילות תוספת והבהרה כי נראה שזקננו לא הרחיב כאן, במקום שהיה צורך בעוד ביאור. כי ודאי לא אמר כי רבי עקיבא דכולהו סתימתאה אליבא דהו, סובר כי ח"ו "אין צריך לעשות מעשה", אלא שרבי עקיבא בדרך הווא-אמינא הדגיש ענין התלמוד שהוא הגדול ושהעמדת הדבקות בד' כמטרה, אין צורך דוקא במעשה אלא בעיקר בלימוד. אלא שלבסוף נימנו כולם, וכמובן רבי עקיבא בתוכם, ואמרו "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה". ומכל-מקום הביטוי "אין צורך" נאמר כאן בדרך לאו דוקא. עוד יש להעמיק בכוונת זקננו כאן בסוגיית תלמוד ומעשה – על איזה מעשה מדובר כאן? כל מעשה מצוה נקרא מעשה, או דוקא מעשה שיש בו לקרב גם אחרים לתלמוד כפי שמחדש הבז"ך? לב הדיון הוא האם ישנה חובה שרווח היהדות תתקיים או צריך שתתקיימנה שש מאות ושלוש עשרה מצוות גם בלי רוח היהדות? כגון בענין מאכלות-אסורות יהיו מי שיטענו לסיבת קיום המצוה מטעמי בריאות הגוף וכ'. או אפילו יאמרו שהאיסור הוא מעין ליכוד רוחני להיבדל מן העמים. הנה דוגמא של קיום מצוה אבל בלי רוח של יהדות. לכן המסקנה היא שגדול הוא התלמוד כי הוא רוח היהדות ובסיס לקיומה אך בתנאי שמביא לידי מעשה, שבלעדיו אין לישראל תקומה. על כן מחדש הבז"ך שצריך המעשה להיות מעשה שיש בכוחו להביא אחרים לתלמוד, לרווח היהדות, לקיום המצוה עם עומק עניינה.

ונוכחות בבית־הכנסת. ישנה דרישה תמידית לפנות זמן קבוע ללימוד התורה. יש חובה על פיקוח רוחני והשקעת מחשבה רבה באתגר הגדול של קיום חיים יהודיים – כל אלו הם שעושים תמיד את המשפחה היהודית כראשונה בסדר העדיפויות של חיינו.

נמשל הדבר ליצירת אמן המסוגרת במסגרת. כל הפרטים שנמנו יוצרים את המסגרת שמכתרת את היצירה הצבעונית הנפלאה הזו של חיים ישראלים קדושים. במשך מאות השנים הוכח שוב ושוב שבלי המסגרת לא תיוקר דיה היצירה היפה, ובסופו של דבר יתכן ואף רחמ"ל לא תשרוד ותיזנח בידי דורות ההמשך.

מבנה היהדות, עם ההגבלות הטבעיות שלו ועם הראיה בקדושת חייו של איש ישראל, בעבודתו את ד' אלקיו ויחסו הטוב לבריותיו כערכים הראשונים במעלה, מספק עבורנו את המסגרת שלתוכה נשבץ את מערכת חיינו, יצירת האמן האישית שלנו, יצירת חיינו. חינוך ומדעה של תורה, מודעות והתמצאות בעברה של המסורת היהודית, חיים יהודיים המרוכזים סביב התא המשפחתי בקדושה ובטהרה עשויים לסייע לנו למסגר את תמונת חיינו באופן הנכון ועם חומרי גלם נצחיים. על־ידי שמירה תמידית על אורח־חיים יהודי שכזה מובטח לנו ולזרענו כי לא תישכח התורה מפי זרענו וזרע זרענו.

ויהי רצון שבזכות הוצאת הספר והעיסוק בכתבי זקננו יתקיימו בנו דברי הפייט⁹⁶: "יושר הורי זכרה להאחיל (=למחול)".
וכן דברי המקונן⁹⁷: "זכות זקני ופעלם אביא, כי בכך פרץ נתיבי, זאת אשיב אל ליבי".

96. מרבנו יקותיאל ב"ר משה בסליחת "יראתי בפצותי שיח להשחיל" של יום א' דראש־השנה, בריש חזרת הש"ץ שחרית.

97. רבנו אליעזר הקליר, קינות לט' באב, קינה טו "איכה אשפתו".

נספח

אגרת הבז"ך-לבונה משנת ה'תרי"ז בהיותו בן כ"ב שנה אל בן-עירו תלמיד החת"ם-סופר הרב שמעון דייטש המסתופף בירושלים⁹⁸

ליד:

מרנא ורבנא הרב המאור הגדול מעוז ומגדול בוצינא קדישא
חסידא ופרישא עמי' שרי נהורא כקש"ת מו"ה שמעון נ"י דייטש

בה"י, סערדהעל, יום ה' ששה ועשרים יום לסיון וראיתם את הארץ לפ"ק [= שנת תרי"ז]
למטה שמעון שפט בן חורי ששפט את יצרו ונעשה בן חורי⁹⁹, ה"ה האי גברא רבה הרב המאור הגדול, מעוז ומגדול,
חסידא ופרישא, צדיקא וטהירא, כקש"ת מו"ה **שמעון נ"י דייטש** בתוך עם קדישא בקרתא קדישא תוב"ב.
אדוני איש אלקים!

מה יפער נבער מדעת ובין חסור¹⁰⁰, מה יעצור כח קטן וצעיר, וגם מאד דל שפי לגורר¹⁰¹, פני קדוש ישראל ושר, רק יקרת
ורוב צדקתו תרהיבני ומעטה ענותו כח ילבישני, לבקרו בהכלו ולראות פניו כפני אלקים כי ירצני, וישמיעני את אשר
עבדו מדבר אל אדוני.

עשרים שנה כבר ראיתי, רוידיניטץ היא עיר מולדתי, ובה שנים עשר שנה גדלתי. בזכרי ימי עלומי נכלמתי. העיר הנ"ל
אשר מקדם כידוע, היתה עיר ואם בישראל, זוללה פבודה בעו"ה ונהפכה ביד מגאל, חנם לקוחה לצמיתות ואין גואל¹⁰²,
שם ימי עלומי כלו בהבל. וכאשר לאחר שנים עשר שנה על כור נסיון הבחוני¹⁰³, אז בכל חוצות מאד שבחוני. אבל אבי
ירא אלקים מאוד כ"ה שמואל כ"ץ נ"י¹⁰⁴ ממבוסה הוציאני¹⁰⁵ ומ"מ¹⁰⁶ נדיב על נדיבים, הצדיק מפורסם מו"ה פייש לייב
שיף ניו"ל¹⁰⁷ לתורה ולתעודה הקדישני¹⁰⁸, ואז אצל אמ"ו הצדיק המנוח, מו"ה רפאל ש"ה [=שולהאף] זצ"ל שתי שנים
למדתי, ואתו הדרך האמת הכרתי, בהבלי עולם הזה מאסתי, ומכל עסקי לתורת ד' פנית¹⁰⁹. מ"מ הצדיק נ"י הנ"ל כאחד
מבני נגידים תמכני, לשיבת הרמה דק"ק פרעשבורג שלחני. שם אצל בחורים שתי שנים למדתי ות"ל לתכלית נכון
הגעתי. ואח"כ כמעט שתי שנים, את אמ"ו החריף מו"ה חיים במו"ה פישל סופר, אב"ד דק"ק יעמערינג שמשתי, ומשם

98. העיר לי הרב נתן בן הרב אברהם דוב בן הרב שמחה כהן בן זקננו המחבר, שמכתב זה, שמקורו שמור בידינו בתוך המעטפה המקורית, כנראה
לא נשלח. אמנם מלבד ערכו ההסטורי הגדול בו הוא מתאר את געגועיו הגדולים לצאת מחו"ל להתאבק בעפר ארעא-קדישא, רואים גם שבגיל
צעיר כבר היה מתאבל על ירושלים בתיקון חצות בכל לילה בדמעות שלישי ומחדש תורה בלומדו בלילות. גם כשרונו והבעתו העשירים מאד
מעוררים התפעלות.

99. כנראה עיבוד מהופך לדברי התנחומא, פ' האזינו, פיסקא ז': 'שפט בן חורי שלא שפט את יצרו ונעשה חורי מן הארץ, עיי"ש. יש לשים לב,
שהמכתב נכתב בשבוע שבו נקרא פסוק זה בפרשת השבוע!

100. פירושו: חסר בינה.

101. לא מובנות לי המילים "שפי לגורר".

102. מתוך סליחה "את ד' בהמצאו לדרשו קדמתי" לרבנו אליה ב"ר שמעיה, הנאמרת בצום גדליה.

103. "כור מבחן", מלשון בחינת כניסה. ע' משלי יז, ג ורש"י שם כז, כא.

104. נרו יאיר וזרח.

105. כבישעיה יח, בז; כב, ה. פירושו שם: מרמס. הכוונה לתבוסה (רוחנית).

106. פענוחו: "מר מטיב" כפי שכתב מפורש להלן.

107. נרו יאיר וזרח לעד/לנצח.

108. כמובא לעיל, אבי זקננו הבז"ך היה עני שבעניים ולא היה לאל ידו לשלוח את בנו למקום תורה. איש זה בשם שיף מעשירי ראודניץ היה ונאמן
לתורה. כשראה בעוני הילד וצער על שאין באפשרותו ללמוד במקום שלבו חפץ, מימן בגדיו ומאכליו וימי לימודיו בשיבה בפרשבורג. כל זה
עולה מהקדמת חתנו של זקננו, הגאון ר' שלמה פרידמן זצ"ל לספר תורת זאב של זקננו.

109. ר' רפאל שולהוף מפראג. ראה ערכו "אישים בתשובות חת"ם סופר" ערך תקצא. אגב, מכאן ניתן ללמוד שררש"ה, היה עדיין בחיים בשנת
ה'תר"ט, שכן לפמש"כ לעיל, הכותב שנוולד בה'תקצ"ה, היה בתום לימודיו אצלו, בן ארבע עשרה שנה (הערת נין במכותב - ר' שמעון י' דייטש).
אם כן נלב"ע בין תר"ט לתרי"ז.

לק"ק יארמאטה הלכתי ושלש שנים בב"ה¹¹⁰ של אמ"ו הגאון וחסיד קש"ת מו"ה דוד נ"י¹¹¹ ישבתי, ובתורת ד' יום ולילה הגיתי, ואחר ששש שנים לאדוני ארץ ושמי מעל עבודת עבד עברי עבדתי, פֶּךְק השי" גם עול מלכות מעל צוארי וחיל צבא הקיר"ה [=הקיסר ירום הודו] במגילת ספר כתוב עלי חפשוני¹¹². והנה עתה כאשר שני גאונים בעטרת מוריניו רב עטרונני¹¹³, הן המה אמ"ו הג' וחסיד נ"י אב"ד דק"ק יארמאטה, ואמוה"ג וצדיק קש"ת מו"ה שמואל זאממער נ"ו, אב"ד דק"ק פאפא אשר גם אתו למדתי כמו שנה, שלחוני לק"ק סע[ר]דאהעל הַנָּה, שהרב הגאון נ"י דפה¹¹⁴, להורות בין טמא לטהור יתירני.

וגם יש לי עוד שני אחים קטנים ממני¹¹⁵, אשר הקדיש מר מטיב נ"י הנ"ל ליראה ולתורה וגם להם הספיק¹¹⁶ כל צרכם. כי כאשר הוציאני מכור הברזל ושלחוני לק"ק פ"ב [=פרשבורג] ללמוד, שלח לי בתוך אלה שתי שנים כמו שמונה מאות זהובים כסף, וגם שתי שנים אחרים שלמדתי ביעמערנינג היו לי ממנו כמו חמשה מאות זהובים כסף, ואחריו עוד שנה ביארמאטה כמו שני מאות, וכאשר אז שלח את אחי, הב' המופלא כ"ה אברהם דוב כהן נ"י ליארמאטה ללמוד, הגם שיד ד' נגעה בו¹¹⁷, ולא הי' לאל ידו לתמכני כמאז, אך על כל פנים נדר בעדו חמשים זהובים כסף בכל שנה שלש שנים, כי אחי הנ"ל כאשר התחיל רוח ד' לפעמו בראשונה היה אז שבע עשרה שנה, למד עד עת כזאת בפראג בבית מדרשיהם של כומרים, ומכל תורת משה ודת יהודי לא ידע, כי רק שביו"כ צריכין להתענות, ובתוך שלש שנים שלמד אתי בהתמדה ויגיעה רבה בק"ק יארמאטה, נעשה בחור מופל' בתורה, וירא ד' מאוד מאוד. ועתה נסע גם הוא לישיבה אחרת לק"ק **סיקס**¹¹⁸ לשמש שם את הרב הגדול הצדיק קש"ת מו"ה פייש מישקאלץ נ"י מדינדיש, שנתקבל שם לרב אב"ד כעת עתה.

ובשנה העברה, כאשר הייתי בבית אבותי יח' עבור /האססענטירונג/¹¹⁹, שלח מ"מ הנ"ל נ"י את אחי השלישי, הב' המשכיל, כ' מאיר כהן¹²⁰ נ"י אתי ללמוד והוא נער בן שנים עשר שנה, ונדר גם בעדו שלש שנים בכל שנה חמשים זהובים כסף, יזכרהו ד' צדקותיו וחסידותיו אשר עשה עם בית ישראל ואתנו, ואשר קנא גם בעיר מולדתו לד' ולתורתו, ישיב לו כגמולו בראשו ותהי משכרתו שלמה לפתוח לו ואוצרו הטוב ולהריק לו ברכה עד בלי די, שיבנה ביתו כמקדם.

ועתה, אני פה בסערדאהעל תוך הגולה אַבְּלָה נַפְשִׁי וְחֶשֶׁד תְּאָרִי, כי בבית תפארתינו נֶשֶׁף בו הָאָרִי¹²¹, וגם המקדש-מעט אשר בנה ד' לנו, להתפלל וללמוד בו תורה בכל עת באנו, חשב בנפשו נבל כעץ שתול על יובל¹²², והוא לקברות יובל¹²³, טפל שקר בתוכו¹²⁴, וגמס ממהלכו ויפן כה וכה¹²⁵.

ואני אחת שאלתי מאת ד' אותו אבקש, שבתני בבית ד' כל ימי חיי, ע"כ כתבתי, כי אמרתי אולי יחנני אדוני ויאציל עלי

110. בבית-המדרש.

111. הוא הגאון רבי אהרן דוד דייטש בעל 'גורן דוד' אחיו של המכותב הגר"ש דייטש.

112. כנראה מלשון חופשה, והכוונה שקיבל מכתב שחרור רשמי מחובת הצבא. או שפרק עול הצבא עליו והסמכה לרבנות שיחררה אותו מחובת הגיוס. היו סיבות שונות לשחרור מגיוס. לימוד בישיבת פרשבורג שמעמדה היה מוכר אצל השלטונות כבית מדרש לרבנים היה משחרר מעול הגיוס.

113. היתר הוראה, הסמכה לרבנות.

114. הגאון מהר"י אסאד.

115. ר' אברהם דוב כהן, ראודניץ כ"ב שבט ה'תקצ"ח - ירושלים כ"ד במרחשוון ה'תרנ"ח. לא היה לו זש"ק. ר' אליהו כהן ראודניץ א' בטבת ה'תר"ו - זעמפליסיני הוש"ר ה'תרס"ד. אח נוסף היה בשם ר' רפאל כהן, הצעיר עוד יותר, ראודניץ ה' שבט ה'תרי"ב - יאסיפולו (Jaszfalu; Jasova) ה'תרצ"ה. בזמן כתיבת האגרת הזו היה רק בן 5 וחצי. גדל להיות ת"ח וכמוהו צאצאיו.

116. סיפק.

117. ע"פ דניאל י. נ.

118. סיקסא (Szikszo) בצפון מזרח הונגריה.

119. Assentierung בגרמנית: פקודת גיוס מטעם המלכות. ע' שו"ת מהר"ם שיק או"ח סימן כז. הקווים המוטעים מופיעים כך בכתי"ק.

120. ר' מאיר כהן, ראודניץ ה'תר"ג או ה'תר"ד - איפולישאג התר(?). משפחה ענפה לו.

121. מתוך סליחתו של רב סעדיה גאון הנאמרת בצום גדליה. על-פי איוב יד, כב ואיכה ד, ח, וע' ישעיהו מ, כד. וע' רש"י בראשית ג, טז, בקללת האדם והנחש "הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב", לשון נשיכת נחש. ונראה שמרמז כאן זקננו לארס ורעל (ע' כלייקר שם) המינות שנושפה על-ידי המחדשים.

122. על-פי ירמיה יז, ח.

123. על-פי איוב כא, לב.

124. על-פי איוב יג, ד.

125. מתוך הסליחה "שוממתי ברוב יגוני" לרבנו שלמה אבן גבירול, הנאמרת ביום ד' מעשי"ת. כמובא לעיל, שנים אלו היו שנות המתח הגדול בקהילות היהודיות בממלכה האוסטריו-הונגרית שרק מזה נתהוותה. השתלטות תנועת הניאולוגיים שקראו "להתחדשות" על משרות הרבנות הרשמיות ועל בתי-הכנסת ומוסדות הקהילה הביאו לפירוד רשמי המוכר ע"י הממשלה שהתרחש 12 שנה אחרי כתיבת מכתב זה. בעיר הולדתו של זקננו כבבוהמיה כולה, היתה השתלטות טוטאלית של הריפורמים שהביאה להתבוללות כמעט כללית.

מרוח בנתו חכמתו וצדקתו, ויגיד לי הדרך למען אוכל גם אני לבוא לבקר בהיכלו לנשק עפר דארעא קדישא ולזכות לאוירא דא"י דמחכים¹²⁶, כי בועט אני מאוד בהצלחת חוצה לארץ ורק לבי ובשרי ירננו אל אל חי לחזות בנו[ע?]מו, ובזכות זה יבוא במהרה איש טוב ויבשר טוב לעם טוב מטוב¹²⁷.

א"ד¹²⁸ עבדו המשתוקק להתפלש בעפר רגלו ומחוי קדה קמי' כבוד קדושתו, הצעיר וקטן,

בנימין זאב וואלף כהן

ואכתוב למעלתו הרמה פשט אחד אשר נ"ל נכון, חנני ד' בזה, בלילה זה, לאחר שבכיתי כדי שבעי על חורבן פעמים [=מקדש ראשון ושני] בעו"ה:

חולין ד' יח. משנה: "השוחט מתוך הטבעת ושייר בה מלא החוט על פני כולה, שחיטתו כשירה. רבי יוסי בר' יהודה אומר: מלא חוט על פני רובה". גמרא: ר"ש [=רב ושמואל] אמרו: הלכה כרבי"י [=כרבי יוסי בר' יהודה] ואף רבי"י [=רבי יוסי בר' יהודה] לא אמר אלא בטבעת גדולה וכו'. ובשאר טבעות לא. והתני, וכו'. אמר ר"י [=רב יוסף]: רבי"י [=רבי יוסי בר' יהודה] תרתי קאמר. ר"ש [=רב ושמואל] סברי כוותיה בחדא ופליגא בחדא וכו'. והביא רש"י ז"ל על זה שלש פרושים ולא נראו לי, כי הקשה עליהם כמה קושיות. ולתוס' לא נראה פי' רש"י ופי' גם הוא בענין אחר וגם בעה"מ פי' לשון אחר ולכולם דחוק הוא מאד.

אחר כל זה נלפענ"ד עוד להקשות על רש"י ולולי מסתפינא, אפרש המשנה בדרך אחר, כי קשה לי על רש"י האיך קמפרש השוחט מתוך הטבעת, דבתוך טבעת הגדולה איירי, דהא הטבעת סתם קתני, ואע"פ שבשאר טבעות, רצועות בשר מחברתן ואינן שלימות, עכ"פ יקראו טבעת כדקתני השוחט {בתוך?} שאר הטבעות.

ולפיכך לולי מסתפינא, הייתי מפרש בדרך הזה: ת"ק וריב"י בתרתי פליגי, כמו דמסקינן בגמרא, ופליגי בכל טבעות, בין בשאר, בין בטבעת הגדולה. הת"ק סובר דרוב קנה בעינא בשחיטה, א"כ, לא סגי בשאר טבעות רוב טבעת, כי רוב טבעת אינה עוד רוב הקנה וצריך לשחוט כל הטבעת שהוא בודאי רוב הקנה, ובטבעת הגדולה, אע"פ שרוב הטבעת הוא רוב הקנה, אעפ"כ, צריך לשחוט כל הטבעת, דגזרינן טבעת הגדולה אטו שאר טבעות. וריב"י סובר דסגי ברוב טבעת, הלכך גם בטבעת גדולה לא גזרינן.

והמשך הגמרא כך הוא: ר"ש [=רב ושמואל] אמרו: הלכה כרבי"י דרובו ככלו, ואף רבי"י לא אמר דרובו ככלו, אלא בטבעת גדולה, הואיל ומקפת כל הקנה, הוא רוב הטבעת רוב הקנה ולא גזרינן אטו שאר טבעות. אבל בשאר טבעות לא אמרינן דאם שחט רוב הטבעת, כשרה, דבהא רבי"י מודה דרוב הקנה ורוב הטבעת, אינה רוב הקנה.

והקשה התלמוד: ובשאר טבעות לא? והאמר רבי יוסי בר' יהודה: השוחט בשאר טבעות, פי': רובו, אע"פ שאין מקיפות את כל הקנה, הואיל ומקיפות את רוב הקנה, שחיטתו כשרה. אמר רב יוסף: רבי"י תרתי קאמר, דהיינו דלא גזרינן בטבעת גדולה אטו שאר טבעות ודסגי ברוב הטבעת בשאר. ר"ש [=רב ושמואל] סברי כוותי' בחדא, דהיינו דלא גזרינן. ופליגי עליו בחדא, דצריכא להיות רוב הקנה ולא סגי ברוב הטבעת. כ"נ נכון לפענ"ד.

עבדו המתפלל להראות לו תמות אות ידו, ולהזכירני גם אותי בתפלתו, שיתן לי הקב"ה לב טהור ללמוד וללמד לשמור ולעשות.

הנ"ל.

ולדידי גם הלשון מיושב שפיר, דבמתני' איירי בהגרמה, דקתני: השוחט מתוך הטבעת.

126. בבא בתרא קנח:

127. על-פי מנחות נג:

128. אלו דברי.

